

LXXII. ÉVF. 4. SZÁM

ÖTÖDIK FOLYAM

1956. OKTÓBER—DECEMBER

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

1956

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
FŐBIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, KOVÁCS MÁTÉ,
KÓHALMI BÉLA, MÁTRAI LÁSZLÓ, VARJAS BÉLA

Felelős szerkesztő

VARJAS BÉLA

E szám munkatársai: MALLER SÁNDOR, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, KUMOROVITZ BERNÁT tudományos kutató, STOLL BÉLA tudományos kutató, KOSTYÁL ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, HANKISS ELEMÉR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, MAROSI ÉVA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TAKÁCS JÓZSEF, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, CSAPODI CSABA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának csoportvezetője, SZÖLLŐSY TIBOR, a miskolci Megyei Könyvtár munkatársa, SZEKERES MARGIT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BARTA GÁBOR, a Magyar Szabványügyi Hivatal munkatársa, MORAVEK ENDRE, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának osztályvezetője, BERKOVITS ILONA, a művészettörténeti tudományok kandidátusa, LÉCES KÁROLY, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtártudományi Intézetének tanársegéde, WENDELIN LIDIA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, ARDÓ MÁRIA, a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat munkatársa, DOMANOVSKY ÁKOS, a Budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, BÉLLEY PÁL, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, RÁZSÓ GYULA, a Hadtudományi Könyvtár munkatársa.

Technikai szerkesztő

DÖRNYEI SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum körút 14–16. Telefon: 339–162/165

Előfizetéseket az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztálya vesz fel
(Budapest, V., Alkotmány utca 21.)

A nemzetközi kiadványcsere

A nemzetközi kiadványcsere a kulturális kapcsolatok hasznos, de még nem eléggé használt eszköze, az állománygyarapítás és a fölüspéldányanyag megfelelőbb elhelyezésén kívül a hazai és külföldi könyvtárközi együttműködésnek is elterjedt formája, végül a tudományos eredményeknek egyik külföldi megismertetője és propagálója.

Területe az egész világra kiterjed, alapja mindig valamilyen fajta meg-egyezés két különböző nemzetiségű cserés között, egymásnak ígért és adott csereanyagon keresztül. Rokon a személycserével, amit a tudományos együttműködés, s a gondolatok és eredmények szabad áramlása reményében részben pótol, részben helyettesít.¹ Célját ma sem lehetne jobban megfogalmazni, mint ahogy egy múlt századi jelentésben olvasható: „azáltal, hogy a világ különböző népei „egymás törvényeit, erkölcsét, szokásait és szellemi gazdagságát megismerik, a kölcsönös jóakarát és szívesség tettein keresztül a béke és egymás elismerésének jó szellemét fejleszthetik ki”.²

A következőkben — elsősorban a könyvtárak szempontjából — a kiadványcsere fejlődése keretében bemutatjuk a saját, egyéb és hivatalos kiadványok cseréjén kívül a fölüspéldányokét is; majd a hazai csereközpont kialakulásának rajza után, s a csere gyakorlatának főbb kérdésein kívül, kitekintésként a kialakulóban levő új nemzetközi egyezmény körvonalait is ismertetjük.

I. A kiadványcsere fejlődése és fajtái

Családfája a kéziratokat cserélő középkori könyvtárakig nyomozható. Igazában csak a XVI. századtól kezdve beszélhetünk róla, amikor az egyetemi disputációkból kifejlődő disszertációk nyomán az azóta is tartó egyetemek közti csere kialakult.³ A XVII. és XVIII. század tudósainak eszmeeserelő levelezését idővel az egyes akadémiáktól közzétett eredmények megküldése, majd cseréje váltotta fel. Saját kiadványok kicserélése más intézmény saját kiadványaival azóta is a csere klasszikus formája.

Továbbfejlődésének a XIX. század nagymértékben kedvezett, s egyes intézmények együttműködése nyomán már az első évtizedekben a csere fokozatosan szervezettebbé, rendszeresebbé és központosítottabbá vált.

¹ DOWNES, R. B.: *International exchanges*. Science, 1947. Apr.

² VATTÉMARE, Alexandre: *Report on the subject of international exchanges*. Washington, 1848. 23. l.

³ Vö. KIPP, Laurence J.: *The international exchange of publications*. Wakefield, 1950.

A tudományos kiadványok cseréjének egyik első szervezete, az *Akademischer Tauschverein*, a marburgi egyetem kezdeményezésére, tizenhét egyetem részvételével 1817-ben alakult. Ezzel egyidőben hasonló együttműködésre törekedett Svédország és Dánia is.

A saját és egyéb kiadványok cseréje mellett az egyes államok által közzétett, úgynevezett hivatalos kiadványok egyre szélesedő cseréje is rohamosan terjedt. A személyek közti csere természetesen ezután is megmaradt. Az amúgyis kuszálódó képet az egyes intézmények fölőspéldányainak a cseréje még tovább tarkította. A század közepére kialakult már a cseréfajták egész mezőnye: saját és egyéb kiadványok cseréjét saját és egyéb kiadványokkal, hivatalos kiadványok cseréjét hasonlókkal, fölőspéldányok átengedését fölőspéldányokért egyetemek és akadémiák, minisztériumok és magánosok, könyvtárak és egyéb intézmények bonyolították le. Mindez azóta sem változott lényegesen, csak éppen a csere útján mozgó anyag variálódott és sokszorozódott meg addig nem remélt mértékben.

1. Saját és egyéb kiadványok cseréje

Amilyen mértékben kedvez a XIX. század a csere továbbfejlődésének, úgy válik egyre nehezebbé az áttekintése is. Az egyes egyetemek, akadémiák és könyvtárak saját és egyéb kiadványokkal folytatott cseréje, mint az állománygyarapítás egyik eszköze és formája, világszerte közvetlenül s egyre szélesedő körben bonyolódott le. A főcél ma is, a múltban is olyan anyag gyűjtése, amely könyvtári forgalomban nem kapható, illetőleg aminek a csere útján történő megszerzése pénzügyileg előnyt jelent az intézmény számára.⁴

Nálunk legkorábban a Magyar Tudományos Akadémia cseretevékenysége fejlődött ki. Kezdetei a múlt század harmincas éveire nyúlnak vissza, s a töretlenségre jellemző, hogy ma is közel négyszáz az olyan kapcsolat, amelyet még a múlt században indítottak el. Az 1870-es években cseréseinek száma megközelíti a százat, s a kapott munkáké a négyszázat is meghaladja. Olykor csaknem többet kap cserében, mint vétel útján. Az 1880-as évek végére csaknem kétszáz cseréstől állománya közel nyolcszáz művel gyarapszik; a kilencvenes években a partnerek száma néha a kétszázat is meghaladja. Hullámzó évek után 1913-ban a cserések száma majdnem eléri a háromezázat, az előző évben kapott műveké pedig ezerkétszáznál is több.⁵ A rendszeres csere eredményeképp egy sajátos és rendkívül értékes *Academica*-gyűjtemény fejlődött ki, melynek legnagyobb részét periodikus kiadványok teszik. A periodikák száma maig mintegy 5000, körülbelül 58 000 kötetben.

A budapesti Egyetemi Könyvtár már az 1880-as években sok külföldi egyetemi kiadványt kapott; 1900-ban több mint négyszáz, három év múlva pedig ezernél is több disszertációt.⁶

⁴ CALMETTE, Germain: *International exchanges of publications and international cooperation*. Unesco Bulletin for Libraries, 1956. Jan. WELCH, H. M.: *Publications Exchange*. Library Trends, 1955. Apr.

⁵ Vö. *Jelentések a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtáráról*. Magy. Könyvszle évfolyamai. HARASZTHY Gyula *A 130 éves Akadémiai Könyvtár*. Magy. Tudomány. 1956. 1—3. sz. BERLÁSZ Jenő: *Az Akadémiai Könyvtár történetének vázlata*. Magy. Könyvszle. 1956. 3. sz. Sz. NÉMETH Mária: *Az Akadémiai Könyvtár fejlődése és munkája a Magyar Tudományos Akadémia ujjszervezése óta*. Uo.

⁶ Vö. *Jelentések a budapesti Egyetemi Könyvtáról*. Magyar Könyvszle évfolyamai.

A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára jelentéseiben először 1896-ban fordul elő a csere: a Nyomtatványok Osztálya csere útján jutott az innsbrucki tartományi levéltárból a *Capitula concordiae inter Fridericum imperatorem necnon Mathiam regem Hungariae* című őnyomtatványnak „ritka szép érintetlen példányához”, melyért két tiroli vonatkozású középkori oklevelet adott.⁷ A következő évben újra egy telitalálat: csere útján kapja meg a *Cyryllus contra Haereticos* Corvin-kódexet s még tizenkét művet. Aztán éveken keresztül tizen aluli a cserék száma, kivéve 1898-at. 1911-ben egyszerre ötven, utána újabb visszaesés, amit majd később a háborús gyűjtemény egyre nagyobb számu cseréi szüntetnek meg.⁸

Az Erdélyi Múzeum Egylet az 1890-es években főleg hírlapokat és tudományos folyóiratokat kapott cserében. Mire a Fővárosi Könyvtárnak az 1910-es évek elején kialakuló cseretevékenysége még jobban kifejlődhetett volna, közbejött a háború, s az 1913-ban cserélt hatszázötvennégyes kötet-szám egy év múlva háromszáztizenhétre, majd még kevesebbre csökkent.⁹

A beszédes számok azt mutatják, hogy a századforduló táján, majd 1910 után újra, a cserések és a kapott művek száma könyvtárainkban ugrás-szerűen megnőtt. Az első dátum bizonyára kapcsolatban van a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyeletének 1897-ben történt szervezésével, aminek a célja — többek között — a csere biztosítása is volt; a második pedig egybeesik az 1910-es brüsszeli levéltári és könyvtári kongresszus indítványával, amelyet éppen a magyar kiküldött terjesztett elő, mely szerint „a könyvtárak évenként tegyék közzé hivatalos kiadványaik jegyzékét, legalább is azokat, melyek a nagyközönség által is megszerezhetők”.¹⁰ Sajnos a fejlődés nem tartott soká, mert a háború miatt a cserekapcsolatok száma fokozatosan visszaesett, bár teljesen akkor sem szűnt meg.

2. Hivatalos kiadványok cseréje

A parlamenti és közigazgatási, úgynevezett hivatalos kiadványok cseréjét, a múlt század 30-as éveitől kezdve meglehetősen rendszertelenül és hiányosan az egyes külügyminisztériumok bonyolították le. Az 1840-es évek első központosító kísérlete Alexandre VATEMARE párisi *Agence Centrale Universelle des Echanges Internationaux*-ja, amely valójában a főlépélmény-csere mellékterméke volt, tanulságos kudarccal végződött: bebizonyosodott, hogy a világ-csereközpont útja járhatatlan, s tapasztalatunk szerint az ma is.

A kudarcból a legtöbbit a nemzeti központok tanultak, köztük is az első, a Library of Congress cseréjét lebonyolító *Smithsonian Institution* (1848). A Smithsonian a pusztán adminisztratív teendőket ellátó cserehivatal mintaképe máig is. Feladata kizárólag a közvetítés; az új kapcsolatok kezdeményezése és kiépítése kezdettől a Library of Congress gondja volt.¹¹ A Smith-

⁷ *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára az 1896. évben.* Uo. 1897. 28. 1.

⁸ Vö. *Jelentések a könyvtárról.* Magy. Könyvszle évfolyamai.

⁹ Mindkét könyvtárra vonatkozólag vö. a Magy. Könyvszle megfelelő évfolyamait.

¹⁰ ÁLDÁSY Antal: *A brüsszeli nemzetközi levéltári és könyvtári kongresszus.* Magy. Könyvszle. 1911. 36. 1.

¹¹ STEVENS, Robert: *The role of the Library of Congress in the international exchange of official publications.* A brief history. Washington, 1953. *Smithsonian international exchange service.* Unesco Bulletin for Libraries. 1949. May.

sonian példája nyomán jött létre a columbiai (1868), a san-salvadori (1870) és a chilei (1874) csereközpont is, de a Brüsszeli Egyezmény cserehivatalát is az amerikai minta sugalmazta.

A csereközpontok létrehozását elsősorban a hivatalos kiadványok célra-vezetőbb továbbítása sürgette; hátra volt még a hivatalos kiadványok szervezetlen cseréjének nemzetközi rendezése, amely végül is a Brüsszeli Egyezményhez vezetett. Csakhogy az út elég kanyargós volt odáig.

1875-ben Párisban az International Congress of Geographical Sciences olyan központok létrehozását ajánlotta, amelyek a csere lebonyolításán kívül a cserélhető kiadványok bibliográfiáit is összeállították volna. Belgium, Franciaország, Oroszország, Portugália és Svájc azzal válaszoltak, hogy elkezdtek a csere gyakorlatának kikísérletezését. 1877-ben Brüsszelben előkészítő gyűlést tartottak, három év múlva ugyanott másodikikat is a meglévő cserekapcsolatok formábaöntése és kiterjesztése céljából. Az egyezménytervezetet a résztvevő országok kormányai áttanulmányozták, és 1883-ban a harmadik brüsszeli összejövetelen módosították. Ez a tervezet újabb változtatással a későbbi 1886-os Brüsszeli Egyezmény alapszövege lett, s megfogalmazásában Ausztria, Belgium, Brazília, az Egyesült Államok, Francia- és Olaszország, Portugália, Románia, Svájc és Szerbia kiküldötteivel együtt a magyarországi is résztvett.

A *Brüsszeli Egyezmény*, melynek aláírására 1886. március 15-én került sor, a nemzetközi kulturális együttműködés egyik első, máig is érvényben levő alapokmánya.¹² Az addigi, meglehetősen rendszertelen és szervezetlen, sokszor egyéni kezdeményezést kívánta az államok hivatalos kötelességévé tenni. Az aláíró nyolc ország: Belgium, Brazília, az Egyesült Államok, Olaszország, Portugália, Spanyolország, Svájc és Szerbia (tehát kevesebben, mint amennyien az 1883-as harmadik brüsszeli megbeszélésen résztvettek) az egyezmény A) pontjában kötelezték magukat a hivatalos, parlamenti és közigazgatási okmányok, valamint az egyes kormányok költségén és rendeletére készült művek cseréjére, adminisztratív cserehivatalok felállítására, továbbá a cserélhető kiadványok jegyzékének kinyomtatására és évenkénti kiegészítésére. A szállítványok továbbításán és az egységes nyomtatványok használatán kívül a postaköltségekkel is foglalkozott az egyezmény, amelynek különálló B) pontja a hivatalos lap, valamint a parlamenti évkönyvek és okmányok közvetlen cseréjéről intézkedett.¹³

A Brüsszeli Egyezmény azonban sohasem érte el igazi célját, és máig sem vált azzá, aminek tervezték: nemhogy a tudományos és irodalmi ki-

¹² Magyar szövege a *Könyvtárügyi Jogszabályok Gyűjteménye* (Összeáll.: TAKÁCS JÓZSEF, Bp. 1951.) c. munkában olvasható.

¹³ Miért olvasható az egyezmény címében „a tudományos és irodalmi kiadványok” kifejezés, holott a Brüsszeli Egyezményt úgy tartjuk számon, mint a hivatalos kiadványok cseréjének alapokmányát? S miért vált az eredeti 10. pont külön B) részzé, ami az egyes országok hivatalos lapjainak, parlamenti évkönyveinek és dokumentumainak közvetlen cseréjét szabályozza? Mindkét kérdésre az amerikai delegátus magartatása adja meg a választ, aki a „tudományos és irodalmi” kifejezést csalétekként kívánta belevetetni a szövegbe, mert attól tartott, hogy csupán a hivatalos kiadványok cseréjének lebonyolítására nem lennének hajlandók az egyes országok külön cserehivatalokat létrehozni. Másodszor azzal érvelt, hogy az Egyesült Államok nem írhatná alá az egyezményt, ha abban a hivatalos lapról is szó esik, nem lévén neki úgynevezett hivatalos lapja: ezért vették aztán külön B) pontba a hivatalos lapok közvetlen cseréjét, amit az amerikai delegátus akkor nem is írt alá, s a Szenátus is csak 1888-ban ratifikált, az A) ponttal együtt. Vö. STEVENS: *i. m.*

adványok, de még a hivatalos kiadványok cseréjének sem lett az egész világra kiterjedő, az összes államok által elfogadott egyezménye. Máig is csak huszonegy ország írta alá: Európából sem mind, Kínát és Iránt kivéve az ázsiaiak közül egy sem; az afrikaiakat egyedül Egyiptom képviseli, s a délamerikaiak közül is csak néhány a tagja.¹⁴ A Smithsonian Institution mintájára ajánlott csereközpont felállítását sem hajtotta végre minden aláíró ország, legalább is nem mindegyik a megfelelő módon, és a cserélendő anyag összegyűjtése is sok esetben hiányos volt.

Az egyezmény gyenge pontjait a gyakorlat mutatta meg igazán. Az aláírókra egyformán kötelező egyöntetűség és az összes hivatalos kiadványok kicserélése csak első látásra tűnt hasznosnak. Az egyenlőség látszólag a kisebb országoknak kedvezett; idővel a nagyobbak húzódozva adtak mindent a kisebbektől kapott összesért, ami végül sem volt sok. De a kis országok sem tudtak mit kezdeni a rájuk zúduló hivatalos kiadvány-áradattal. Nem segített ezen — jóval később — a Népszövetség keretében létrehozott Commission Internationale de Coopération Intellectuelle kompromisszuma sem, amely a hivatalos csereanyag mennyiségének korlátozására kívánt módot adni.¹⁵

De a legfőbb nehézséget a hivatalos kiadványok fogalmának minden országra nézve elfogadható, egyértelmű tisztázása jelentette és jelenti ma is. A Brüsszeli Egyezmény immár hetven éves meghatározását a hivatalos, parlamenti és közigazgatási okmányokról ahány ország, annyiféleképp értelmezte s magyarázza máig is; annak a mondatnak az alapján pedig, amely a kormányok rendeletére és költségén készült kiadványokról szól, a hivatalos kiadványok köre egyes esetekben olyan szélessé tágítható, hogy csaknem minden belefér. Mi történjék a félhivatalos szerv kiadványaival, vagy mennyiben tekinthető hivatalosnak valamilyen közköltségen, de magánvállalkozóval kiadatott anyag? Hivatalos kiadványok az államosított nyomdák összes termékei? Hol a határ hivatalos és nem hivatalos között? Ezt a legnehezebb eldönteni, pedig enélkül a hivatalos kiadványok cseréje országokként másképp értelmezhető. Úgy gondoljuk, hogy célravezetőbb lenne a jövő nemzetközi egyezményében a tartalom és nem a kiadó szerinti osztályozást elfogadni.

Magyarország, bár szövegezésében résztvett, mégsem csatlakozott azonnal a Brüsszeli Egyezményhez. Nem talált meghallgatásra az 1890-es antwerpeni bibliográfiai kongresszusról beszámoló magyar kiküldött emlékeztetése sem, mely szerint a kongresszus kívánatosnak tartotta a törvényhozási kiadványok hivatalos cseréjét.¹⁶ Mindenesetre érdekes, hogy az 1880-as években, s még azután is, sok olyan hivatalos kiadványnak számító anyag került ajándékként a budapesti Egyetemi Könyvtár s csereként az Országgyűlési Könyvtár birtokába, amelynek megküldése talán az 1883-as brüsszeli megbeszélésen tapasztalt magyarországi érdeklődés következménye volt.¹⁷

¹⁴ Vö. *Proposals for a new international exchange convention*. Unesco Bulletin for Libraries, 1955. Nov.—Dec.

¹⁵ MAGYARY Zoltán: *A Commission Internationale de Coopération Intellectuelle*. (A magyar tudománypolitika alapvetése. Bp. 1927.) *Annuaire de la Société des Nations*. Genève 1920. Szerk. OTTLIK GYÖRGY.

¹⁶ CSONTOSI János: *Az antwerpeni bibliográfiai kongresszus*. Magy. Könyvszle. 1890. 330. l.

¹⁷ Vö. Az Egyetemi Könyvtár évi jelentéseit. — A másik adat szóbeli értesülés.

Az általánosságban mozgó Brüsszeli Egyezmény bizonytalanságán a kormányok kétoldalú, több biztosítékot adó, hajlékonyabb megállapodások rendszerével igyekeztek segíteni. Nálunk az államközi csere első nyoma a Belgiummal 1913-ban kezdeményezett egyezmény volt, amelyet a háború félbeszakított. Folytatása, a kétoldalú megállapodások egész sora, csak a 30-as években kezdődött újra, s máig is tart.

3. A fölöspéldánycsere

Anyaga nem annyira az új, mint inkább a régibb kiadványokból kerül ki. Célja az egyes országokban fellelhető fölöspéldányok megfelelőbb elhelyezése hazai és nemzetközi viszonylatban egyaránt. A cserének ez a fajtája is hosszú múltra tekint vissza. A párizsi Bibliothèque Nationale már 1694-ben cserélt fölöspéldányokat angol és német művekért. VATEMARE igazi terve, másfél századdal később, a Library of Congress és több európai könyvtár közti fölöspéldánycsere kiépítése volt, csakhogy az amerikaiakat inkább a kurrens hivatalos kiadványok érdekelték. Később könyvtári és bibliográfiai kongresszusok egész sora ajánlotta a felesleges kettős példányok cseréjét, sőt az 1910-es brüsszeli egyenesen nemzetközi csereközpont létrehozását sürgette.¹⁸

Nálunk, bizonyára a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyeletének sürgetése nyomán, a Magyar Tudományos Akadémia már 1898-ban lajstromoztatta és az *Akadémiai Értesítő*ben hirdette eladó fölöspéldányanyagát, de nem sok eredménnyel. A felesleges iskolai értesítőket ingyen engedte át a Műgyetemi Könyvtárnak, amely vidéki könyvtárakkal e tekintetben csereviszonyban volt.¹⁹ A budapesti Egyetemi Könyvtár duplumainak egy részét 1904-ben ingyen a bécsi Theresiánumnak juttatta; két év múlva a Szent Imre Kollégiumon kívül az aucklandi Free Public Library is kapott belőle; ²⁰ fölöspéldányai jegyzékét 1908-ban a kolozsvári Egyetemi Könyvtárral is közölte, de előbb már kinyomtatására is gondolt.²¹

A Tanácsköztársaság központi duplumraktár létesítéséről szóló rendelete is azt bizonyítja, hogy hazai fölöspéldánycserénk eleinte inkább a raktárak tehermentesítését, mint az egyes könyvtárak állománykiegészítését célozta. A 20-as években a sorrend megváltozott: sok elpusztult mű megszerzése ugyanis kizárólag csere útján volt lehetséges. A pápai református kollégium könyvtára 1923-ban, tekintettel a könyvbeszerzés terén mutatkozó anyagi nehézségekre, többes példányainak csere útján való értékesítésével gyarapította állományát.²² Az Országos Széchényi Könyvtár az 1923-i brüsszeli történeti kongresszuson háborús gyűjteményének néhány darabját pénzért értékesítette; ²³ fölöspéldánycseréje fellendüléséhez vezetett az a határozat is, melynek értelmében duplumait 1930-tól kezdve közönséges leltári tárgyakként csereügyletekre felhasználhatta.²⁴

¹⁸ ESZTEGÁR László: *Jelentés az 1900-iki párizsi bibliográfiai és könyvtárnoki kongresszusról*. Magy. Könyvszle. 1901. ÁLDÁSY: i. m. 37–38. l.

¹⁹ *A Magyar Tudományos Akadémia könyvtári jelentése*. Magy. Könyvszle. 1899. 382. l.

²⁰ *Jelentés a könyvtárról*. Uo. 1906. 159–160. l. 1908. 252. l.

²¹ Uo. 1911. 68. l.

²² Uo. 1923. 282. l.

²³ *Jelentés a könyvtárról*. Magy. Könyvszle. 1923. Az Ó-magyar Mária siralom cseréje is ekkor vetődött fel először.

²⁴ Vö. Magy. Könyvszle. 1931. 79. l.

A két világháború között már nemcsak egyes könyvtárak, hanem nemzetközi szervezetek is foglalkoztak a fölőspéldánycsere kiszélesítésével, de ez a mozgolódás jobbra csak szándék maradt. A második világháború után aztán a VATEMARE tervezte helyről, Párizsból indult el a nemzetközi fölőspéldánycsere széleskörű megszervezése. Bár az UNESCO központilag segítette a csereések egymásratalálását, és egy ideig a beküldött anyag gyűjtését és kimutatását is vállalta, központja nem fejlődött világkraktárrá, de nem is akart. 1955 januárjától decentralizálta a fölőspéldánycsere lebonyolítását, melyet azóta az egyes országok csereközpontjai nemzetközi szolgálatként látnak el.

4. A hazai csereközpont kialakulása

Az első világháborút követő gazdasági nehézségek csaknem teljesen megbénították nálunk a külföldi művek beszerzését. Több évtizedes gyakorlat után ekkor vált a kiadványcsere az állománygyarapítás mozgékony és valóban fontos eszközévé. Az 1921-ben alakult *Külföldi Könyveket és Folyóiratokat Elosztó Bizottság* volt az első lépés ezen a téren, ez azonban nem tudta megfelelően elvégezni azt a folyamatos és állandó tevékenységet igénylő munkát, amit a hazai intézmények külföldi kiadványszükségeiknek összegyűjtése, ajándék vagy csere útján való megszerzése és szétosztása jelentett.²⁵

Két évvel később ez is megoldódott. 1923-ban a nemzetközi könyvforgalom adminisztrációjának lebonyolítására és közgyűjteményeink külföldi könyvanyagának nyilvántartására megalakult az *Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ* (OKBK), amely különálló hivatalként kapcsolódott a Magyar Nemzeti Múzeum és az Országos Magyar Gyűjteményegyetem szervezetébe. A tudományos és irodalmi kiadványok cserején kívül 1923. július 31-től rá várt a Brüsszeli Egyezményből adódó hivatalos kiadványok csereje is: a Népszövetség felszólítására ugyanis akkor csatlakoztunk az egyezményhez, amelynek alapján mindig több külföldi küldeményt kaptunk, mint amennyi hazait adtunk viszonzásul.

Az OKBK a kiadványcserének nemcsak adminisztratív lebonyolítója és nyilvántartója volt, hanem kezdeményezője is, s ebben különbözött a külföldi központok többségétől.²⁶ Igyekezett a csere számára megfelelő anyagot megfelelő mennyiségben biztosítani, s ennek nyomán a cserelehetőség szemmel tartásával egyre több kiadványunkban, elsősorban periodikákban jelentek meg összefoglalások is valamelyik nyugateurópai nyelven. Az OKBK munkája következtében a nemzetközi kiadványcsere a hazai gyűjtemények állománygyarapításának egyik hasznos és állandó tényezőjévé vált. Már az első években jelentős külföldi kiadványmennyiséget sikerült megszereznie: 1923-ban harmincnégy csereése révén 434 évfolyam periodikát és 520 könyvet kapott, s 565 évfolyam periodikát és 617 könyvet adott viszonzásul; 1935-ben cserepartnereinek a száma kétszázhuszra emelkedett, s 1683 évfolyam magyar periodikáért 429 évfolyam külföldi érkezett.²⁷ A kiküldött hazai anyag nagyobb

²⁵ Uo. 1924. 122. l.

²⁶ PASTEINER Iván: *Az OKBK igazgatójának jelentése németországi kiküldetéséről.* Magy. Könyvszle. 1923. 255–266. l.

²⁷ Az OKBK jelentései a Magy. Könyvszle vonatkozó évfolyamaiban. BUDAY Júlia: *A könyvtárak együttműködése.* Könyvtári előadások. Bp., 1937.

mennyiségét a külföldi magyar intézetek, egyesületek és körök ellátása magyarázza, bizonyoságaul annak, hogy a kiadványcsere nem csupán az állománygyarapítás eszköze, hanem fontos kulturális feladat, sőt kötelezettség is.

A második világháború az addig kialakult harminckilenc csereközpont munkáját alaposan szétzilálta, ha teljesen nem is bénította meg. Nálunk az OKBK jogutóda 1945-től az *Országos Könyvtári Központ* (OKK) lett. A sajtó és egyéb kiadványok külföldi és a fölőspéldányok belföldi cseréjén kívül hatáskörébe tartozott a könyvtárközi együttműködés összes többi lehetősége is hazai és külföldi viszonylatban egyaránt. A korábbi egyoldalú tájékozódás után élénk kapcsolatokat épített ki a Szovjetunióon kívül a népi demokráciákkal is. Úgy gondoljuk, hogy nemzetközi kulturális kapcsolataink rajza mindaddig nem lehet teljes, amíg az OKBK és OKK ilyenirányú tevékenységét részleteiben is nem tisztáztuk.

Az OKK megszüntével 1952-ben az *Országos Széchényi Könyvtárra* hárult a csereközpont feladatainak egész sora: a nemzeti könyvtár gyűjtőkörébe nem tartozó művek telepítésén s a csomagok külföldi és belföldi továbbításán kívül a hivatalos kiadványok cseréje is, bár mindez akkor és ezután még évekig, meglehetősen szűk körben bonyolódott le. 1955 januárjától az UNESCO-szervezte nemzetközi fölőspéldánycsere magyarországi lebonyolítása is az Országos Széchényi Könyvtár feladata lett. Újabbban a kulturális egyezményekből adódó kiadványcsere, kivéve az akadémiai, szintén az Országos Széchényi Könyvtár gondja. A gyakorlat azt mutatja, hogy a kötelepéldánnyal is rendelkező csereközpont, mint amilyen az Országos Széchényi Könyvtár is, az ilyenféle cserefeladatokat a leggazdaságosabban tudja ellátni.

Az OKK kapcsolataihoz képest az Országos Széchényi Könyvtár csere-tevékenysége, főleg a múlt évtől kezdődően, nagy mértékben megnövekedett és kiszélesedett. Jelenleg negyvenöt ország közel háromszáz intézményével, köztük elsősorban a nemzeti könyvtárakkal cserél; a múlt évben 13 000 műért és 22 000-nél több periodika-számért több mint 9000 művet és csaknem 34 000 periodika-számot kapott.

Az 1956. évi könyvtári törvény a hazai csereközponti feladatokat érintetlenül hagyta, de a csere országos lebonyolítását olyképpen decentralizálta, hogy a hálózati központok központilag végzik majd a gyűjtőkörükbe tartozó szakirodalom nemzetközi cseréjét. A legélénkebb kapcsolatokat a *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára* tartja fenn: 70 ország 1230 intézményével cserél, s a csere évi volumene kb. 13 000 kötet. A többi hálózati központ közül egyik-másik egyetemi könyvtárunk (a budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Debrecen, Sopron és Szeged), de főleg az Országos Műszaki Könyvtár és az Országos Mezőgazdasági Könyvtár cseréje fejlődik rohamosan.

II. A kiadványcsere gyakorlata

A kiadványcsere területét, határait és tervét, akárcsak az állománygyarapításét, az intézmény gyűjtőköre szabja meg. Munkafolyamata hármas tagolódású: a kapcsolatteremtésre, az anyag kezelésére és továbbítására oszlik.

A csere magunk bemutatása, olykor leleplezése is mások előtt, s lebonyolítása különleges, sokoldalú és mozgékony, amolyan diplomata-könyv-

tárosi rátermettséget is kíván. A cserepartnerek, tapasztalatból tudjuk, fokozatosan kiismerik és osztályozzák is egymást: a „segítő”, „pontos”, „nehézkés”, „kicsinyes”, „elzárkózó”, „csak a maga hasznát néző” jelzők, s ezt a sort még folytathatnánk, kezdettől fogva nem az ügyintéző személyekre, hanem a cserélő intézményekre vonatkoznak. S mivel a csere legtöbbször külföldi könyvtárak szakemberei előtt mutat be bennünket, fontos, hogy aki végzi, tudja is, hogy munkáján keresztül könyvtárát, sőt országát tartják számon, osztályozzák, esetleg marasztalják el.

A csere lebonyolítása nem uniformizálható. Bár hasonló mozzanatok és mozdulatok időnként visszatérnek benne, s a gyakorlat sokszor indul el azonos úton, mégis mindig máshová ér. Minden egyes kapcsolat egyetlen a maga nemében és egyénileg is kezelendő.²⁸

Gyakran kínál új cserelehetőséget a véletlen is, de a kapcsolatteremtés, bár jó, ha ötletgazdag, mégse legyen ötletszerű. Bibliográfiailag is alá kell támasztani, szem előtt tartva a könyvtárgyarapítás céljait, mert enélkül a csere szétszóródó, esetleg öncélú marad: Külügyi képviselteink is sokat segíthetnének új lehetőségek felkutatásában. Persze nem a minél több kapcsolat teremtése a cél, hanem sokkal inkább a legmegfelelőbb cserepartnerek keresése és megtalálása, ami a kapcsolatok rendszeres revízióját is feltételezi.

A csere kialakulását általában levélváltás indítja el, de minden levelezésnél többet ér a személyes látogatáson alapuló kapcsolat. Persze a levelezés is válhatik személyes hangúvá, és kívánatos is, hogy azzá váljék: még a hivatalos külsejű listákhoz is jó néhány sort hozzáfűzni, ami oldja a száraz szöveget, és személyre szólóvá teszi a hivatalos hangot. A kívánt szöveg aláhúzásával készült sokszorosított levélminták éppen ezért csak részben megfelelőek: kétségtelen, hogy egyszerűsítik az adminisztrációt, gyorsítják a csere lebonyolítását, de könnyen színtelenné és túl gépiesé is tehetik; használatuk első sorban az állandóan visszatérő munkafolyamatokkal kapcsolatban célra vezető. Gyakorlatból tudjuk, hogy a nagy forgalmat lebonyolító csereerészlegek munkáját igen megkönnyíti, ha irattári anyagukat maguk kezelik.

Ha a cserepartnerek között valamilyen megegyezés létrejött, a könyvek és főleg a periodikák cseréje szinte automatikusan bonyolítható le. Reklamáció és magyarázkodás azonban ilyenkor is bőven akad. Ha minden a legsimábban történik is, ajánlatos időnként ezt is elismerni. Vannak alkalmak, mint amilyen az újév is, amikor kívánatos külön is életjelt adni magunkról.

A csere anyag nem csupán vagy kizárólag nyomtatott könyvek és periodikák sora, hanem lehet minden gépelt, sokszorosított, fényképezett, mikrofilmezett vagy bármilyen módon reprodukált anyag, beleértve a térképeket, metszeteket, fényképeket, sőt a hanglemezeket is. Mindig célra vezető, ha a kevésbé ismert nyelven írt munkák cserepéldányai egészen vagy legalábbis kivonatosan olyan nyelven jelennek meg, amit világviszonylatban is többen értenek. Úgy gondoljuk, hogy a jövőben a mai gyakorlatnál szervezettebben kellene megvizsgálni a kevésbé elterjedt nyelveken kiadott nemzetközi fontosságú szövegek lefordításának kérdését és cseréjét is.

²⁸ Vö. *Handbook on the international exchange of publications*. Párizs, 1950. *Methods and materials for the international exchange of publications*. Párizs, 1955, UNESCO. SCHMIDT—PHISELDECK, K.: *The international exchange of publications*. Párizs, 1955, UNESCO. WILLIAMS, E. Edwin: *Exchanges — national and international*. Libr. Trends. 1954. 4. szám.

A kurrens kiadványok cseréje csak akkor olcsóbb a beszerzésnél, ha kellő mennyiségű és minőségű csereanyag áll rendelkezésünkre, s ezt jegyzékeken a partner tudomására is hozzuk. Az a tapasztalat, hogy csak ott fejlődik megfelelően, ahol a csereanyag beszerzése költségvetésileg van biztosítva, akár saját kiadványok vagy kötelespéldányok, akár külön csererovat, esetleg mindhárom útján. A kizárólag saját kiadványokra épülő csere, kivéve az akadémiaiakat, bizonyos határon túl nehezen szélesíthető; a partnerek gyakran kérnek mást is, amit magunk is csak pénzért tudunk előteremteni. Ha a külföldi cserés hajlandó a mi kéréseinket is akár közvetlenül, akár egy általa megbízott könyvkereskedő útján teljesíteni, a csere országos viszonylatban is komoly deviza-megtakarításhoz vezethet, s már vezetett is sok esetben. Az ilyenfajta csere a könyvtárak korlátozott devizakeretét közvetve szélesíti, persze nemcsak tőlük függ, hogy milyen mértékben.

Mégis tévedés lenne, ha csupán a csere gazdasági jelentőségét emelnénk ki. A csere féléton van a vétel és az ajándék között. Értékelése nem alapulhat kizárólag a fontolgtató és a kapcsolatot könnyen megrontó kereskedői számításon.

Nem hagyható figyelmen kívül, hogy célja nem utolsósorban kulturális kapcsolatok és együttműködés teremtése, ami nem fejezhető ki csupán a csereanyag pénzbeli értékével; végső fokon sokkal több ez, mint a cserébe kapott művek lapjainak vagy köteteinek száma együttvéve. Az sem baj, ha a nagy könyvtárak többet adnak, mint kapnak.²⁹

Nagyobb baj az, ha csak olyan anyagot kapunk, amit a cserés kíván „eladni”, és nem olyat, amire szükségünk van. Konkrét kérések elejét vehetik ennek is, de csak akkor, ha a cserepartner olyan helyzetben van, hogy teljesíteni is tudja kívánságainkat.

A csere lebonyolítási módja kétféle: közvetlen vagy közvetett. Az elsőre példa az egyes intézmények önálló cseréje, a másodikra a csereközpontok tevékenysége, ami vagy teljesen központosított, s akkor a csere minden mozzanatát a központ végzi, vagy csak a továbbítást, s ebben az esetben a kapcsolatok kiépítése az egyes intézmények dolga; a fenti két lehetőség kombinációjára is van példa, a helyi szint nem is említve. Ahány ország, annyiféle csereközpont: mind a sajátos fejlődés, szükséglet és lehetőségek eredménye. Az angol Inter Allied Book Centreből (1942) a háború után British Book Centre, az American Book Centre (1945) később United States Book Exchange lett, amely alapítványok és a résztvevő könyvtárak anyagi támogatásával továbbra is magánvállalkozás maradt.³⁰ A Szovjetunióban a Tudományos Akadémia a csere központja, több népi demokráciában szintén, de ott sem kizárólagosan.³¹ Németországban az előbbi Notgemeinschaft der Deutschen

²⁹ „Nothing is lost by a nation, which, in the exchange of publications, gives more than it receives. It thus pours forth its thoughts and sentiments; its personality is enlarged, its influence is widened.” (BERGSON) Unesco Bulletin for Libraries. 1950. 904. l.

³⁰ WILLIAMS, E. Edwin—NOBLE, V. Ruth: *Conference on international cultural, educational and scientific exchanges*. Chicago. 1947. — VOLLANS, F. Robert: *Library Cooperation in Great-Britain: Report on a survey of the National Central Library and the Regional Library Bureau*. London, 1952.

³¹ LEBEDEV, D.—SAFRANOVSKIJ, K.: *A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának könyvtári hálózata*. Bibliotekar' 1950. 2. sz. 18—22. l. OKK Fordítás 122. sz. — LJUBARSKAJA, B.: *Könyvcsera a népi demokráciák országaival*. Bibliotekar' 1949. 8. sz. 41—43. l. OKK Fordítás 24. sz.

Wissenschaft-ból Deutsche Forschungsgemeinschaft lett, amely továbbra is a tudományos anyag cseréjét látja el.³² S a sort még folytathatnánk.³³

A tapasztalat azt mutatja, hogy a közvetlen csere, s ilyen a könyvtárak többségéé, hajlékonyabb és gyorsabb is, mint a közvetett; megfoghatóbb és személyesebb is, mint a központi. A nemzetek közelebbkerülését is közvetlenebbül fejleszti tovább az első. Hátránya, hogy mindez több munkát és költséget jelent, mint a központon át lebonyolódó.

Csereközpont sokféle akad a világon, de kevés köztük az igazán aktív, a szükségleteknek elébemenő intézmény: olyan, amelyiknek van is mit cserélnie, s joga is új kapcsolatok kezdeményezésére és kiépítésére. Telefonközpontszerű tájékoztatásai az új cserelehetőségekről, külföldi partnerek fel térképezése és összekapcsolása a hazaiakkal és viszont, a hazai intézmények csere-tevékenységének figyelemmel kísérése és egyeztetése anélkül, hogy a már meglévő és jól működő kapcsolatok ezt megsínylenék, a csere feladatainak egészségesebb elosztása, a hazai cserélő intézmények egymáshoz való közelebbhozatala és a külföldről kapott kiadványok telepítése: megannyi lehetőség, amivel egy csereközpont élhet, sőt amivel élnie is kell a gyakorlatban. Az új magyar könyvtári törvény módot is ad arra, hogy a cserét folytató intézmények és a hazai csereközpont éljenek is az ilyenféle lehetőségekkel.

Az a tapasztalat, hogy a fölőspéldánycsere lebonyolítása központilag végezhető el a legcélravezetőbben. Nálunk a hazai anyag feldolgozása és itthoni szétosztása megelőzte a külföldi intézmények számára való felajánlást. A Könyvelosztó többéves előmunkája volt a feltétele annak, hogy az utóbbiba máris eredményesen bekapcsolódhattunk. A külföldi listák hazai kijelöltetése és továbbítása teszi teljessé az úgynevezett UNESCO-fölőspéldánycsere körforgását, aminek következtében sok értékes és különben beszerezhetetlen kiadványhoz jutnak könyvtáraink. Jellemző, hogy nem mindig attól kapnak, akinek már adtak és fordítva, azonban mindez kiegyenlítődik a végén.

A fölőspéldányanyagot többféleképpen lehet hozzáférhetővé tenni. A legegyszerűbb és gyorsabb módja a nyitott polc-rendszer: minden intézmény azt viszi, amit akar. A betűrendes vagy szakosított listák körözése, esetleg közzététele, mint ahogy az *Unesco Bulletin for Libraries*-ben is történik, már fejlettebb módszer: a felajánló egyszerre többfelé körözteti az anyagot, viszont az igénylő gyakran csalódik, mert megesik, hogy amit kér, azt más előbb megkapta. Történhetik a fölőspéldányok felajánlása katalógus-cédulákon is, melyeket a számbajövő könyvtárak bizonyos sorrendben küldenek tovább egymásnak, miután megtartották az őket érdeklő cédulákat. A sorrendben következő könyvtár így már csak a valóságban is rendelkezésére álló anyagot kérheti, s az odaítélés sem a felajánló gondja. Az UNESCO-fölőspéldánycsere a lista-körözéses rendszert vezette be; mi egy lépéssel tovább mentünk, ugyanis szakosított listákat forgatunk meg a különböző országok nemzeti csereközpontjai vagy szakintézetei segítségével.

A csere nyilvántartása általában intézményenként változó, s az évenként kívánatos statisztikai adatszolgáltatás sem egységes szempontú. Az utóbbin okvetlen változtatni kellene: az egységes statisztikai nyelv kialakítása a

³² KUNZE, Horst: *Die Zusammenarbeit der wissenschaftlichen Bibliotheken in Deutschland*. Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1954. 1-2. füzet.

³³ VÖ. *Danish Exchange Institute*. Unesco Bulletin for Libraries, 1947. Sept. GREN, Erik: *Exchange activities of the University Library of Uppsala*. Uo. 1953. Apr.

könyvtáraknak is sürgős feladata. Teljesen kielégítő a nyilvántartás, ha feleletet tud adni arra, hogy milyen országok mely intézményeitől mit és mennyit kapunk, illetőleg mit és mennyit adunk nekik cserében. Elengedhetetlen, hogy a csereközpont ezenkívül arra is válaszolni tudjon, hogy melyik kiadványt melyik hazai intézménynek juttatta. Mindez belefér egyetlen nyilvántartásba, az ún. csere-regiszterbe, amely választólapokon az országok és cserések nevét, címét, a csere kezdetét, különböző színű cédulákon a csereanyag (könyv és periodika) felsorolását, rajtuk a telepítés idejét és az intézmény nevét betűsorban tartalmazza. A kiküldött és beérkező periodikaanyag kardexes nyilvántartásában a más intézménynek rendszeresen juttatott anyag is szerepel. A külföldről bekért dezideráták is országonként és intézményenként betűsorban várják a kérés kielégítését. A csereközpont a hazai telepített anyagot intézményenkénti csoportosításban külön is kimutathatja.

A nemzetközi csereanyag kiküldése általában vámmentes. A szállítási költségek elengedése több évtizedes kívánság, de eddig csak kedvezményeket sikerült elérni: kivétel az uppsalai egyetem, amely 1885 óta nem fizet postadíjat, ha cserél. A közvetlen postázás jogát különben valamennyi cserélő intézmény számára biztosítani kellene. Egyes központok szívesebben küldik az anyagot ládában, mert úgy olcsóbb, de lassúbb is: különben a lassúság az egyik legfőbb kifogás a csere munkájával szemben. A postacsomag mozgékonyabb, gyorsabb, de költségesebb is. Az lenne a legcélravezetőbb, ha a sürgősen kért vagy annak vélt anyagot azonnal továbbítanánk. Az előre címzett borítékok és ragasztható címkék, különböző méretre leszabott hullám- és csomagolópapír használata gyorsítja a továbbítás munkáját: ilyen kérdésekben is sokat tanulhat a csere a kereskedelem gyakorlatából.

III. Új nemzetközi egyezmény felé

A kiadványcsere elvi fontossága és máig is viszonylag szűk területen mozgó gyakorlata között nem nehéz észrevenni az ellentmondást. Inkább mentegetőzhetünk, mint magyarázkodhatunk emiatt hazai és nemzetközi viszonylatban egyaránt. Bár a kiadványcsere irodalma az utóbbi években egyre nagyobb, az egymás után kialakuló, s ma már egész nemzetközi hálózattá terebélyesedő hazai csereközpontok egyik legfőbb igénye a kiadványcsere elvi és gyakorlati kérdéseinek központi irányítása és egyeztetése. Ettől a munkától, bár máig is csak félhivatalosan végzi, az UNESCO sohasem húzódozott, sőt a fölőspéldánycsere központosított lebonyolítását is évekig vállalta. A központi irányítószerv feladatát, széleskörű gyakorlata alapján, legmegfelelőbbben az UNESCO láthatná el a jövőben is: alapokmánya, amely megfelelő nemzetközi együttműködéssel lehetővé kívánja tenni, hogy bármely nép hozzájuthasson a többi nép által kibocsátott kiadványokhoz, erre egyenesen kötelezi.

A bibliográfiai munka megjavítását célzó törekvéseivel az UNESCO a csereanyag egyik legfőbb forrását tette és teszi használhatóvá.³⁴ Különböző kiadványai ugyanezt a célt szolgálják. A *Bulletin for Libraries* című folyóirat megjelenése óta (1947) közöl cserelehetőségeket; a *Handbook on the inter-*

³⁴ EVANS, L. H.: *UNESCO work and method illustrated by the library programs.* Libr. Quart. 1954. Apr.

national exchange of publications (Párizs, 1950) pedig ugyanezeknek központi összefoglalása: első kiadása még csak huszonhat ország cseretevékenységét és szolgáltatásait foglalta össze, az idei második kiadás már több mint száz országról számol be, s bizonyára a kiadványcsere legfőbb kézikönyve lesz.

A csere elvi kérdéseinek tisztázását évek óta szintén az UNESCO irányítja. Az 1948-ban Párizsban tartott szakbizottsági ülés főleg a csere ki szélesítését sürgette, s a Brüsszeli Egyezmény revíziója helyett inkább kétoldalú egyezmények megkötését és nemzeti csereközpontok vagy hivatalok szervezését ajánlotta; ezenkívül lépéseket tett a cserével kapcsolatos postai költségek eltörlésére vagy legalábbis csökkentésére.³⁵ Az 1956 elején ugyancsak Párizsban tartott második szakbizottsági ülés egyenesen az UNESCO-t kérte fel az elavult Brüsszeli Egyezmény helyett egy új nemzetközi csere egyezmény megszerkesztésére, amely ne csak a hivatalos, hanem az összes többi kiadvány cseréjével is foglalkozzék, tág lehetőséget hagyva a kétoldalú egyezmények megkötésére, illetőleg folytatására. Ez a tervezett új egyezmény azonban kedvező esetben sem kerülhet két évnél hamarább az UNESCO közgyűlése elé, ahol elfogadásáról a tagállamok dönteni fognak.³⁶

Mi addig a teendők? Tapasztalatból tudjuk, hogy eredményes nemzetközi együttműködés nem képzelhető idejében kiépített hazai alapok nélkül, mert az országon belüli szervezettség az egyik feltétele annak, hogy jól működő külföldi kapcsolataink legyenek. Új könyvtári törvényünk megadja a lehetőségét, hogy nemzetközi kapcsolataink, köztük a kiadványcsere, szervezett hazai alapokra épüljön: gyakorlatunk és eredményeink fogják megmutatni, hogyan élünk ezzel.

MALLER SÁNDOR

SÁNDOR MALLER: THE INTERNATIONAL EXCHANGE OF PUBLICATIONS

Though the importance of the exchange of publications has considerably grown during the last decades, still it has not become such an instrument of inter-library co-operation as it could have been without the interruption of the two World Wars.

In the first part of the paper, after a short review of the development of international exchange, the reader gets a detailed description of exchanges in the different Hungarian libraries. The Library of the Academy of Sciences was the first in building up vigorous exchange relations from the thirties of the last century, and has had many relations with other academies ever since. The Budapest University Library and the National Széchényi Library started their exchange work after 1880. The Budapest Municipal Library had a good beginning in 1910. The first bi-lateral exchange agreement between Belgium and Hungary was just under construction when the war broke out, and it almost completely disrupted the exchange relations.

Hungary joined the Brussels Conventions (1886) only in 1923, though her representatives had been present on its preliminary conference in 1883. An Exchange Centre was created in 1923 and it has been working ever since, though World War II crippled many of its good relations. Since 1952 it has been the National Széchényi Library's duty to organize the work of exchanges, to pass the book parcels to foreign partners and theirs to the addressees in this country, to distribute the different publications among the country's libraries according to their field of collection and give information concerning exchange possibilities for libraries; the exchange of the official publications is now also taking place through the Centre, and since January, 1955 the international exchange of duplicates, formerly sponsored by the UNESCO, and from 1956, the exchanges based

³⁵ *International Exchange of Publications*. Unesco Bulletin for Libraries. 1948. Sept.

³⁶ *Expert meeting on exchange of publications*. Uo. 1956. Apr.

on the inter-governmental cultural agreements are also managed there. The new Library Law (1956) makes the healthy decentralization of exchange possible: the different network centres and the individual libraries belonging to them will be able to manage their exchange work quite independently; if information or advice are needed, the Exchange Centre may be called upon in the future too and it organizes their work, whenever necessary. The Hungarian Exchange Centre has a considerable budget for its wide-ranging work and also gets deposit copies for exchanges. Our experience justifies that the combination of a special budget and access to the deposit copies has been working commendably well.

The second part of the paper contains some remarks and advice concerning the practice of exchange.

The third part is a looking-out towards a new international agreement which should take into account the ever growing importance of the exchange of official and non-official publications to strengthen the foundations of international understanding and „to open a channel of communication between the people of the various nations of the world, which shall bring them together upon the neutral ground of letters, and by making them better acquainted with each other's laws, manners and customs and intellectual wealth, by acts of mutual kindness and courtesy, to cultivate the spirit of peace and of reciprocal respect and good feeling.” (Alexandre VATEMARE: *Report on the Subject of International Exchanges*. Washington, 1848.).

Constitutiones Novae Almae Ecclesiae Strigoniensis

1. DENIS veröffentlicht in seinem grundlegenden Werk¹: *Wiens Buchdruckergeschichte*, den Spuren PÉTERFYS² folgend, einen Druck WINTERBURGERS: *Constitutiones Synodales Ecclesiae Cathedralis Strigoniensis*, welcher auf Kosten des Ofner Buchhändlers Theobald FREYER in Wien im Jahre 1494 erschienen war. Ein Exemplar davon ist ihm selbst aber nie zu Gesicht gekommen.

Wegen des Inhalts, sowie wegen des Herausgebers, die beide mit Ungarn in Zusammenhang stehen, kam dieser Wiegendruck in die sogenannte *Allungarische Bibliothek* (d. h. Bibliographie altungarischer Drucke).³ Ausserdem gelangte er aus DENIS' *Supplementum*,⁴ in die grossen, zusammenfassenden Inkunabelbibliographien von PANZER⁵ und HAIN.⁶ Auch COPINGER⁷ soll darüber, laut Mitteilung BURGERS,⁸ Beiträge zu HAIN geliefert haben. Davon ist aber bei COPINGER nichts zu finden. Die Beschreibung des Werkes fand natürlich auch Platz in der vorzüglichen Bibliographie über die österreichischen Frühdrucke von LANGER—DOLCH.⁹ Da diesen jedoch niemals ein Exemplar des Werkes zu Gesicht gekommen war, konnten sie nur die bisherigen literarischen Hinweise wiederholen. Das gleiche hat auch BALLAGI¹⁰ getan.

¹ DENIS, Michael: *Wiens Buchdruckergeschichte bis MDLX*. Wien, 1782. S. 7.

² PÉTERFY, Carolus: *Sacra concilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae. Posonii*, 1741. Bd. I. S. 216—233. — Die zweite Auflage des ersten Bandes von PÉTERFY's Werk erschien in Wien im Jahre 1742. Darin ist die Ursache der Abweichungen zu suchen, die sich in der Bibliographie bei den angeführten Seitenangaben zeigen. Wir werden im weiteren ausschliesslich die Seitenangaben der ersten, in Pressburg erschienenen Ausgabe anführen.

³ SZABÓ Károly—HELLEBRANT Árpád: *Régi Magyar Könyvtár*. Budapest, 1896. Bd. III. Nr. 28.

⁴ DENIS, Michael: *Supplementum annalium Michaelis Maïttaire*. Wien, 1789. Nr. 3047.

⁵ PANZER, Wolfgang: *Annales typographici . . . Norinbergae*, 1793—4. Bd. III. S. 524. Nr. 10.

⁶ HAIN, Ludovicus: *Repertorium bibliographicum . . . Stuttgartiae et Lutetiae Parisiorum*. 1827. Vol. II. Nr. 5668.

⁷ COPINGER, W. A.: *Supplementum to Hain's Repertorium Bibliographicum*. London, 1895—1902. Bd. I—III.

⁸ BURGER, Conrad: *The printers and publishers of the XV. Century*. London, 1902. S. 641.

⁹ LANGER, Eduard: *Bibliographie der österreichischen Drucke des XV. und XVI. Jahrhunderts*. Bd. I. Heft. 1. Bearbeitet von Walter DOLCH. Wien, 1913. Nr. 11.

¹⁰ BALLAGI Aladár: *Buda és Pest a világirodalomban*. [Buda und Pest in der Weltliteratur.] Budapest, 1925. Nr. 44.

Unlängst erwähnt Josip BADALIĆ in seinem Inkunabel-Census Kroatiens¹¹ ein Exemplar der Wiener Inkunabel, das in der erzbischöflichen Bibliothek von Agram (unter der Signatur R 1042 adl. I.) vorzufinden ist. Durch das Entgegenkommen der Agrainer Universitätsbibliothek, steht uns heute bereits ein davon angefertigter Mikrofilm zur Verfügung. Von den auf Originalmass vergrösserten Kopien liegt nun das Buch in seiner Originalform vor uns, das nahezu zwei Jahrhunderte hindurch ohne Unterlage von der internationalen Inkunabelliteratur in Evidenz gehalten war.

Der Druck, in Oktavgrösse gehalten, bestand ursprünglich aus zwei einhalb mit kleinen Buchstaben bezeichneten Quaternionen (a^8 , b^8 und c^4). Von den zwanzig Blättern fehlen aber heute drei (a_3 , b_1 und b_3) völlig, während der erste Bogen und der Anfang des zweiten — wie anzunehmen ist durch Nässe — teilweise zugrunde gegangen sind. Das Ausmass der vernichteten Teile erreicht bei den ersten Seiten die Hälfte eines jeden Blattes. Dieser Mangel verringert sich aber stufenweise von Blatt zu Blatt und hört gegen Ende des zweiten Bogens vollkommen auf.

Wenn wir dieses Exemplar mit den von DENIS zitierten PÉTERFYSchen Textangaben¹² vergleichen, können wir feststellen, dass PÉTERFY eine heute nicht mehr bekannte handschriftliche Kopie benutzt hat, welche von einem beschädigten Exemplar des Druckes angefertigt worden war. Die Übereinstimmung der bei ihm vorgefundenen Mängel und die Mängel des jetzt zum Vorschein gekommenen Agramer Exemplars machen es unzweifelhaft, dass die durch PÉTERFY herausgegebene Abschrift von diesem Exemplar angefertigt worden war.

Das Buch befindet sich in einem sehr schlechten Zustand. Von unserer fotografischen Kopie stellt sich heraus, dass die beschädigten Teile weiter zergehen. So haftet der Rectoseite der a_3 und b_3 Blätter ein kleines Papierstückchen an, welches ursprünglich zu dem vorhergehenden Blatt gehörte. Seit der Anfertigung der Abschrift, welche von PÉTERFY benutzt worden war, ist ein Textraum zugrunde gegangen, der 170 Buchstaben Platz bietet. Das entspricht insgesamt etwa sechs Zeilen Text.

Bei der Anfertigung der handschriftlichen Kopie hatten schon zwei Blätter gefehlt (a_3 und b_3), aber Bl. b_1 war noch vorhanden. Letzteres ging dadurch verloren, dass Bl. b_1 und b_3 zur gleichen Lage gehörten, und das eine nach Verlust des anderen, sich vom Einband löste und herausfiel.

Als PÉTERFY die handschriftliche Kopie benutzte, war sie bereits lückenhaft, so dass der in dem Druckwerk auch heute noch vorhandene Text des Blattes b_3 bei ihm fast vollkommen fehlt.¹³ Aber bereits in den diesen Textteilen vorangehenden Blättern (beginnend mit b_1) hat PÉTERFY immer mehr solche Teile punktiert, welche in dem Druckwerk auch heute noch vorhanden sind. Die Mängel zeigen sich immer wieder an den gleichen Stellen, so dass man daraus folgern darf, dass ein Teil des Manuskriptes (z. B. die Ecken einiger Blätter) beschädigt waren. Bei der Anfertigung der Abschrift war das Druckwerk, abgesehen von jenem später herausgefallenen Blatt, beinahe genau

¹¹ BADALIĆ, Josip: *Incunabula quae in populari re publica Croatia asservantur*. Zagreb. 1952. Nr. 372.

¹² PÉTERFY *a. a. O.* Bd. I. S. 216: „Manuscriptum, quod nacti sumus, ad rigorem fidei publicae, e libro typis excuso, tractatum est, paginis sane multis injuria loci desertis, seque hinc, atque inde in contextu fallentibus.“

¹³ PÉTERFY *a. a. O.* Bd. I. S. 228: „Hiatus quatuor fere paginarum.“

so lückenhaft wie heute. Auf den frühzeitigen Mangel des Blattes b_8 weist die auf der Versoseite des Blattes b_7 befindliche und wahrscheinlich aus dem 18. Jahrhundert stammende Fussnote: „hic deest“. Der Hersteller der handschriftlichen Kopie, oder PÉTERFY selbst, waren nicht bemüht, nach heutigen Begriffen genau abzuschreiben. Kürzungen hat er von sich aus vervollständigt, die grossen bzw. kleinen Buchstaben hat er nicht konsequent übertragen, ab und zu hat er ein Wort ausgelassen. In anderen Fällen hat er sie vertauscht und die zu sehr brüchigen Stellen ausgelassen. Auch die Interpunktionen sind inkonsequent durchgeführt usw.

Der Druck selbst, einspaltig, ohne Seitenüberschrift und ohne Custos, fängt auf der Rectoseite des 2. Blattes an und endet in der Mitte der Rectoseite des letzten. Die Versoseite des ersten und letzten Blattes ist leer. Das stark beschädigte Bl. a_2 wird in voller Höhe des Satzspiegels auf der linken Seite durch einen grossen (ungefähr 150 mm hohen) holzgeschnittenen „I“ Buchstaben¹⁴ geziert, der unten in Form eines Violinschlüssels endet. Mit diesem riesigen Urkundenbuchstaben beginnt der eigentliche Titel. Dieser selbst umfasst drei Zeilen und ist aus der zweiten Type¹⁵ des WINTERBURGER gesetzt: [I] Neipiunt [Constitutio-] || nes noue [alme Eccle-] || sie Strig [oniensis.]

Der eigentliche Text, welcher mit der Type „I“¹⁶ des Buchdruckers angefertigt wurde, beginnt mit einem vier Zeilen hohen (ungefähr 18 mm) „S“¹⁷-Lombard¹⁷: [S₄] icut d[octor summus et egregius beatus Augustinus testa-] || tur : in lib[ro de fide christianaque catholica ecclesia per orbem di-] || fufa : trib[us modis existere comprobatur. Nunquid namque]¹⁸ . . .

In diesem uns erhalten gebliebenen Textteil, welcher durchschnittlich 37 Zeilen pro Seite ausmacht, finden wir 28 Stück 7 mm Lombarde¹⁹ und sechs Stück 4 mm Lombarde.²⁰

Die am Ende des Werkes angeführten einzelnen Titel der Anordnungsbestimmungen für Feste, bestehen aus der dritten Buchstabengarnitur WINTERBURGERS.²¹

Das fünfzeilige Kolofon weicht zwar unwesentlich, aber doch ein wenig von DENIS' Angabe ab, die er von PÉTERFY²² übernommen hatte :

¶ Finiunt feliciter cōstitutōes finodales. Eccleie kathedralis Strigoniē diocesis Vienne impreffe per Johānem Winterburg cura et impensis Theobaldi Feger librarij et piuis Budensis. Anno salutis 1494 die quartadecima mensis Aprilis

¹⁴ Möglicherweise identisch mit dem in HÄBLERS *Typenrepertorium* (Halle a. S. 1905. Bd. I. S. 112.) unter g) erwähnten Holzbuchstaben, obzwar dort eine Höhe von 90 mm angegeben ist.

¹⁵ HÄBLER a. a. O. Bd. I. S. 111.

¹⁶ HÄBLER a. a. O. Bd. I. S. 111.

¹⁷ HÄBLER a. a. O. Bd. I. S. 112. „f“.

¹⁸ Die fehlenden Textteile haben wir aus einer weiter unten angegebenen anderen gedruckten Ausgabe ergänzt.

¹⁹ HÄBLER a. a. O. Bd. I. S. 112. „b“. Unter den vorkommenden 12 Buchstaben figurieren P und Q 6-mal, V 3-mal, C. D. E und T 2-mal, während die Buchstaben A, I, N, O und S je einmal vorkommen.

²⁰ HÄBLER a. a. O. Bd. I. S. 112. „c“. Von dieser Lombardserie kommt I 3-mal, F 2-mal und H einmal vor.

²¹ HÄBLER a. a. O. Bd. I. S. 111.

²² PÉTERFY a. a. O. Bd. I. S. 233.

Über die Geschichte des in der Agramer erzbischöflichen Bibliothek aufbewahrten Exemplars, können wir auf Grund des uns zugegangenen Lichtbildes nur aus den ganz am Anfang des Werkes vorhandenen Eintragungen Schlussfolgerungen ziehen. Das erste leere Blatt ist ausserordentlich stark beschädigt und so können nur einzelne Worte eines lateinischen Verses, der handschriftlich dort eingeschrieben war und welcher mit der Jahreszahl 1541 bezeichnet ist, entziffert werden.

Danach und an der Rectoseite des zweiten Blattes unten, wo der gedruckte Text beginnt, stehen zwei mit ungarischen Worten gespickte, in lateinischer Sprache abgefasste Rezepte.²³ Daraus erweist sich, dass in dem Buche zu jener Zeit, gegen Mitte des XVI. Jahrhunderts, ein Mann geblättert hatte, der der ungarischen Sprache mächtig gewesen sein muss.

2. DENIS teilt bei der Bekanntgabe des obigen Druckwerks auch eine andere Ausgabe der *Constitutiones Synodales* mit, welche ohne Angabe von Ort und Jahr erschienen war und von der damaligen Wiener Kaiserlichen Bibliothek aufbewahrt wurde. Gleich jener gelangte auf Grund von Mitteilungen DENIS' auch diese Ausgabe in die internationalen Inkunabelbibliographien, in erster Reihe in die von HAIN (Nr. 5667.). Im dritten Teil der *Altungarischen Bibliothek* (*Régi Magyar Könyvtár*. III. 60), finden wir die Beschreibung dieser Ausgabe. Die wortgetreue Kopie jener Ausgabe hat Josef DANKÓ mit einer ausführlichen historischen Einleitung und Textkritik im Druck veröffentlicht.²⁴

Ausser dem durch DENIS erwähnten und heute in der Wiener Nationalbibliothek aufbewahrten Exemplar, berichtet die *Altungarische Bibliothek* noch von einem zweiten Exemplar, welches sich in der Universitätsbibliothek von Krakau befindet. WISŁOCKI²⁵ teilt mit, dass das Exemplar als Kolligat zwischen zwei anderen Wiegendruckten, Eigentum des Krakauer Pfarrers Laurentii Balthasar BEHEM war, dessen Exlibris-Stempel, versehen mit der Jahreszahl 1484, in dem Bande vorzufinden ist. Heute sind wir in der glücklichen Lage, dass die Inkunabelsammlung der Nationalbibliothek Széchényi in Budapest ein drittes Exemplar besitzt,²⁶ welches aus der Sammlung Julius TODORESZKU²⁷ dorthin gelangte. Dieses Exemplar gehörte um 1510 herum dem Büchersammler Pfarrer Laurentius HYLDEBRANDUS DE WOGENDROSSEL. Ein Teil seiner Bibliothek verblieb, laut HRADSKY²⁸, in dem katholischen Pfarramt von Neudorff (Spišska Nova Ves, Slowakei).

²³ Wenn wir die Abkürzungen ergänzen, lauten die zwei Rezepte folgendermassen : „Contra dolorem dentium medicina probata serpillum kakweffy (kakukfű ; zu deutsch ‚Thymian‘) coquatur in aceto sub crusta panis et exterius calide quantum sustinere potest ligetur ex illa parte unde dolet et sanabitur.“ „Contra idem piszfának belse heiat (füzfának belső héját ; zu deutsch : die innere Schale des Weidenbaumes) coquatur in aceto sub crusta panis et brodium quantum sustinere potest calide accipies ad os ex illa parte unde dolet.“

²⁴ DANKÓ, Josephus : *Constitutiones synodales almae ecclesiae Strigoniensis*. Strigonii, 1865.

²⁵ WISŁOCKI, Wladislaus : *Incunabula Typographica Bibliothecae Universitatis Jagellonicae Cracoviensis*. Cracoviae, 1900. S. 131.

²⁶ Unter der Signatur : Inc. 972.

²⁷ AKANTISZ VIKTOR : *Dr. Todoreszku Gyula és neje Horváth Aranka régi magyar könyvtára*. [Die altungarische Bibliothek des Dr. Julius Todoreszku und seiner Gattin Aranka Horváth.] Budapest, 1922. S. 55.

²⁸ HRADSKY József : *A XXIV. királyi plébános testvérelete és a reformáció a Szepességen*. [Die Verbrüderung der 24 königlichen Pfarrer und die Reformation in der Zips.] Miskolc, 1895. S. 112–115.

Diese andere Ausgabe der *Constitutiones* hat Quartformat und besteht aus einem Quinternio und einem Quaternio. Als Erscheinungsort gibt die *Altungarische Bibliothek* in Klammern Wien an, offenbar deswegen, weil DENIS es in *Wiens Buchdrucker-geschichte* zuerst bekannt gemacht hat, obzwar ausdrücklich mit dem Hinweis, dass sein Erscheinungsort ihm unbekannt sei. Diese Vermutung hat auch BALLAGI übernommen. Demgegenüber hat bereits DANKÓ festgestellt²⁹, dass diese Ausgabe nicht mit den Typen WINTERBURGERS angefertigt ist. Interessanterweise wies er auf die Möglichkeit hin, dass sie vielleicht ein Produkt der HESS'schen Druckerei in Ofen gewesen sein könnte, die nur kurze Zeit existiert hatte. Am wahrscheinlichsten hielt er es, dass sie Venediger Herkunft war, weil bis 1526 die Ofner Buchhändler rege Beziehungen zu den Buchdruckern dieser Stadt unterhalten hatten.

Und tatsächlich ist unter Zugrundelegung des Typenmaterials feststellbar, dass das Buch in der Venediger Druckerei des NICOLAUS DE FRANCFORDIA angefertigt wurde.³⁰ Genannter Buchdrucker hat beide in dem Buch vorkommenden Typen um 1482 zusammen benutzt,³¹ wir können uns also kaum irren, wenn wir das Erscheinen dieser Ausgabe auf diesen Zeitpunkt festlegen.

Die Richtigkeit der angenommenen Jahreszahl wird auch durch das Druckwerk selbst bestärkt. Wenn wir es mit der WINTERBURGER Ausgabe vergleichen, können wir feststellen, dass ihr Text im grossen und ganzen miteinander übereinstimmt, doch finden wir zwei augenfällige Unterschiede. Einerseits schreibt die Wiener Ausgabe öfters ausdrücklich über eine Neuausgabe,³² andererseits figuriert am Anfang und am Ende der gleichen Ausgabe³² HIPPOLYTUS ESTENSIS de Aragonia, während bei dem Venediger an diesen Stellen DIONYSIUS archiepiscopus angegeben ist. In Anbetracht dessen, dass DIONYSIUS DE ZEECH (Dénes SZÉCSI) zwischen 1440—1464 und HIPPOLYTUS DE ESTE erst zwischen 1485—1498 Erzbischof von Gran war, ging die Venediger Ausgabe der Wiener offensichtlich voran.

Die Synode, deren Beschlüsse das Venediger Druckwerk mitteilt, legt DENIS gestützt auf PÉTERFY³⁴ auf das Jahr 1449 fest³⁵ und betrachtet das Wiener Druckwerk als die neuere Ausgabe.³⁶

²⁹ DANKÓ *a. a. O.* S. XVII.

³⁰ Das Werk wurde mit der 2. Type des Buchdruckers angefertigt, während er zu den Titeln Typ „I“ benutzt hat. Vergl. HAEBLER *a. a. O.* Bd. II. S. 143 und *Veröffentlichung der Gesellschaft für Typenkunde des XV. Jahrhunderts.* Tafel 1713.

³¹ Vergl. *Catalogue of books printed in the XVth century now in the British Museum.* London, 1924. Bd. V. S. 334.

³² Am Anfang der 2. und 19. Reihe der Rectoscite von Blatt a₂ steht: „Constitutiones novae“ bzw. „novo . . . scriptis“.

³³ In der 12. Reihe der Rectoscite von Blatt a₂ und in der 13. Reihe der Versoseite von Blatt c₂.

³⁴ PÉTERFY *a. a. O.* Bd. I. S. 189—191.

³⁵ Das gleiche finden wir in der *Altungarischen Bibliothek* (Régi Magyar Könyvtár) Bd. III. Nr. 60. und auch bei BALLAGI *a. a. O.* unter Nr. 44.

³⁶ Der *Schematismus historicus dioecesis Neosoliensis pro anno 1876* erwähnt auf Blatt 303, dass das in der Kremnitzer Pfarrbibliothek befindliche Kodexkolligat No. XXII. (Signatur No. XVI.) unter anderem auch einen Teil enthält, der mit dem Incipit: *Constitutiones synodi Strigoniensis 1450. sub archiepiscopo Dionisio de Szécs habitae* beginnt. Dieser Kremnitzer Kodex wurde auch im Jahrgang 1876 der Zeitschrift *Magyar Könyvszemle* (auf Seite 238) veröffentlicht. Darin wurde erwähnt, dass jener Text gegenüber dem Venediger Druck mehrfache Varianten und Appendixe aufweist.

3. In einem Kodex der Budapester Universitätsbibliothek³⁷ finden wir eine *Constitutiones Strigonienses*, welche einen, in der Zeit des Erzbischofs DEMETRIUS (1381—1386) entstandenen Text enthält. PÉTERFY³⁸ macht uns mit einer Synode bekannt, welche im Jahre 1382 abgehalten wurde. Darüber schreibt er folgendes: „concilium anni hujus occasio fuit, ut jura Archiepiscopi Strigoniensis novum robur, vitamque acciperent“.

Wenn wir die drei Texte vergleichen, die die Namen von DEMETRIUS, DIONYSIUS und HIPPOLYTUS tragen, können wir feststellen, dass die — wie man annehmen darf — Originalbeschlüsse des Jahres 1382, beinahe in vollem Umfang in den Text der beiden späteren, im Druck erschienenen Synodenbeschlüsse hineingelangt sind. Die beiden letzteren wiederum enthalten ausserdem noch wesentliche Ergänzungen,³⁹ bzw. auch ganz neue Absätze⁴⁰ gegenüber dem im Kodex erhalten gebliebenen Text.⁴¹ So darf man folgern, dass die Entschlüsse der Synode vom Jahre 1382 sowohl zu Zeiten des Erzbischofs DIONYSIUS, wie auch des HIPPOLYTUS sanktioniert, resp. ergänzt worden sind und diese gelangten dann in Venedig bzw. in Wien zum Druck.⁴²

³⁷ Der Kodex (Cod. Lat. XV. Saec. 73.) gelangte von der Zips in das ehemalige Tyrnauer Jesuitenkollegium und von dort in die Ofner Universitätsbibliothek. Einen bedeutenden Teil davon hat Johannes Gerhardi de ARANYAS in Leutschau in den Jahren 1462—1473 abgeschrieben, versehen mit der berühmten ungarischen Eintragung: „hamar jambor ember“ („geschwind, frommer Mann“). Ausführliche Einzelheiten wurden von Johann CSONTOSI im Jahrgang 1879 der Zeitschrift *Magyar Könyvszemle* (S. 69—83), sowie im Verzeichnis der mittelalterlichen Handschriften der Budapester Universitätsbibliothek (Budapest, 1881, S. 57—61) veröffentlicht.

³⁸ PÉTERFY *a. a. O.* Bd. I. S. 180—182.

³⁹ So z. B. „Additio ad Constitutiones de concubinariis“.

⁴⁰ „De interdicto tempore“, „Contra abbates sancti Benedicti“ usw.

⁴¹ Die Sammlung der Synodenbeschlüsse vom Jahre 1494 der Neutraer Diözese (PÉTERFY *a. a. O.* Bd. I. S. 266—295) hat sozusagen vollständig und fast unverändert den Text der Ausgabe des DIONYSIUS übernommen und diesen hat man im Jahre 1560 in Wien gedruckt (*Altungarische Bibliothek*, Bd. III, Nr. 476.). Schon erheblich stärker verändert, aber im wesentlichen doch noch immer in gleicher Struktur, können wir in den Beschlüssen der Synode von 1515 der Westprimer Diözese den Graner Text erkennen (PÉTERFY *a. a. O.* Bd. I. S. 236—257). Dagegen erinnern die zur Zeit von Nikolaus OLÁH im Jahre 1560 abgehaltenen und in Wien im gleichen Jahre herausgegebenen Beschlüsse (*Altungarische Bibliothek*, Bd. III, Nr. 473.) der Synode (PÉTERFY *a. a. O.* Bd. II, S. 39—139) nur noch in der Struktur an gleichartige Abfassungen der vorhergehenden Jahrhunderte. Der Text weicht jedoch vollkommen ab.

⁴² Alle diese Sammlungen veröffentlicht Ignatz BATHYÁNY im Bd. III. seines Werkes: *Leges ecclesiasticae regni Hungariae* . . . (Claudiopoli, 1827). Auf Seite 260—279 gibt er die Beschlüsse von 1382 bekannt, aus dem gleichen Kodex wie wir, vergleicht sie aber mit einem anderen, uns unbekanntem handschriftlichen Text („codex palatinalis“). Unseres Wissens verfügt die Wiener Nationalbibliothek, die ehemalige Bibliotheca Palatinalis Vindoboniensis, nur über einen einzigen Kodex ähnlichen Inhalts: Cod. Lat. Vind. 3455. Der fünfte Teil dieses Kodex wird als *Capitula de synodalibus decretis archiepiscopi Laurentii Strigoniensis metropolitani et decem suffraganeorum suorum. 1105—1113*, in den *Tabulae codicum manuscriptorum in Bibliotheca Palatina Vindobonensi asservatorum* (Viennae, 1868, Bd. II, S. 293) gebracht. — Den Zeitpunkt der von Erzbischof DIONYSIUS abgehaltenen Synode legt BATHYÁNY auf das Jahr 1450 und gibt den Text auf Grund des öfters schon erwähnten und zum ersten Mal durch DENIS bekanntgegebenen Wiener Exemplars (S. 461—491), welchen er auch aus der Abschrift SCHIER's gekannt hat. Er beschreibt auch den Text des HIPPOLYTUS (S. 546—566) auf Grund des Werkes von PÉTERFY, ergänzt ihn aber mit dem Text der früheren Ausgabe. Seiner Ansicht nach fand die Synode i. J. 1489 statt.

4. Zusammenfassend können wir folgende Ergebnisse aufweisen :

a) Es ist uns gelungen, einen frühen WINTERBURGER-Druck zum ersten Male mit bibliographischer Genauigkeit zu beschreiben, von dem die Fachliteratur nur indirekt seit 200 Jahre weiss.

b) Wir haben einer anderen Ausgabe der *Constitutiones* Druckort und Druckzeit festgestellt, welche bisher falsch, bzw. ungenau angegeben waren.

c) Bezüglich Ursprung des Textes konnten wir gegenüber den bisher bekannten, auf nahezu ein Jahrhundert früher liegende Daten hinweisen.

GEDÉON BORSA

BORSA GEDÉON : CONSTITUTIONES NOVAE ALMAE ECCLESIAE
STRIGONIENSIS

A cikk ismerteti a *Constitutiones Novae Almae Ecclesiae Strigoniensis* c. munkát (RMK. III. 28.), melyet Bécsben 1494-ben WINTERBURGER nyomtatott. A műnek eddig egyetlen példánya sem volt ismeretes, csupán egy több mint kétszáz év előtti szövegkiadás alapján tudott róla a szakirodalom. Most kiderült, hogy a zágrábi Érseki Könyvtárban megvan ez a munka.

Közli továbbá a *Constitutiones* egy másik kiadásának (RMK. III. 60.) helyes megjelenési adatait : az eddigi bibliográfiai leírásokkal szemben ez a kiadás Velencében NICOLAUS DE FRANCFORDIA műhelyében készült 1482 körül.

Végül a fenti nyomtatványok szövegét a cikk írója egy közös XIV. századi zsinati határozatra vezeti vissza, melyet a budapesti Egyetemi Könyvtár egyik kódexe őrzött meg.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

II. Ulászló levélváltása Firenzével a Mátyás halála után ottrekedt Corvinák ügyében. A *Mátyás király budai könyvtára (Bibliotheca Corviniana)* c. mű III. fejezetében (*A könyvtár állapota Mátyás király halála után a mohácsi vészig*) FÓGEL József azt írja, hogy „Mátyás utóda II. Ulászló elküldte Farmoser Sándor német ügyvivőjét Flórencbe, hogy Mátyás könyvtartozását tisztázza. A Medici-cég egy díszes bibliáért 1400, a Capponi pedig egy fényes kiállítású breviáriumért 500 aranyat követtelt. A signoria azt is tudatta a magyar királlyal, hogy még 150 darab befejezetlen kézirat is rendelkezésre áll”.¹ Ezt az adatát FÓGEL Niccolò ANZIANINAK MÁTYÁS király két bibliájáról írt értekezéséből vette,² ki tanulmánya II. függelékében Firenzének 1498. május 31-i, II. ULÁSZLÓ magyar király 1498. február 13-án kelt érdeklődő levelére küldött válaszát közli.³

ANZIANIVAL egyidőben, vagy talán már korábban, két — 1849-ben Olaszországba emigrált — honfitársunk: MIRCSE János és SIMONYI Ernő is megtalálta czekeket az adatokat. SIMONYI magyar vonatkozású olaszországi anyaggyűjtését két kötetesnek tervezett *Flórenci okmánytárában*⁴ állította össze. Kézirati műve nem jelent meg nyomtatásban, hanem 1882-ben bekövetkezett halála után a Magyar Tudományos Akadémia birtokába került. E kézirat I. kötetének XIII. számú darabja teljes szövegében adja II. ULÁSZLÓ 1498. február 13-i, Firenzéhez intézett levelét; a Köztársaság választát nem közli, talán azért, mert ez elkerülte a figyelmét. MIRCSE mind a két levelet ismeri. A rájuk sajátkezűleg írt bejegyzése szerint⁵ másolataikat a Flórenci állam levéltárának az igazgatójától kapta. Halála után (1883) az ő másolatait is a Magyar Tudományos Akadémia szerezte meg,⁶ és Kézirattárában, a SIMONYI-félével együtt, ma is őrzi.

Mivel Corvináink múltja szempontjából — de más művelődéstörténeti szempontokból is — mind a két levelet rendkívül érdekes és értékes történeti forrásnak tekintjük, úgy véltük, hogy ez alkalommal nem elégedhetünk meg csupán szövegüknek az újralfelfedezésével, hanem újból hozzáférhetővé kell tennünk őket a kutatás számára, mégpedig nemcsak az eddig még kiadatlan II. ULÁSZLÓ-félét, hanem a firenzei válaszlevelet is, mert ANZIANINAK éppen 50 éves kis értekezése ma már nehezebben szerezhető meg, mint maguknak a leveleknek a levéltári másolata.

¹ Írta: FRAKNÓI V. — FÓGEL J. — GULYÁS P. — HOFFMANN E.; szerk.: BERZEVICZY A. — KOLLÁNYI F. — GEREVICH T. Budapest 1927. 23. l., 70. jegyz.

² ANZIANI, Niccolò: *Intorno a due bellissime Bibbie Corviniane; notizie, documenti e congetture*. Firenze, 1906.

³ Uo. 23—24. l. ANZIANI Firenze levélét (tévesen) május 1-re datálta. (Ez — a 14. l. tanúsága szerint — sajtóhiba is lehet.)

⁴ M. Tud. Akadémia Kézirattára. Firenze.

⁵ 1. „Fellelte és megszerzette Mircse”. 2. „Ajándékba kapta Mircse a Flórenci állam levéltár igazgatójától”.

⁶ M. Tud. Akadémia Kézirattára. Firenze.

I.

1498. február 13. Buda. II. ULÁSZLÓ magyar király levele Firenzéhez.

Wladislaus Dei gratia Hungarie et Bohemie rex etc(etera). Magnificis Dominis Prioribus ac Vexillifero Florentine Reipublice salutem.

Alexander Farmoser alemannus iam usque a f(elicis) me(morie) Mathie Regis Hungarie, predecessoris nostri temporibus in hac nostra Curia versatus est. Is, cum nobis retulerit supra centum et quinquaginta librorum volumina Florentie esse, rari operis et egregij, quos suo aere exscribenda, ornandaque prefatus Rex Bibliothecae, quam incoaverat, absolvende gratia mandaverat, nullaque alia de causa a vobis detineri, nisi quia vestre Reipublice nonnihil pecuniarum adhuc debetur. Idecirco ad Vestras Magnificentias scribendum esse duximus, ut pro vetusta Hungarie Regum cum vestra natione Benevolentia, nostroque intuitu eedem operam dent, ut volumina ipsa, si qua forsitan distracta fuerint, in unum cogantur et quod ad solutionem residuum fuerit, ipsi Alexandro, qui has reddet et de hac eadem re aget, declarent, diligenterque aperiant. Nos vero curabimus per nostros quod reliquum fuerit, his quibus necesse erit, satisfacere, quoniam⁷ ad nostrum Regium officium pertinere in primis ducimus,⁸ ea minime esse negligenda, cum in ijs⁹ exscribendis exornandisque multum pecuniarum hactenus¹⁰ absumptum sit, et idem nos etiam Bibliothecae perficiende desiderium detineat. Deinde nostra mutua benevolentia freti, Magnificentias Vestras amice nobiscum rem hanc transacturas arbitramur. Turpe preterea putamus tantarum rerum Thesaurum quasi imperfectum sine aliquo usu tamdiu delitescere. Ergo rem gratissimam nobis vestre Magnificentie facient, si nostro huic desiderio, quod cum honestate¹¹ coniunctum est, satisfacient. Datum Bude, die Xij Februarij MCCCCLXXXVij.

Commissio propria

Domini Regis.

Kívül: Magnificis Dominis Prioribus et Vexillifero Libertatis Florentine, amicis Nobis carissimis.

Papíron, pecsét nyomával. — Archivio Centrale di Stato di Firenze. Atti Publici Vol. VIII. Documento No. 13. — Másolatai: 1. Magyar Tudományos Akadémia Kézirat-tára: Firenze (MIRCSE-féle másolat) és 2. uo. SIMONYI Ernő: Flórenci okmánytár. I. 38. 1., XIII. sz.

II.

1498. május 31. Firenze válasza II. ULÁSZLÓ magyar király 1498. február 13-i levelére.

Wladislao Regi Ungarie et Boemie.

Gloriosissime Rex. Legimus literas, et audivimus libenter omnia que nomine M(aiestatis) V(estre), qui eas nobis reddiderat, Alexander Farmoser, alemannus, etiam significavit. Laudavimus primo regium istud desiderium de perficienda Bibliotheca;

⁷ SIMONYINÁL: quondam; MIRCSE olvasása: quoniam — a helyes.

⁸ SIMONYINÁL: discimus; MIRCSE olvasása: ducimus — a helyes.

⁹ SIMONYINÁL: hiis; MIRCSE olvasása: ijs — a helyes.

¹⁰ SIMONYINÁL: debemus; MIRCSE olvasása: hactenus — a helyes.

¹¹ SIMONYINÁL: honestatem (sic); MIRCSENÉL: honestate.

mox nihil magis curavimus quam, ut primum posset, in his aliisque rebus omnibus rem gratam faceremus Maiestati Vestre. Sic enim merentur tot animi virtutes, totque eius et omnium Ungarie regum merita in nos, Rempublicam et omnem gentem nostram. Vocavimus ob id Medices, mercatores nostros; nihil¹² enim pro ea re debebatur Reipublice: sed his, quibus quo¹³ tempore concessit nature felix memoria Matthie Corvini, predecesoris Maiestatis Vestre, regie illius Bibliothecae cura sumptus demandata erat, una cum Taddeo Ugaletto Parmensi, quem scribendis et investigandis libris Rex idem profecerat. Cognovimus ex his servari adhuc apud se integrum eorum librorum numerum et eandem bonitatem; habereque etiam ingens quoddam Biblie volumen, quod idem Rex, magno sumptu, fieri sibi mandarat; hisque eo nomine debentur adhuc aurei M. et CCCC, ut cuncta etiam cognovit Alexander Formoser (sic). Intelleximus Capponios itidem, alios cives nostros, ex his libris, quos idem Rex scribi et ornari sibi voluerat, in civitate nostra habere Breviarium quoddam, opus et opulentum et regium, quibus etiam, eo nomine, debentur etiam aurei quingenti. Hique sunt, quos invenimus haecenus Matthie regis libros apud cives nostros; in quibus investigandis eo studio et diligentia usi sumus, quam res ipsa et virtus multa Maiestatis Vestre et ingentia amoris indicia¹⁴ in nos exigebant. Commendamus ob id confidentius, etsi minus forte necessarium est, Maiestati Vestre fortunam civium nostrorum, qui in regno Ungarie negotiantur, quando nos etiam in colenda ornandaque et amplificanda dignitate Maiestatis Vestre, pro viribus sumus, et erimus in dies ardentiores. Ex Palatio nostro, die ultima Mai MCCCLXXXVIIj.

Archivio Centrale di Stato di Firenze, Signori, Carteggio, Missive, Registri, I. Cancelleria, n. 51., c. 48¹ (dal 1497 al 1500). — Másolata: Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára: Firenze (MIRCSE-féle másolat). — Kiadása: ANZIANINAK a 2. jegyzetben idézett értekezése 23–24. lapján.

KUMOROVITZ L. BERNÁT

A Kelecsényi-énekeskönyv. Elnevezését ajándékozájáról, „Kelecsényi József Nyitra Családi földbirtokos”-ról nyerte, aki az előzőklevélen olvasható bejegyzés szerint 1872-ben adományozta a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának. Jelzete: Régi és Újabb Irók 4r. 60. 90 levelet tartalmaz, melyet csak újabban számoztak meg. Újabb, könyvtári eredetű a versek számozása is 1–118-ig. Ez azonban nem pontos. A 9., 12., 15., 17. és 52. sz. versek után a könyvtáros egy-egy vers megszámozását elmulasztotta, és egy kéthasábosan írt versnek két számot adott (36–7). Ismertetésemben megtartom a hibás sorszámozást, hogy az eredetivel összevethető legyen. Három verset kétszer írtak a kötetbe, úgyhogy végeredményben 119 énekszöveggel számolhatunk. Ezek közül egy latin, négy meg szlovák nyelvű; a 114 magyar szöveg túlnyomó többsége szerelmi ének.

Az énekeskönyvben 15 kéz írása különböztethető meg. Az egyes másolók által leírt énekesoportok ilyen vagy olyan szempontból legtöbbször elkülönülnek egymástól, sőt az 1. kéz, amelyik a legtöbbet dolgozott, hat más-más jellegű verscsoportot írt a kötetbe. Alább azokat az elkülöníthető részeket ismertetem több-kevesebb részletességgel, amelyek a kézirat meghatározása szempontjából érdekelnek bennünket.

1–12a. sz. E verscsoportot — a 16–20. sz. versekkel együtt — egy XVII. század második feléből származó kéziratról másolták le, minden valószínűség szerint a XVIII. század derekán. Ha meggondoljuk, hogy csak négy szerelmi énekeskönyv maradt ránk a XVII. századból, (leszámítva a csak egy-két szöveget tartalmazókat), örülnünk kell a

¹² A *nihil*-től az *erat*-ig terjedő rész (28 szó) MIRCSE szövegében zárójelben van.

¹³ MIRCSE szövegében a *pro* helyett *quo* áll. Ez utóbbi a helyesebb.

¹⁴ ANZIANINÁL (*i. m.* 24. l.) *iudicia*; MIRCSENÉL (helyesen): *indicia*.

század szerelmi énekköltészetéről ily közvetve hírt adó kéziratnak is. Jelentőségükhöz képest felsorolom az ebben a részben található énekek kezdősorait, röviden utalva, ha vannak, változataikra is.

1. *Külső kóronara nincs semmi szükségem*... 109 kétsoros versszakban a *Rósa* és a *Viola* vitatkozását tartalmazza. Mindeddig egyedülálló emléke a régi magyar költészetben annak a középkori virágvetélkedés-műfajnak, melynek a magyar népköltészetben való meglétét ECKHARDT Sándor mutatta ki *Az utolsó virágének* c. cikkében. (Minerva 1930.)

2. *Vallyon élszé kedves édes rosam*... Eléggé eltérő, másképpen kezdődő változatai: *Bathó Mihály-ék.* (Kiadva a kolozsvári *Utunk* 1955. januári számában.) *Thoroczkai-ék.* 26. 1., *Világi énekek és versek* 10–11. 1. és a *Kelecsényi-ék.* 7. sz. éneke.

3. *Piros hajnalokban szollo galambocskám*... Változata a *Komáromi-ék.*-ben. (EPHK 1899 : 334.)

4. *Mind az türben kerület áma [!] madár*... Változata a *Vásárhelyi-daloskönyv*-ben. (RMKtár 15. 86. 1.)

5. *Bujdosni indulnék ha társot találnék*...

6. *Hol vattok Pegasus Parnassus Leany*... Sok változata van. *Mátray-kódex* (THALY *Vit. én.* II. 203. 1.); *Bocskor-kódex* (ErdM 1898 : 452. 1.); *Világi énekek és versek* 48. 1. stb.

7. *Vallyon élsz é kedves ékes [!] rósám*... Ld. 2. sz.

8. *Te szívek almito elmüket formáló*... Címe: *Czobor Matkas Éneke*. Változatát az *ITK* 1904 : 283–4. lapjain közölték, mint RADVÁNSZKY János ifjúkori szerzeményét.

9. *Istenem sok jókkal, mint mezőt viragal édes szívem algyon meg*... Változata a *Vásárhelyi daloskönyv*-ben. (RMKtár 15.197. 1.)

9a. *Egissigél szívem szíventül már elvalt*... Első két versszaka a *Vizkeleti-kódex*-ben. (ITK 1932 : 178.)

10. *Szolyaly meg már egyszer hozzam én édes solymocskam*...

11. *Paradűtsom kertin Diannanak berkin zengő kis fülemülim*...

12. *Harom féle dolog tartoztat vilagban engem nagy reménségben*... Változatai: *Szakolczai-ék.* 121. 1., *Erdélyi-ék.* (MTA).

12a. *Bizodalomom csak Istenben remínségem nincs emberben*...

Hogy ezek a versek XVII. századiak, már abból is látszik, ha szemügyre vesszük változataikat. Ezek főleg XVII. századi forrásokban találhatók, mégpedig 4 esetben egyetlen másik XVII. századi forrásban (3., 4., 8. és 9. sz.). A máshonnan nem ismert énekek stílusa is teljesen megegyezik a XVII. századi énekekével, egyes részleteik közvetlen azonosságot mutatnak más XVII. századi versekkel. Ezek felsorolása hosszadalmas lenne, meggyőzőbb, ha a másolási hibák sajátságait nézzük meg. Azt tapasztaljuk, hogy a másoló gépiesen követte az előtte levő szöveget, sokszor egészen értelmetlenül szinte utánarajzolta a betűk alakját. A félreolvasások nagyrésze a XVIII. századi másolóknak szokatlan régebbi helyesírási sajátságok és betűformák miatt keletkezett. Így a 2. ének 3. versszakának 1. sorában *kinyo* olvasható ehelyett: *kinzo*; 7. ének 5. vsz. 1. sor: *vigyemet*, ehelyett: *wgyemet*; 12. ének 3. vsz. 2. sor: *eről szanlon*, ehelyett: *eről szamson* (= Sámson). Ezek a példák még szaporíthatók.

13–15a. sz. Négy vers és egy levélmásolat található ebben a részben, melynek elkülönülését az előbbi csoporttól az is mutatja, hogy a 13. éneket a másoló, szokásától eltérően, új lapon kezdte, pedig bőven lett volna hely az előző lapon is. A négy vers keletkezési idejét stílusuk és variánsaik lejegyzésének időpontja alapján a XVIII. század első felére kell tennünk. A 13. ének valószínűleg TELEKI Miklós felvidéki verselgető nemesúr szerzeménye (teljesebb, 15 versszakos változatát közli a *Figyelő*, 1883.358. 1.), a 15a. sz. ének szerzője VIZKELETI József, akinek verse az AMADE-család két költő-tagja, Antal

és László előtt ismert és kedvelt volt. A levél szövegét, hely- és családneveit meglehetősen eltorzította a másoló. Annyi kivehető, hogy az ismeretlen levélíró arra kéri ismeretlen címzettét, látogassa meg minél előbb, beszámol többek között a gabonaárakról és egy DERÉNY (!) Ádám feleségének szülés miatti haláláról. Ez valószínűleg BERÉNYI Ádám, bodoki (Nyitra-m.) földbirtokos. (NAGY Iván II. 21.) A szöveg mellett a margón az 1723-as évszám olvasható.

16–20. sz. Erre az öt versszövegre ugyanaz jellemző, mint az első versesoportról mondtak. Kezdősorok és változataik:

16. *Meg jelentem panasziomat . . .* Sok változata van, pl. *Szentsei-dk.* (BUDA-kiad. 108. l.), *Bocskor-kódecs* (Erd. M. 1898 : 514.) stb.

17. *Az ki nem próbalt megh sem gondolhattya mi ligyen titkon szeretni . . .*

17a. *Ha jól gondolkoznal magadban szallanal . . .*

18. *Légy jó egészségben viragzó violam . . .* Változata a *Komáromi énekeskönyvben.* (EPHK 1899 : 337.)

19. *Ollyan vagyok kívánt hívem szerelmed langjatul . . .*

20. *Mennyel édes fecském induly hamarsagal . . .*

21–23. sz. E három ének közül kettő AMADE Antal szerzeménye. Ennek verseit egyetlen kéziratos énekeskönyvben sem találtam, kiadjuk, GÁLOS Rezső, a családi levéltárban megtalált kéziratok alapján tette közzé szövegüket a *Régi Magyar Könyvtár* 40. kötetében. Az énekeskönyv 21. éneke a kiadvány 37. és 33. lapján olvasható két vers összevonása, a 23. ének a 36–7. lapon közölt AMADE Antal-vers.

24–34. sz. Egy kivételével más forrásból ismeretlen, a XVIII. század első felében keletkezett énekek csoportja. A 34. sz. éneket a másoló a lap közepén abbahagyta, a következő lapon új versesoportha kezdett.

35–51. sz. E versek legtöbbször máshonnan is ismert, itt fordul elő a legtöbb AMADE László-vers. (36–7., 40., 41–8. sz.)

52, 52a, 53. sz. A 2. kéz által beírt 3 ének közös jellemzője, hogy a *Kelecsényi-énekeskönyv*ön kívül csak a *Világi énekek és versek* c. kéziratban fordulnak elő.

68–71. sz. (8. kéz.) A 68. ének versfői: JVLIANA BOSANY. A BOSSÁNYI-család a XVIII. században Nyitra-megyében élt, a fentebb említett BERÉNYI Ádám egyik felesége BOSSÁNYI Julianna. A 69. és 70. énekek versfői: SIMONJ. A négy éneknek közös a stílusa, valószínű, hogy valamennyinek a szerzője SIMONI, akiről közelebbit nem tudtam megállapítani.

72–76. sz. (9. kéz.) A 73. sz. ének szerzője AMADE László. A többi ének stílusa erős AMADE-hatást mutat, versfőik is hasonlítanak. 72.: SAVNEL, 74.: SAMEVL, 75.: SMAVE, 76.: SMAV. Egy szerző művei ezek; a versfők talán a Sámuel nevet rejtik.

Mellőzve a többi rész ismertetését, amely már úgyszemint adna újabb szempontokat, rátérhetünk a fentiek alapján az összeírás helyének és idejének meghatározására. Az énekeskönyvben levő néhány név (BERÉNYI Ádám, BOSSÁNYI Julianna) Nyitra-megyei nemesekkel azonosítható, az ajándékozó, KELECSÉNYI József, szintén Nyitra-megyei földbirtokos volt. Ugyancsak nyugatfelvidéki eredet mellett szólnak a kötet szlovák énekei és AMADE-versei. Nem annyira AMADE László 12 éneke, mert ezek országszerte ismertekké váltak, gyakran lemásolták, hanem a költő apjának, Antalnak két éneke (21. és 23. sz.). AMADE Antal költeményei egyetlen más kéziratos énekeskönyvben sem szerepelnek. Nyilván nem voltak népszerűek, csak szűkebb körben, az AMADE-család közvetlen környezetében ismerték azokat. Az összeírás ideje bizonytalanabb. A 16. lapon olvasható levél credetije feltehetően 1723-ban íródott, de mivel másolatába szép számmal csúsztak félreértések, néhány évtizeddel később írhatták a kötetbe. Az egész kötet összeírása azonban csak néhány évvel nyúlhatott át a század második felére. A kötet vége

felé van ugyanis egy alkalmi vers, mely úgy látszik, BARKÓCZY Ferenc esztergomi érsek haláláról szól, aki 1765-ben halt meg.

Bármikor történt is a leírás, a versanyag félreérthetetlenül a század első felében, AMADE működésének területén és nagyrészt az ő stílusában keletkezett, kivéve természetesen azt a XVII. századi részt, melynek jelentőségéről fentebb szóltam. Rokon ebben a már többször említett *Világi énekek és versek* című kézirattal, melyet a *Magyar Könyvszemle* előző évfolyamában ismertettem. Ennek 26 éneke van meg a *Kelecsényi-énekeskönyvben* is, öt darab csak ebben a két énekeskönyvben szerepel. Különösen szembe-szökő a 2. kéz által másolt három ének csoportja.

AMADE méltatójának mindenekelőtt ezt a két kézíratos kötetet kell kézbevennie, ha képet akar kapni arról az elég széles körű költői gyakorlatról, amelyet környezetében folytattak. A magyar verselés történetének az a jelentős fordulata, mely az olasz és német gálans költészet ritmikai formáinak és strófaszervezeteinek meghonosításával a változatosság és gazdagodás egészen új lehetőségeit teremtette meg, nemcsak AMADE Lászlónak egyéni sajátja, hanem egy egész irányzaté.

STOLL BÉLA

Festetics György könyvtárosi instrukciója. A FESTETICS-család levéltára sok érdekes könyvtári és művelődéstörténeti adatot tartalmaz. Ott található az alábbiakban közölt *Instructio* is.¹

FESTETICS György gróf (1755–1819), kora haladó gondolkodású főura, katonai pályájának kényszerű megszakadása után,² kiterjedt kulturális tevékenységet fejtett ki.³ Az ő idejében, a felvilágosodás hatására a könyvtáralapítások megszorodnak,⁴ kezdik jobban megbecsülni a könyvet mint a felvilágosodás egyik jelentős eszközét, és élénkül az érdeklődés a nemzeti nyelv és irodalom iránt.⁵ Az osztrák abszolutizmussal szemben visszavonulásra kényszerült vezetőréteg egy része a nemzeti művelődés terén találta meg tevékenysége színterét. Az alábbi könyvtári utasításban, melynek két azonos szövegű példányát őrizi a levéltár (de csak az egyik aláírt), jellemző bizonyítékát találjuk a XIX. század eleji felvilágosult főúr sokoldalú könyvtári tájékozottságának és ezirányú élénk érdeklődésének. Nem érdektelen az sem, hogy utasítását a bibliothecariusnak magyar nyelven adja meg.

Már 1792. július 6-án, az *Oeconomica Directio* felállítása után tartott első ülésen, FESTETICS György elrendelte a *Protocollum* magyar nyelvű vezetését, majd NAGYVÁTHY tanácsára a különféle utasítások elkészítését.⁶ Ismeretes, hogy NAGYVÁTHY a gazdaságokra vonatkozó *Instructióját*⁷ már 1795-re elkészítette.⁸ Nem tudjuk azonban, hogy 1808 előtt nem készült-e az alábbihoz hasonló rendszeres szabályzat a könyvtáros részére, — ezt a további kutatások fogják tisztázni — de tudunk arról, hogy már korábban is voltak alkalmi utasítások. Ilyen volt például a *Directio* 1793. évi 730. határozata, mely

¹ FESTETICS-család keszthelyi levéltára. 1/702. 1808. 1302. cs.

² SZABÓ Dezső: *A herceg Festetics-család története*. Bp. 1928. 223–262. l.

³ SZABÓ Dezső *i. m.* 262–294. l. és KLEMPA, Karl: *Die kulturpolitischen Bestrebungen des Grafen Georg Festetics*. Győr 1939.

⁴ LUKINICH Imre: *A magyar bibliográfiáirás első kísérletei*. Magy. Könyvszle. 1925. 10. l.

⁵ 1791: 16. és 1792: 7. tc.

⁶ *Directoratusi jegyzőkönyv 1792*. FESTETICS-család keszthelyi levéltára. 604. cs.

⁷ *Közönséges Instructio a Milgós Tolnai Gróf Festetics György Királyi Kamarás. Uradalomban gyakoroltatni szokott Gazdaságnak rendjén keresztül*. 1795. Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. Quart. Hung. 1360.

⁸ Vörös Károly: *Nagyváthy János élete és munkássága*. 80. l. Kézirat.

szerint: *Rendeltetik, hogy Balassa Antal cancellista a Bibliothecára minden vigyázással legyen, azt minden héten ki Szellőztesse és gyakrabban poroztassa, Semmi féle könyvet parantsolat nélkül ki ne adjon és Senki Idegent a Bibliothecában bé ereszteti ne batorkodjon.*⁹

A könyvtár állománya számban és értékben jelentősen növekedett, erről tanúskodik többek közt az, hogy SZÉCHÉNYI Ferenc kéziratgyűjteményének legnagyobb része FESTETICS Györgytől származott.¹⁰ Ennek ellentmondani látszik az az 1807. december 13-i jegyzőkönyv, mely szerint a könyvtár állománya mindössze 6286 darabra rugott.¹¹

Az *Instructio* kibocsátását nyilván a fejlődő könyvtár korszerű gondozásának megalapozása indokolta.

Az *Instructio* bizonyos fokig már fennálló, kialakult gyakorlatot rögzíthetett. Az sem kétséges, hogy a „Bibliothecariusnak” egyéb feladatai is voltak a könyvtár kezelésén kívül. Ebben az időben az *Archivum* és a *Bibliotheca* még nem különült el élesen. A könyvtárt a levéltáros, vagy a secretarius (mint például BENYOVSZKY Péter, ki a már említett jegyzőkönyv szerint GRUBER Károly secretariustól vette át), vagy pedig leggyakrabban a grófi nevelők hosszú sora (PÉTERI TAKÁCS Józseftől PÁRKÁNYI József) kezelte.

Az *Instructio* végrehajtásának több bizonyítékát találhatjuk ma is az Országos Széchényi Könyvtár Helikon Könyvtárában. A könyvkötéseken kívül említésre méltó, hogy még az 1845-ben kezdett kölcsönzési naplóba (korábbi meglétéről nem tudunk) is bejegyzik eleinte: „*Reversalis mellett.*” Most is megvan a tizenkilenc, kötésén feltűnő számmal jelzett, „matériák” szerinti *Elenchus*. Megtalálhatók a „római numerusok” nyomai az „almáriumok”-on és a könyveken. Sajnos az *Instructio* első pontjában mellékletként jelzett *diariumok*-nak eddig még nem akadunk nyomára.

Az *Elenchusok* nyomtatott fejléce a következő rovatokat tartalmazza: „*Nrus. Currens. — Ordo Scriniü. — Opus impressum, Ms. aut adnexum. — Titulus integer, et editio. — Formatum. — Exemplaria quot, completa, incompleta, aut nondum consummata. — Enumeratio partium, tomorum, et voluminum. — Frusta, Compacta. — Compactura. — Reflexiones.*”

Ez a nyomtatvány korabeli. Abból viszont, hogy a 40×26 cm nagyságú, fekete bőrkötésbe kötött naplók gerincnyomásának szövege (sok helyen olvashatatlan) nem mindig egyezik meg a belső címmel, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy főlésszámú nyomtatvány lévén, a régi íveket, talán hibás írás vagy új rendezés következtében kiszakították és újakat kötöttek a táblákba, amit a 19. kötet állapota is igazolni látszik. Újrakezdték vezetni az *Elenchusok*at, és ezért feltételezhető némi eltérés az *Instructio* idejében volt szakrendtől, legalábbis a sorrendben, de talán a szakok neveiben is. Valószínű, hogy ezeket a szakrendi naplókat 1812 után kezdték vezetni, és a századforduló táján hagyták abba.

Az *Elenchusok* nyomtatott fejrésze feletti üres helyre beírt szakok a következők:

1. *Libri Philologici.* 2. *Miscellanea Hungarica.* 3. *Theologici.* 4. *Libri Juridici Universales.* 5. *Juridici Hungarici.* 6. *Libri Medici.* 7. *Libri Philosophici.* 8. *Libri Paedagogici.* 9. *Libri Militares.* 10. *Libri Historiae Naturalis.* 11. *Oeconomici.* 12. *Mathematici.* 13. *Historici et Geographici Universales.* 14. *Historici et Geographici Hungarici.* 15. *Miscellanea Universalia.* 16. *Genealogia et Heraldica.* 17. *Aestetici Universales.* 18. *Libri Historiae Litterariae.* [Ugyanebben még:] *Tabulae Geographicae.*

⁹ *Directoratusi jegyzőkönyv 1793.* FESTETICS-család keszthelyi levéltára. 605. cs.

¹⁰ KOLLÁNYI Ferenc: *A Széchényi-országos-könyvtár megalapítása.* Magy. Könyvszle. 1902. 225. l.

¹¹ FESTETICS-család keszthelyi levéltára 1/1223. 1807. 1302. cs.

19. *Repertorium Librorum Miscellaneo Universalium*. [Ennek a kötetnek íveit kitépték, csak a táblája van meg.]

Az *Instructio*t az alábbiakban szó szerint közöljük.

„Instructio

Melly a Bibliothecariusnak a Könyv-Tár rendbe szedésében, és jövődöbéli könyvek Manipulatiójában Út mutatásul ki-adattatik.

1° A Bibliothecarius a Könyv Tárban, az ide mellékelt Tabellák szerint két Diariumokat fog vezetni, mellynek egyikében nem csak a könyvek és manuscriptumok, hanem ezen felül mindenféle Mappák, Delineatiók, Képek, és musikaliák és egyebek akár mi névvel nevezendők, amellyek tudni illik Conservatio végett a Könyv Tárban bé adatnak, rendessen naponként irattassanak bé, másik Diariumban pedig, azon Könyvek, Manuscriptumok és egyebek, a mellyek vagy az én különös, vagy Plenipotentiarius és Inspector Urak[na]k Commissiói, vagy pedig Directionalis determinatio mellett, mindazon által Reversalisra a Könyv Tárból ki-adattattak, igazán és hasonlóképpen minden nap fel jegyeztessenek. Ugyan azért is

2° Semminémű szín alatt, Comissio nélkül, a-vagy a Directionak különös Determinatióján kívül, annyival inkább az ellen a Bibliothecariusnak vagy Könyvet, vagy akár mit egyebet ki adni szabad ne léssen. Mivel pedig gyakorta meg történik, hogy kivált a Georgiconi professoroknak a Könyv szükséges lévén, sem én ide haza nem vagyok, és magam Commissiót nem adhatok, sem pedig a Professor Urak a Directionak Determinatióját, mivel egy héten csak egyszer tartatik Sessio, el nem várhatták, az illyes esetekben Professor Urak Plenipotentiarius és Inspector Urak által alá irandó Commissiot tartoznak váltani, és a Bibliothecarius egyedül ezeknek, nem másnak Commissiójára adhattya ki a kívántt könyveket az illető Professorok[na]k. Ezen felül pedig Szükségesképpen meg kívántatik, hogy akár a magam tulajdon Commissiója, akár a Directionalis Determination, akár pedig a Plenipotentiarius és Inspector Urak által együtt adandó, és a Könyv-Tárban conservalandó, Commissiokon kívül a Bibliothecarius attúl, a kinek valamit a Commissióknak vagy determinatióknak következésében ki-ád, mindenkor irott Reversalist, amellyben a Datum is ki legyen téve, vegyen, hogy azzal is minden esetben a ki-adást meg bizonyithassa.

3° A mi a Könyveknek és Manuscriptumoknak Lajstromba vagy Elenchusba való szedését illeti: hogy különösen mind a Könyveknek, mind pedig a Manuscriptumoknak az egész száma tudva legyen, szükséges két köz számot, az első számtúl folyvást vezetni, úgy hogy az egyik Ordinarius Numerus a Könyveknek, a másik pedig a Manuscriptumoknak mennyiségét jelentse. — A Könyveknek Ellenchussait továbbá, az alább meg írtt mód szerint kell materiákra avagy Tárgyakra fel osztani, s úgy tisztán által iratni, minden Materiát különös Betűvel, avvagy Római Számokkal, és minden Könyvet az Ordinarius Numeruson kívül különös Lajstrombéli Számmal meg jegyezván úgy, hogy az elenchusoknak felosztására alább a következő pontban meg határozott Materiáknak adandó Betűk, avvagy Római Számok, mind az illető Lajstromokban mind egyik Tárgyra nézve, rendesen bé irattassanak, mind pedig az Almáriomokra, a mellyekben ez, vagy am az tárgybeli Könyvek tartatni fognak fel ragasztassanak, melly azon okból is szükséges, hogy a midőn valamely Könyv kerestetik, látván az Elenchusban annak betűjét, vagy Római számát, az Almáriumra-is, amellyben az tartatik könyvben reá lehessen akadni.

- 4° Minthogy pedig a Könyv-Tárban a Könyveknek számban való Tartása azt kívánja, hogy nem csak a fentt irtt Diarium és Elenchusok, hanem ezen felül egy Generale Inventarium is legyen a Könyv Tárban, melly szerint a kívántató Inventatiók annak idejében meg tétethessenek, szükséges lészen, hogy az egész Könyv Tárnak, az Elenchuson kívül, még egy közönséges Inventarium készítsenek, mellyben mind a Könyvek, Manuscriptumok, mind Mappák, delineatiók, Képek, Musicaliák, nevezetesebb a Bibliothecába' conservatio végett, bé adott szerek, egy szóval mind azok, mellyek abban tartatni szoktak fel jegyeztessenek, hogy azokat akár adandó Resignatió alkalmatosságával, akár pedig a ne talán általam rendelendő Inventatio idején mindenkoron az Inventarium szerint, számban venni, és nehézség nélkül újra inventálni lehessen.
- 5° A Tárgyaknak felosztása a Könyv-Tárban tizenkilentz Materiákra defigáltatik, melly tizenkilentz Materiákból itten in Extractu 16 út mutatásul ki-adatik, hogy a szerint a könyvek Elenchusokra felosztassanak.
- 6° Ezen 16 Tárgyakon kívül, még három fel-osztások lesznek úgymint :
- a) A Magyar Országí Historiát, Geographiát, és Diplomatikát. —
  - b) A Magyar Országí Törvént, Törvényes dolgokat Politikát, és Statisticat, és
  - c) A Magyar Országí Litteraturának elegyes részét tárgyazó Könyvek ; és így ezen utolsó három rendbéli Tárgyakra fel osztandó Könyvek, tsupán tsak a Magyar Bibliotheca nevezete alatt fognak manipuláltatni, ezekhez értvén nem tsak azon könyveket, amellyek Magyar Országíról és ahoz tartozandó részekről, avagy Magyar s Erdély Országí dolgokról, Németh, Magyar, Deák és más nyelveken irattattak, hanem minden magyar nyelven akár mi némű dolgokról irtt könyveket is, és Manuscriptumokat. Ezekhez képpes téhat :
- 7° Mindenestül 19 particularis Elenchusokat kell készíteni, a mellyekben az Ordinarius Numeruson, és Lajstrombéli Számon és Betün vagy Római Számon kívül, minden Könyvnek a Materiáját is röviden, de értelmessen szükséges által írni, úgy hogy azokból minden Könyvre nézve, világosan ki lehessen látni a Szerzót, a Dolgot amiről ír, a Nyomatásnak helyét, s esztendejét, a Könyvnek Formátumát, és részeit, és ezen 19. particularis Elenchusok fognak számálni, az egész Könyv Tárnak Fudualis Conscriptiójául, a Lajstrombéli Számból pedig ki fog tétteni, hogy mind egyik Elenchusban hány Könyv vagyon bé írva, azért is meg-kívántatik, hogy az első pontban említett Diariumból, a mellyben tudni illik a Könyvtárban gondviselés végett, időről időre bé adandó Könyvek naponként fel-jegyeztetnek, minden Könyvek manuscriptumok és egyéb Scientificumok, az illető Elenchusokban rendessen által irassanak. —
- 8° A Mappák, Modellák, Képek, Musicaliák, és egyéb Tudományos állapotok, ha azok nyomtatásban vagnak a könyvek közé, ha pedig kézzel irattattak a Manuscriptumok közé az ordinárius szám szerint folyvást számláltassanak.
- 9° A Jénai Literatura ujságot, a Salzburgi Medica Chyrurgica Ujságot, és egyéb tudósabb ujságokat, a mellyeket én esztendőnként járatni szoktam, de egyéb képen a többi ujságokat is a Bibliothecarius szorgolni, és gondviselés végett öszve s rendbe szedni tartozik. —
- 10° Mivel a Könyv-Tárnak többszöri által-változtatása által némelly héjjánosságok-is vagnak a Könyvekben, és mivel a Könyvek bé szerzésének prenumeratiók által folytatása is némelly kor félen maradt, s így talám számossabb Könyvek hibáznak, rész szerént pedig mancumok, szükséges hogy az illyes héjjánosságok, a Bibliothecarius által feljegyeztessenek, és azon jegyzés a Directiónak bé adasson, egyszersmind pedig a hozatandó Könyvek Consignatiójában is fel

jegyztessenek, hogy a héjjános Könyveknek ki pótolása irántt, szükséges rendelés tétethessen. —

- 11° Minthogy a Georgikonbéli Professoroknál leg több Könyv szokott kint heverni, hogy tehát az illyes Könyvek sok időki a Professoroknál ne rongáltassanak, az esztendei Praelectióknak végével, t. i. September Hónapnak elején, minden azon Könyveket, mellyeket Esztendő által a Könyvtárból fentt irtt mód szerint ki vettek, vissza kell szedni, nem külömben másoknál is leg fellyebb három hónapnál tovább semmi féle könyv ne hagyattasson, hanem el telvén a három hónapok, hogy a dolog feledékenységbé ne mennyen, a vissza adás sürgettessen és eszközöltessen.
- 12° Valamint semmiféle idegent az én hirem és engedelmem nélkül a Könyv Tárbán bé-vezetni, vagy bé botsajtani szabad nem lészen: úgy égő gyertyával a Könyv Tárbán való bé menetel a tűz veszedelme miatt hasonló képpen tiltatik.
- 13° A Bibliothecának tisztogatására nézve szükséges hogy a Nap bé ne süssön, a portúl leg alább minden hónapban egyszer, vagy amint legjobbnak s alkalmatossabbnak fog láttatni ki tisztogattasson, a szellő járja, de a Könyvek a Nedvességtúl mentek legyenek, erre való nézve a többszöri Szellőztetés, azon részről a honnét a Nap bé süt, az ablakoknak bé tsinálása a Könyveknek a Portúl való tisztogatása, és a nedves Levegőnek el-távoztatása erántt való szorgalom különösen ajánlatik. Ugyan azért is a' Könyveknek ki-porozására és a Könyv-Tárnak ki-tisztogatására addig is mig egy különös ember, mind ezen végre, mind pedig az Archivumnak és Directionalis Cancelláriának s egyebeknek tisztogatására rendeltetni fog, az Udvari Tisztartótúl, és Ménes Mestertúl kelletik embert kérni; a könyvek ki-tisztogatása és ki-porozása mindazonáltal mindenkor a Bibliothecarius jelen-létében történjen.
- 14° A Könyveknek bé-köttetése 3 Classisra osztatik fel, az első Classis a leg közönségesebb bé-köttés, mellynek formája fog defigáltatni, a másik Classisba jönnek a diszesebb bé kötések, az ugy nevezett *Francia Compacturák*. Ezek szerint tehát a mennyire a Keszthelyi Könyvkötő jó, s alkalmas munkát tehet, ezután is esztendőnként 400 ftig való bé kötéseket lehet tétetni. A bé kötésnek 3^{dik} Classisában pedig jönnek azon könyvek, a mellyek a különös editiók kedvéért, leg szebb, s leg diszesebb bé kötetést érdemlenek, mellyek erántt mindenkor szükség elébb a Directionál irásbéli jelentést tenni, hogy onnét a rendelés ki-adathasson.
- 15° A Bibliothecarius minden hónapnak a végénél a Könyv-Tárrúl a Directióhoz irásbéli Tudósítást tartozik tenni, amellyben a Bibliothecában a Könyvek körül elő forduló környül állásokat, s egyéb maga reflexióit világossan elő adja, és abban mindenkor különösen meg jegyzi, hogy a multt hónapban, a'mellyre a Tudósítás szolgálni fog, hány könyvel szaporodott a Könyvtár, és kinek mit? s hány könyvet adott ki a Könyv-Tárból erga reversales, Commissiones? a ki-adott könyvekből pedig kitúl mit, és hány darabot vett vissza? és hány és millyen könyveket köttetett bé? s mitsoda Compacturában?

Ezen fentt elő adott 15. pontokban foglalt rendszabásokat tehát a Bibliothecarius időről időre és pontról pontra meg-tartani, s a Könyv-Tárnak Manipulációját serényen folytatni köteles lészen.

Költt Keszthelyen Juliusnak 20^{kán} 1808^{dik} esztendőben.

Groff Festetits György"

KOSTYÁL ISTVÁN

Don Quijote. Nem sokkal azután, hogy a *Don Quijote* első része megjelent, egy ismeretlen, álnév mögött meghúzódó szerző folytatást írt a regényhez valószínűleg azzal a szándékkal, hogy nevetségessé tegye CERVANTES, és csökkentse művének sikerét.¹ Regényének hamarosan elkészült második részében CERVANTES szellemesen és fölényesen kivédte ugyan a durva támadást, de hősének, Don Quijoténak mégis életébe került az incidens: az író parancsára távoznia kellett az élők sorából, hogy soha többé senki ne élhessen vissza nevével és dicsőségével. CERVANTES még ezzel sem elégedett meg: a teljes biztonság kedvéért a könyv utolsó lapjainak egyikén még egy halotti bizonyítványt is kiállított a falu jegyzőjével, nehogy valaki „... hamis úton megint feltámassza Don Quijotét s a végtelenségig folytassa hőstetteinek történetét... Mert Don Quijote csupán az én számomra jött a világra, és én az ő számára.”² Egy szép tanulmányában Thomas MANN szemrehányást tesz az írónak Don Quijote korai haláláért, és mosolygós nehezteléssel féltékenységből eredő irodalomtörténeti gyilkosságot emleget.³

De hiábavalónak bizonyult CERVANTES minden óvatossága. Don Quijote története nem zárult le azzal, hogy ő letette a tollát. Sőt, mintha minden addiginál nagyobb kalandok vártak volna rá az eljövendő évtizedek, évszázadok folyamán. Osztoznia kellett nagy művek nagy hőseinek sorsában, abban, hogy az egymást követő korok újra és újra föltámasztják, más és más alakban újraterektik, saját képükre formálják őket. A spanyol puszták szelmalmai ellen vívott küzdelme óta sok sivár kor, sok reménytelen nemzedék érezte már maga mellett a manchai hőst, távoli vágyakért, tűnő reményekért folytatott kétségbeesett, nevetségbe fuló küzkdéseiben. Don Quijotének ezt az utóéletét már-már fontosabbnak, igazabbnak érezzük, mint a regényben leírt kalandokat, és szeretnénk nyomon követni a hőst attól a pillanattól fogva, hogy először lépett ki a könyvek gyűródő lapjairól, hogy ezután az olvasó, az olvasók, korok, társadalmak tudatában, vágyaiban, emlékezetében éljen tovább. Ma talán már CERVANTES sem tiltakozna ez ellen a kísérlet ellen. Tudná, látná ő is, hogy mint egyetlen más mű sem, így a *Don Quijote* sem mutatta meg egy embernek, egy bizonyos kornak, egy társadalomnak sem a maga teljes valóját, minden gazdagságát. Talán még saját írójának, megteremtőjének sem. Róla is csak úgy kaphat az ember teljes, gazdag tónusú képet, ha sikerül a feledésből kibontania, és — akárcsak a színes nyomásnál — egymásrahelyeznie azokat az önmagukban egyszínű, homályos körvonalú képeket, melyek a különböző korok, emberek lelkében rajzolódtak ki róla.

De vajon föl lehet-e eleveníteni ezeket a képeket, vajon nyomon lehet-e követni egy irodalmi mű, egy irodalmi hős metamorfózisainak hosszú sorozatát? Bizonyára nem mindegyikét, és talán egyikét sem minden részletében. A kutatónak az összes lehető eszközt meg kell hát ragadnia akkor, mikor az emlékezet felszínére akarja hozni egy mű múltba, feledésbe került élettörténetét. Kritikák, széljegyzetek, előszavak, fordítások, átdolgozások és az írott dokumentumok minden egyéb fajtája mellé így kerülnek új anyagként és eszközként a képzőművészeti emlékek, s ezek között elsősorban az illusztrációk. E rövid cikk, — melyben a *Don Quijote* utóéletét kísérreljük meg fölvezetni, — alkalmas lesz talán arra is, hogy némi fogalmat alkossunk magunknak arról, miként segítheti az illusztrációk vizsgálata egy irodalmi mű koronként változó mondanivalójának rekonstruálására irányuló munkánkat.

¹ Ez az úgynevezett *ellen-Don Quijote* 1614. július 4-én jelent meg. Máiig is kiderítetlen, hogy kit rejt a címlapon feltüntetett álnév: Alonso FERNANDEZ de Avellaneda.

² *Don Quijote*. II. rész 74. fejezet.

³ Thomas MANN: *Meerfahrt mit Don Quijote*. 1934. (Leiden und Grösse der Meister.)

Saját kora a lovagregények paródiájának tartotta Don Quijote történetét, és elsősorban a fantasztikus, groteszk jelenetek komikumát élvezte benne. CERVANTES legfeljebb a művelt irodalmi köröktől várhatta volna regényének teljesebb megértését, belső értékeinek méltatását, de író barátai és versenytársai egyaránt ellenszenvvel, durván ellenséges kritikával vagy agyonhallgatással fogadták munkáját. E méltánytalanságért bizonyára az sem kárpótolta teljesen az ekkor már öregedő, leverő nyomorban élő író, hogy regénye az olvasóközönség széles rétegeinél nagy sikert aratott. Pedig a siker szokatlanul nagy volt. Már az első évben hat kiadásra volt szükség, s hamarosan egymást követték a fordítások;⁴ egy-két évtized alatt európaszerte népszerűvé, olvasottá vált.

A fordítások mellett hamarosan egyre nagyobb számban jelentek meg az átdolgozások: a regény egyes jeleneteiből, fejezeteiből novellákat, színdarabokat, operákat, elbeszélő költeményeket írtak.⁵ A XVII. és XVIII. század főúri udvarainak és irodalmi szalonjainak közönségét például elsősorban a gáláns jelenetek és pásztörténetek érdekelték, úgyhogy ennek az ízlésnek megfelelően az ekkor készülő átírásokban Don Quijote mint szellemes, elegáns, a széptevés bonyolult kódexét kitűnően ismerő spanyol hidalgó jelenik meg, kit kedvesen mulatságossá enyhített kalandjai csak még vonzóbbá tesznek a hölgyolvasók szemében.

A felvilágosodás százada mindenben, és így a népszerű *Don Quijote*-ban is elveket, gondolatokat, filozófiai és erkölcsi mondanivalót keres. Nem szórakoztató, mulatságos kalandok pusztá sorának, hanem egy elv, egy gondolat jelképes kifejezésének tartják már, s az Értelemnek, a Józan Észnek a zavaros, misztikus hiedelmeken aratott győzelmét ünneplik benne. A korabeli illusztrációk is erről az új, filozófikus *Don Quijote*-felfogásról tanuskodnak. Az itt bemutatott képen például Don Quijote halála látható, amint a felhőkben lebegő Bölcsesség Istennője éppen elúzi mellőle a Bolondságot.⁶ (1. kép) — Ugyanabban a korban még más Don Quijote képek is kialakulnak. Megjelenik egy szentimentális érzékenyült Don Quijote, és ekkortájt válik a híres spanyol lovag — a kor polgári ízlésének megfelelően — erkölcsjavító drámák, erényes vígjátékok hőségé is.⁷

A nagy fordulatot a romantika hozza *Don Quijote* utóéletében. A romantikus nemzedékek is jelképesnek érzik a regényt, csakhogy ők már nem elvont gondolatok, teóriák, hanem egy emberi sors vagy általában: az emberi sors szimbolumát fedezik föl benne. Saját magukra ismernek *Don Quijote*-ban, aki így a romantikus fantázia tettvégy, az eszményekért való küzdés jelképévé, hőssé, lángésszé magasztosul. Hőssé,

⁴ Az első fordítások megjelenése: angol 1612–1620; francia 1614–1618; olasz 1622–1625; német 1683. A regény népszerűségére vonatkozó néhány adat: 1937-ben összesen 1369 kiadást tartottak nyilván, ebből 431 spanyol, 285 francia, 241 angol, 117 német stb.

⁵ Néhány a fontosabbak közül:

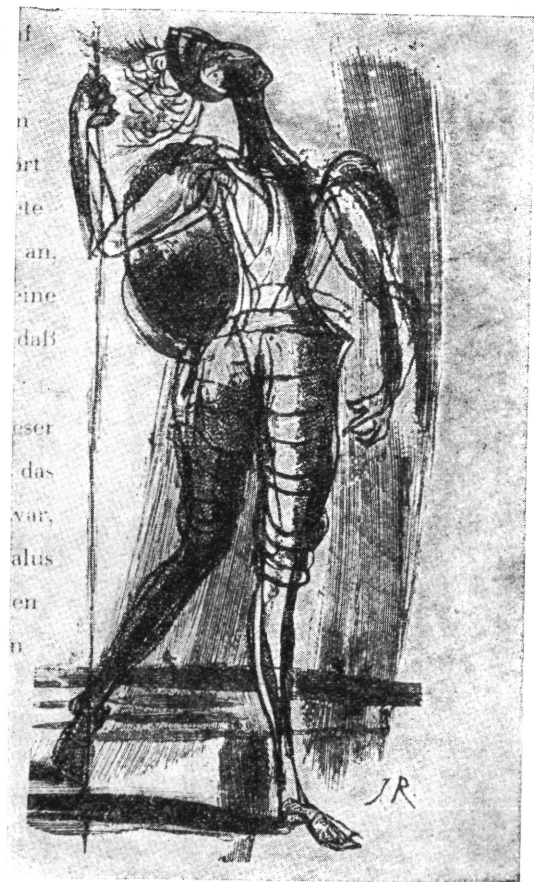
FLETCHER and SHAKESPEARE: *The History of Cardenio*. 1610 és 1620 között. Megjelent Londonban, 1653-ban. PICHOU: *Les folies de Cardenio*. Tragicomédie. 1628. SOREL: *Le Berger extravagant*. Paris 1628. SUBLIGNY: *La fausse Clélie*. Histoire française, galante et comique. Amsterdam 1671. D'URFÉY and PURCELL: *The comical History of Don Quixote*. Opera. XVII. század. DANCOURT: *Sancho Pança gouverneur*. Comédie en vers. Paris 1711. FAVART: *Don Quichotte chez la duchesse*. Ballet comique. Paris 1743. MELI: *Don Chisciotte e Sancio Panza*. 1786. (Elbeszélő költemény.)

⁶ Charles-Antoine COYPEL (1694–1752) metszete a XVIII. század elejéről. Hasonló felfogású művek nagy számban találhatók a XVIII. századi kiadásokban. Például a következőben: *Les principales aventures de l'admirable Don Quichotte*... La Haye, P. de Hondt, 1746. E kiadásban 31 metszettábla van COYPEL, PICART LE ROMAIN, BOUCHER, LE BAS, TRÉMOLIÈRES és mások tervei alapján.

⁷ Például: *Don Quichotte à Paris*. Paris 1804. (Roman de mœurs.)

1. A barokk kor allegórikus Don Quijotéja.
(COYPEL metszete)

2. A dekadencia fáradt, réveteg Don Quijotéja.
(REINER Imre fametszete)

kinek szükségszerűen el kell buknia egy gonosz, kicsinyes nyárspolgári világban. Az ő szemükben már nem komikus, hanem megrázóan tragikus Don Quijote sorsa.

„Nincs szomorúbb könyv, én nem ismerem,
S legszomorúbb, hogy mosolyogni kész!”

— írja róla BYRON.

A romantikusok komor Don Quijote-képe később még sötétebb tónusokat kap. A századvégi, kifáradó polgári nemzedékek már általában az emberi sors tragikumának, minden emberi törekvés reménytelenségének szimbolumát látják benne. TURGENYEV nyomán Hamletet állítják vele szembe, s úgy érzik, hogy e két hős kiegészíti egymást, hogy kettőjük sorsában feloldhatatlanul lezárult az emberi lét tragikus köre. Lám, Don Quijote mindent mert, mindent megpróbált, és mégis el kellett buknia. Hamlet pedig hiába tudja jóelőre, hogy minden szándék eredménye kétséges, és minden tett eleve reménytelen: a kételkedés, a tettől való menekülés is végül csak a bukáshoz vezet. A tragi-

3. A céltudatos, bátor, idealizált Don Quijote. (KUKRŪNIKSZŪ akvarellje)

kumnak e két végétét érdekes módon egyesíti az itt bemutatott kép,⁸ (2. kép) melyen Don Quijote már nem a romantikusok kétségbeesett, de mégis titánként harcoló hőse, nem Doré illusztrációinak bátor és harcias lovagja : Don Quijote páncéljában és fegyverzetében itt már egy érzékeny, tétova, tette képtelen Hamlet áll. A spanyol lovagra legfeljebb az alak néhány enyhén groteszk vonása emlékeztet, de itt már ezek sem az erőteljes cervantesi öngúnyra, vidám életkedvre utalnak, hanem csak azt jelzik, hogy a fáradt, kiábrándult modern ember már Hamlet tragédiáját, önmaga tragédiáját is csak a kételkedés finom iróniájával tudja nézni. Magányra és céltalan tétlenségre kárhozottatott nemzedék, mely a polgári fejlődés mellett és ellen egyaránt képtelen volt kiállni, harcolni, és így az ember saját, magányos sorsának önmagában megoldhatatlan problematikájába bonyolódott, kényszerült bele.

Boldogabb és szerencsésebb a két háború közt élő haladószellemű értelmiség, mert előtte a társadalmi tett lehetősége már megnyílt. Hitet, célt, közösséget találtak, s így számukra Don Quijote sem tragikus szimbólum többé. Igaz, hogy Don Quijoténak, a hősnak, az egyénnek el kell buknia, de az egyén bukásánál fontosabb a közösség ügyének a győzelme. Az önzetlen társadalmi tevékenység és a szakadatlan forradalmi harc szükségességének tudatában vállalja ez a nemzedék az esetleges kudarc és nevetségessé válás veszélyét, s vállalja — RADNÓTI Miklós szavaival — a Don Quijotéval való közösséget :

„Hóbortos volt, akár mindannyian,
kik többre s jobbra vágyunk itt e földön.”⁹

És ezzel már saját korunkhoz érkeztünk el. Feladatunk itt nehezebbé válik. Az eddigiekben minden korszakból csak egy Don Quijote-képet emeltünk ki, mindig azt, mely az adott időszakra a legjellemzőbbnek látszott. A jelenről szólva módszert kell váltanunk, mert sorsuk, helyzetük, reményeik vagy reménytelenségük szerint más és más Don Quijote-kép él a különböző emberekben, társadalmi rétegekben, csoportokban, s ma még e képek mindegyike egyformán fontos a kort fölmérni akaró számára. Hogy az utánunk jövők melyiket látják majd legjellemzőbbnek e korszakra, aligha lehetne ma eldönteni. Meg kell elégednünk a legfontosabbak egyszerű felsorolásával.

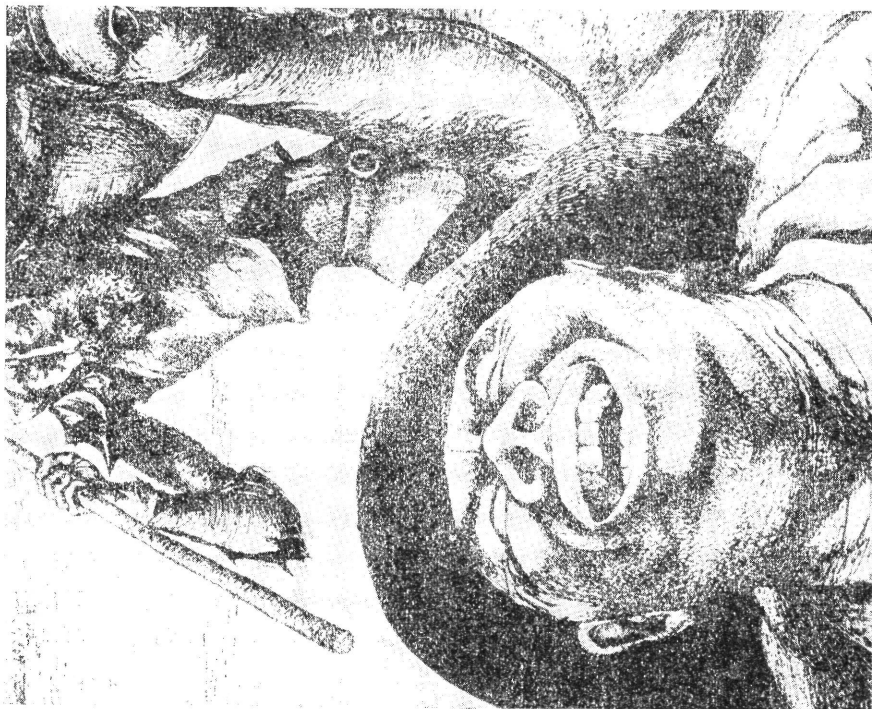
A nagy gazdasági és társadalmi átalakulásért dolgozó ország művésze a hivatalos ideológiának és esztétikának megfelelően a küzdeniakarást, a bátorságot, a hősiséget hangsúlyozza Don Quijote jellemvonásaiban. A regény 1954-ben megjelent, moszkvai kiadásának illusztrációin¹⁰ egyetlen komikus vagy groteszk vonás sem torzítja el Don Quijote komolynak és fenségesnek rajzolt alakját. Humor is csak alig-alig rezdül e képeken. (3. kép)

Azok ellenben, akik nem találták, vagy nem találhatták meg a társadalmi küzdelmekben saját sorsuk megoldását, nem látják ilyen pozitív hősnak Don Quijotét. Bennük tovább él a dekadencia nemzedékének fáradt, reménytelen, erőtlén Don Quijote-képe. Vagy egy minden eddiginél borzalmasabb látomás alakul ki bennük egy olyan hősről, talán már nem is hősről, csak emberről, aki reménytelenül, megfélemlítve harcol egy durva, közömbös, félelmet keltő világgal szemben. Mintha a romantikusok Don Quijote-elképzelése éledne itt újra föl, csak hogy egy lényeges változással : a romantikus nemzedék legalább Don Quijotében, legalább önmagában hitt, és tragikusnak, fenségesen

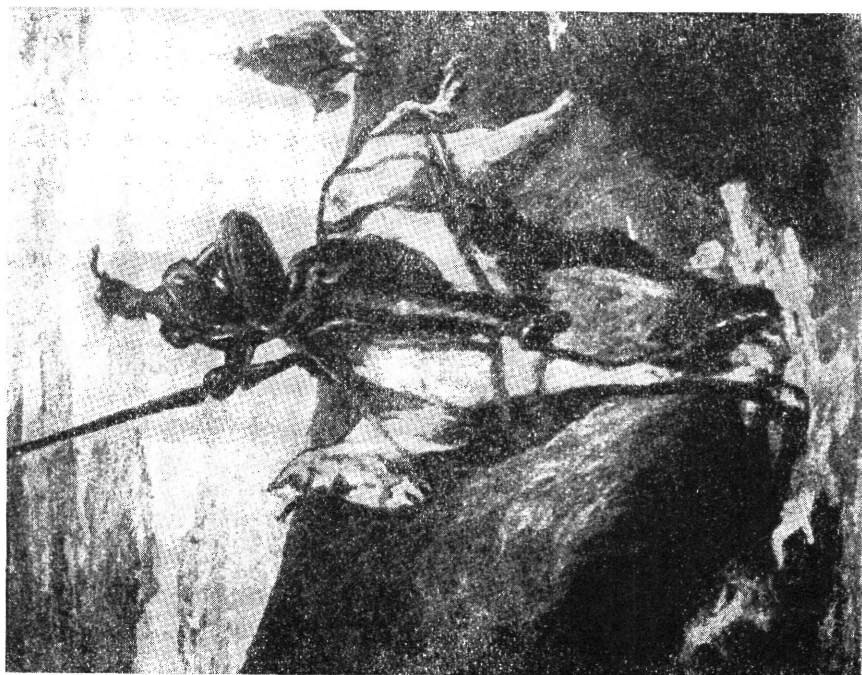
⁸ REINER Imre fametszete. (CERVANTES : *Szenen aus Don Quijote*. Übers. von L. TIECK. Mit Holzstichen von Imre REINER. Basel 1941.)

⁹ RADNÓTI Miklósnak a *Don Quijote* ifjúsági átdolgozásához írt záróverséből.

¹⁰ CERVANTES : *Don Kihot*. Perev. N. LJUBIMOV. Ill. KUKRŪNIKSZŪ. Moszkva 1953 — 54.

5. A XX. században: Sancho Panza
(Lima de FREITAS fametszete)

4. A XIX. században: Don Quijote
(DAUMIER festménye)

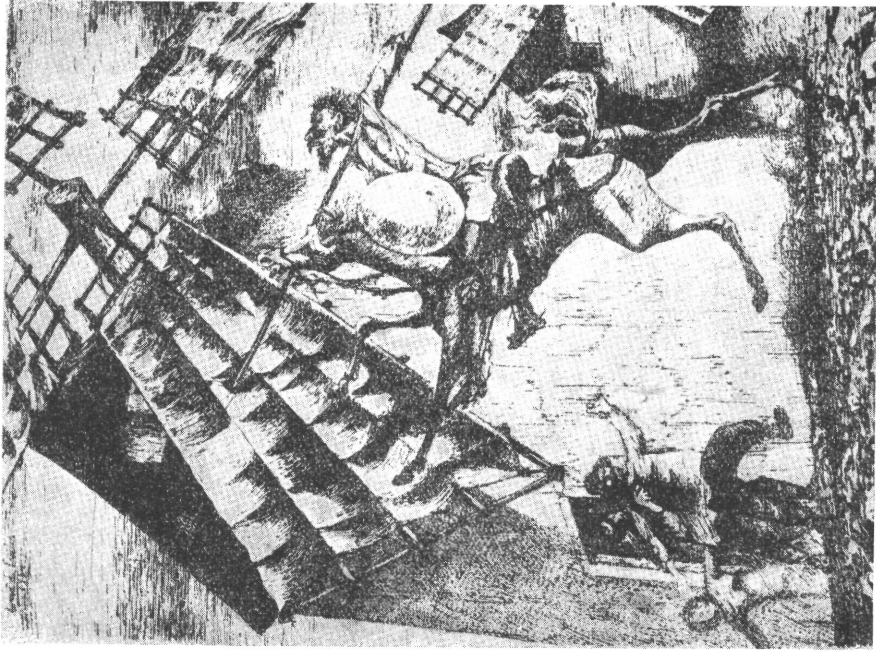
nagynak érezte a reménytelen küzdelemben elbukó hőst. Ez a mai Don Quijote azonban már nem hisz a tragikus hős fenséges pátozásban. Megváltoztak az erőviszonyok a küzdő egyén és a tömeg közt: Don Quijote és Sancho Panza helyet cserélt. Lám DAUMIER gyönyörű festményét még Don Quijote fenséges-szomorú alakja tölti be (4. kép), míg Lima de FREITASnak, a neves portugál festőnek most, 1954-ben készült képén Don Quijote már a háttérbe szorult, ahonnan riadt tehetetlenséggel mered egy röhögő, durva, legyőzhetetlenül nagy Sancho Panzára. (5. kép) Az egyén és a világ küzdelméből tehát a célt és közösséget nem találó mai ember már nem a tragikus elbukás pátozának felemelő érzését éli át, hanem a megfélemlitettségnak, az iszonyatnak, a rémületnek a kínját. DORÉ és FREITAS szelmalom-harc illusztrációját összehasonlítva jól lemérhető ez a különbség, ez a változás. DORÉ képén a spanyol lovag hősi, nagyszerű lendületben bukik el, (6. kép) — míg FREITAS képe már csak iszonyatot, rémületet, megtorpanást fejez ki. (7. kép)

A kiutat keresők nevében Salvador de MADARIAGÁT idézzük. Egy 1948-ban írt tanulmányában,¹¹ MADARIAGA a TURGENYEV óta oly sokat emlegetett Don Quijote — Hamlet párhuzamot eleveníti föl, csak hogy az ő számára már nem olyan egyszerű a megoldás mint annak idején TURGENYEVnek volt, aki Hamletben az önző, csak magával törődő individualista embertípust látta és ítélte el, míg Don Quijotében az altruista, eszmékért és embertársaiért mindig küzdeni kész hőst ünnepelte és állítja követendő, követhető példaként. MADARIAGA már nem hisz abban, hogy elsősorban vagy kizárólag jó-rossz emberi tulajdonságokon múlik az ember, a társadalom boldogulása, boldogsága. A bajok okát és megoldását a társadalmi rendszerekben, a társadalom fölépítésében, a társadalom és az egyén viszonyában keresi.

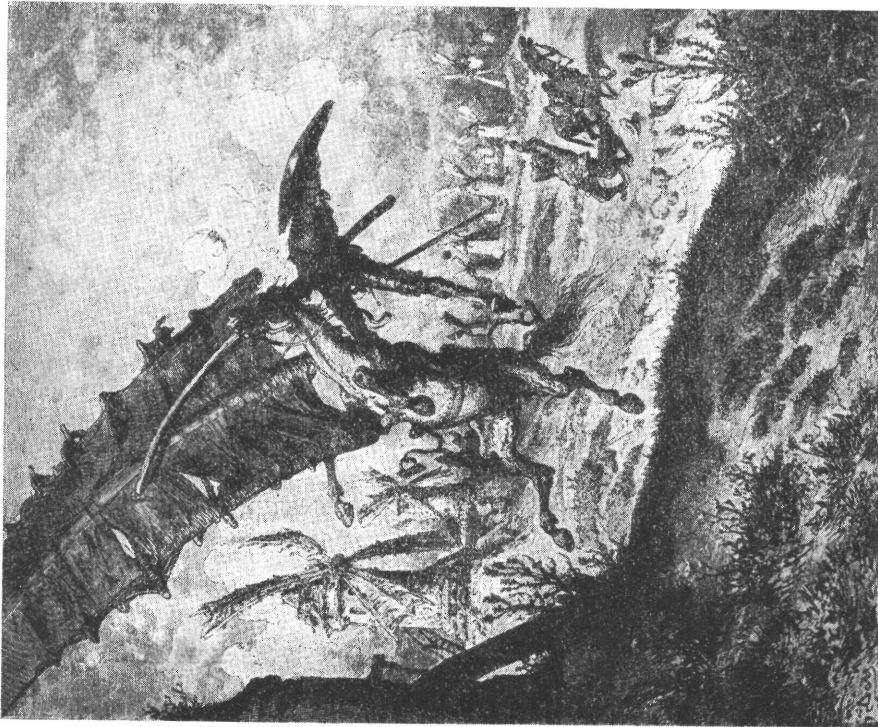
Don Quijote és Hamlet helyzetében ő is két ellentétes, végletes emberi helyzetet, sorsot lát. Hamlet esetében — írja — a társadalomnak az egyénre súlyosodó nyomása túl nagy. Az élni, szabadon élni akaró embert, Hamletet, a társadalom zsarnoki erővel kényszeríti céljainak szolgálatába. Hiába vergődik az ember, hiába akarja kivonni magát a jogtalanak, helytelenek hitt és túlzott társadalmi kötelezettségek alól: a társadalom kényszerítő hatalma nagyobb, mint az ő ereje. Hamlet akarva nem akarva kénytelen végül is engedni a bosszúállást követelő társadalmi hagyománynak, parancsoknak, és ezzel egyúttal kénytelen föláldozni saját szabadságát, elveit, eszményeit, életét. — Az egyén és a társadalom közti erőviszonyok végzetes eltolódásának áldozata Don Quijote is, csak hogy az ő esetében nem túlerős, nem túl nyomasztó, hanem ellenkezőleg: túl gyenge, túl ritka a társadalmi atmoszféra. Az életre, tetterre vágyó egyén itt társadalmilag szinte légüres térben él. Don Quijote tenni, szolgálni, segíteni, a társadalomért élni-halni szeretne, de hiába: nincs ki ellen küzdenie, nincs miért és nincs kiért küzdenie. A társadalom ellenségei helyett csak szelmalomokkal akaszkodhatik össze, és közösség, társadalom helyett csak az egy Sancho Panza figyel arra, amit életről, kötelességről, szabadságról beszél. Nevetségessé válik minden becsületes és hősi tenni-vágyása egy olyan társadalomban, melyben egy szűk uralkodócsoport kisajátította magának a társadalom irányítását, s megfosztott embert és társadalmat attól a joggól és lehetőségtől, hogy beleszólhasson saját életének, saját sorsának irányításába, intézésébe. Az ilyen társadalomban Don Quijote és minden tenni, küzdeni vágyó ember fullasztó, légüres térben kínlódik.

Mindkét esetben tragédiához, tragikomédiához vezet az ember sorsa. Hamletet a szörnyű társadalmi nyomás befelé fordítja, önmagábakényszeríti, megbénítja, életét az emberi létet értelmetlenné teszi. Don Quijote pedig a tett, a hasznos társadalmi tett lehetetlensége miatt válik nevetségessé és reménytelenné és örültté. A jelen korszakban

¹¹ Salvador de MADARIAGA: *On Hamlet*. London 1948.

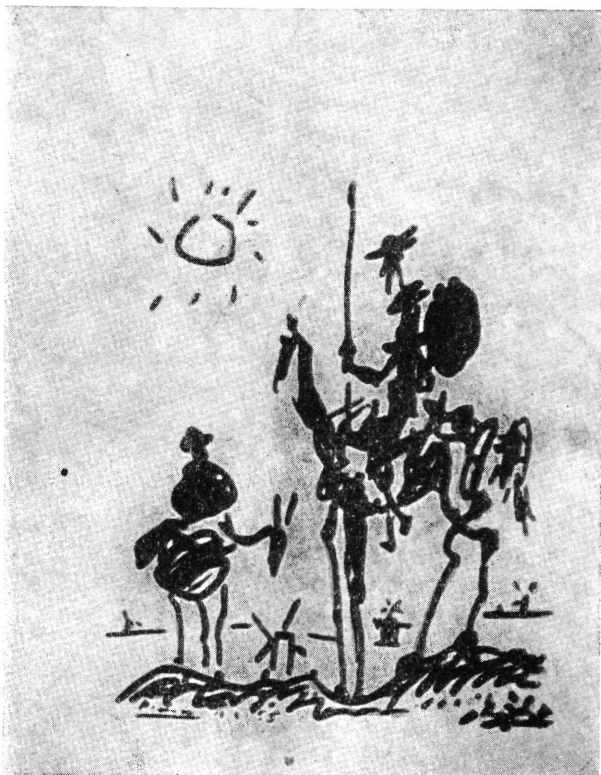
7. XX. század: Tanácstalanság és tehetetlen rémület.
(Lima de FREITAS fámetszete)

6. XIX. század: Heroizmus és tragikus pátoasz.
(Doré metszete)

általánosnak és tipikusnak érzi a cikk írója e két emberi sorsot, de konkluziójában mégis bizakodó. Hisz abban, hogy ember és társadalom, jog és kötelesség, szabadság és társadalmi kötelezettségvállalás közt megtalálható a helyes arány, megteremthető az egyensúly.

Hisszük, hogy valóban efelé haladunk. De hány harcot kell még megvívnia Don Quijoténak a világgal, Hamletnek önmagával, hogy célhoz érjünk. Akkor majd, dolguk

8. PICASSO rajza

végeztével, visszatérhetnek mindkettőnek oda, ahonnan elindultak: Don Quijote lehet újra az egyszerű, hőbortos spanyol lovag, aki mulatságos kalandjaival sok örömet és vidámságot szerez olvasóinak; és Hamlet lehet újra egyszerűen egy izgalmas és fordulatos dráma hőse, kinek egyetlen s legfőbb gondja az, hogy szép gondolataival, szellemes szójátékaival ámulatba ejtse a nézőket, és ügyes taktikával, őrültség színlelésével horogra kerítse a gonosz királyt. — De mindez még nagyon messze van. Ma még nem lehet elfelejteni, hogy nemrég még milyen fojtogató volt Hamlet körül a levegő, hiszen alig 15 éve annak, hogy gondolataiból, szavaiból az államhatalomra és a társadalmi állapotokra vonatkozó minden célzást és kritikát törölt a hitleri cenzura, — és nehéz észre nem venni, hogy PICASSO pusztába tévedt szegény Don Quijotéja körül milyen reménytelenül üres még a világ. (8. kép)

HANKISS ELEMÉR

Forradalmi ponyva 1942-ből. Ha ritkaságokról, unikumokról esik szó, nemigen gondolunk az 1930–1940-es évek könyvtermelésére. A magyar könyvészet szempontjából ezt az időszakot szürkének, egysíkúnak véljük.

Az ilyen sommás ítélet azonban csak a „hivatalos”, a fasiszta vagy félfasiszta könyvkiadást veszi figyelembe. Pedig ebben az időben jelent meg Boros Vince *Dialektikus és történelmi materializmusa*, JESZENSZKY [MOLNÁR] Erik *Dialektikája* is, hogy csak a legismertebbekre hivatkozzunk. Ezeknek és a hozzájuk hasonló kiadványoknak kultúrpolitikai és könyvészeti értékelésével adós még a könyvtártudomány.

E korszak feldolgozásához szolgáljon adalékul egy 1942-ben megjelent 10 filléres, irodalomtörténeti jelentőségű ponyva ismertetése.

A kiadvány: ILLYÉS Gyula–JÓZSEF Attila: *A nép nevében*. Pestszentlőrinc¹ [1942] Mátyás Könyvkiadó és Lapterjesztő Vállalat. Felelős kiadó MÁTYÁS Ferenc, 32 l. 16,5 cm.

A kétszínnyomású címlapon vörös háromszögből kiemelkedő fáklyát tartó férfialak. Az égő fáklya nagy körben megvilágítja a mély kékebe vesző sötétséget. A vörös fényből kimagasló alak zsuppfedelű falusi házikók fölé emelkedik. A ríktó színek ellenére a rajz finom és rendkívül kifejező (*1. kép*).

A nyomtatvány több szempontból is érdemes a vizsgálatra.

1. Tartalmát tekintve: népies kezdeményezésre forradalmi versek legális kiadása az erősödő fasizmus idején.

2. A ponyva jellegét azért is szükséges hangsúlyozni, mert ez esetben haladó politikai tartalom kifejezője. E szempont felvetése könyvtárosoknak, akik a könyvvel mint társadalmi jelenséggel foglalkoznak, szemléletesen bizonyítja tanulmányaik tárgyának viszonylagos önállóságát: a forma bizonyos körülmények és meghatározott vonatkozások között jelentős tartalmi elemeket képvisel.

3. Könyvészetileg figyelemreméltó a kiadvány raritása és az Országos Széchényi Könyvtár példányának unicum volta. (Ceruza jelekkel, paragrafusok idézésével bejegyzett ügyészégi példány.)

Az 1942. március végén (az időmeghatározásra még visszatérünk) megjelenő kiadvány célját KOVALOVSKY Miklós az előszóban a következő módon jelöli meg: „Hangjuk sajnos épen azokhoz ért el legkevésbé, akikhez szóltak, a nép fiaihoz. Pedig megvan bennük az olvasás, a művelődés vágya... De miből teljék nekik könyvre? És ki gondol rájuk? Legfeljebb a filléres ponyva-regények kiadói. Mi is tíz-filléres könyvet adunk kezükbe, de költők romkeivel, amelyek a *népről* és a *népnek* szólnak. Azt akarjuk, hogy petróleumlámpás falusi szobák félhomályában, az istálló mécs lángja mellett az ő szellemük világítson...”

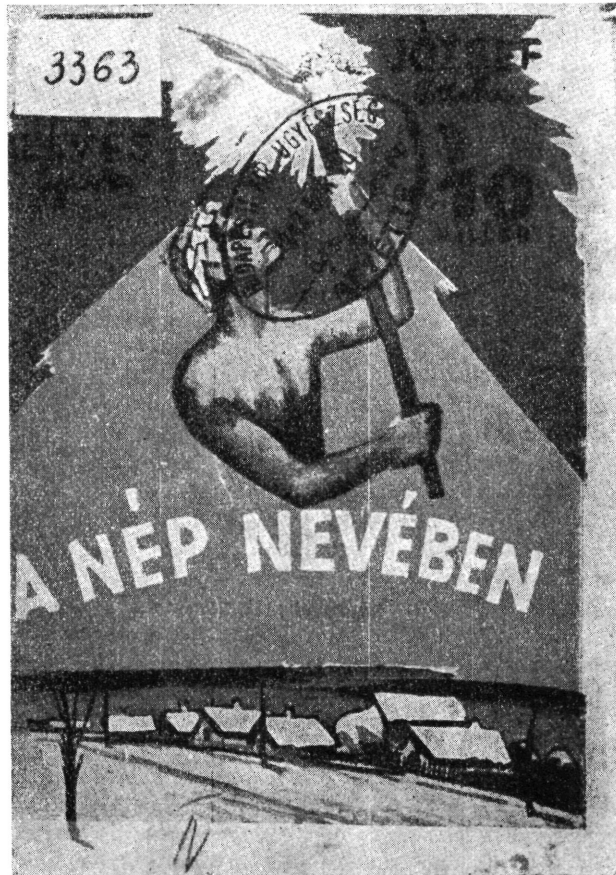
A költemények válogatása a kitzűzött célt mindenben alátámasztja, sőt tovább is megy: a testet-lelket ölő nyomor bemutatásán túl JÓZSEF Attila versei harcra mozgósítanak.

ILLYÉS Gyula nyolc verset adott át közlésre: *A ház végén ülök*, *Elégia*, *Bérestemető*, *Szegénység, örökös éhség*, *Cigánytemető*, *Nem menekülhetsz*, *Nócsak* és *A gépekre* címűeket. JÓZSEF Attila tizenhat verssel szerepel a kötetben: *A legutolsó harcos*, *Kész a leltár*, *Aki szegény, az a legszegényebb*, *Hordunk vinnnyogó kosarat*, *Megfáradt ember*, *Őt szegény szól*, *Mondd, mit érlel...*, *Vigasz*, *Mama*, *Ha ki erős ember*, *Szegény ember balladája*, *Magyarok*, *Jövendő férfiak*, *Bellehemi királyok*, *Éhség*, *Anyám*.¹

¹ A JÓZSEF Attila válogatás alapja az akkoriban közkezen forgó CSERÉPFALVI-kiadás volt, mint ezt KOVALOVSKY Miklós volt szíves tudomásunkra hozni. (A verseket mind a két költőnél a közlés rendjében soroljuk fel.)

Az összeállítással külön is foglalkoznunk kell, mert ez, az előszó alapján népies kezdeményezésnek tulajdonítható.

KOVALOVSKZY Miklós háromlapos bevezetésében a *Márciusi Frontot* jelöli meg a kiadvány szellemi atyjaként. Ebben a néhány lapban szinte sűrített kivonatát kapjuk a népies irányzat csaknem összes erőneinek és gyengeségeinek. Mindössze néhány vonását szeretnénk kiemelni.

1. kép

Elvi zavarra mutat ERDÉLYI József, JANKOVICH Ferenc, SÉRTŐ Kálmán, ILLYÉS Gyula, SINKA István és MÁTYÁS Ferenc egy sorba állítása. A népies költők jobb- és baloldalának, valamint centrumának ilyen felsorakoztatása azonban jelenthette a népfront kialakításának igényét is. Az a tény, hogy a *kommunista* JÓZSEF Attila és a *baloldali* ILLYÉS Gyula verseivel indították el a vállalkozást, ezt a feltevést támogatni látszik. (Jóllehet a kezdeményezés csak kísérlet maradt, KOVALOVSKZY Miklós felvilágosításai szerint a sorozatnak nem volt folytatása.)

A „lelkiismereti forradalom”, amely a népiesek különböző szárnyainak egyesítésére lett volna hivatott, csődöt mondott. Az új útkeresésnek, a munkásokkal való

szövetkezés gondolatának mintegy jelképe lett ez a kiadvány, annál is inkább, mert az 1942-es, a magyar függetlenségi népfront zászlóbontó, nagy márciusi tüntetése után jelent meg. És nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy mindez Sztálingrád előtt, a németek sorozatos győzelmeinek idején történt.

Jelkép ez a nyomtatvány formájában is. Megkeresi, és ebben a köntösben meg is találja a csak a ponyva-lehetőségeknek és igényeknek kiszolgáltatót népet.²

A vállalkozás nem volt veszélytelen. *Úkapám, a rablólovag, Izgalmak hajására, Hidegre teszünk, Kockás Pierre* társaságában szerényen meghúzódvá juthatott csak ki a nyomdából.

Kiadása üzlet sem volt. 9000 példányban jelent meg, s ez ponyvából nem magas szám. 1942 első évnegyedében a FARAGÓ-nyomdából kikerülő harminc ponyva közül kilencnek az eladási ára tíz fillér volt. Ebből hat 16 000-es példányszámban jelent meg, egy ismételt kiadás volt (tehát a kész szedést mindössze újból le kellett nyomni), és csak kettőnek előállításra került annyiba, mint *A nép nevében*-é.³

Jóllehet a nyomdai kimutatásban szinte észrevétlenül búvik meg, az ügyészség figyelmét a ponyva sem tudja kikerülni.

Az 1914: 14. tc. (sajtótörvény) szerint a nyomtatványokat krudában a helyileg illetékes rendőrhatalósághoz kell betherjeszteni. A kapitányság nyomtatási engedélye birtokában a cenzurázott kruda az elkészült kiadvány két példányával együtt a királyi ügyészségnek felülvizsgálatra bemutatandó, amely a terjesztést engedélyezi vagy letiltja. Ha az ügyészség pecsétjével ellátott nyomtatvány egyik példánya huszonnégy órán belül a nyomdába visszaérkezett: a terjesztést engedélyezték, de ha nem kapták vissza: letiltottnak minősült.

Az Országos Széchényi Könyvtár új példányán 1942. március 20-i keltezésű az ügyészség engedélyező pecsétje. A harmadik lapon a kispesti rendőrkapitányság nyomtatási engedélye található, vagyis a hatóságok a kolportázs elé nem gördítettek akadályt. Meglepőek azonban a kiadvány lapjain található cenzurái széljegyzetek.

A HORTHY-korszak politikai közérkölcését sértő kitételek mellé piros vonalakat húzott a cenzor, kékkel jelölte meg a törvénybe is szorítható, „izgató” részeket.

ILLYÉS Gyula versei közül kettő szűrt szemet a cenzornak. A *Nem menekülhetsz* címűt csaknem teljesen összefirkálták pirossal, kékkel egyaránt, de paragrafusjelzet nélkül. A *Nocsak*-ból két sort inkrimináltak, de csak pirossal: „Strázsa ha kell, fejfához kell már a magyarnak.”

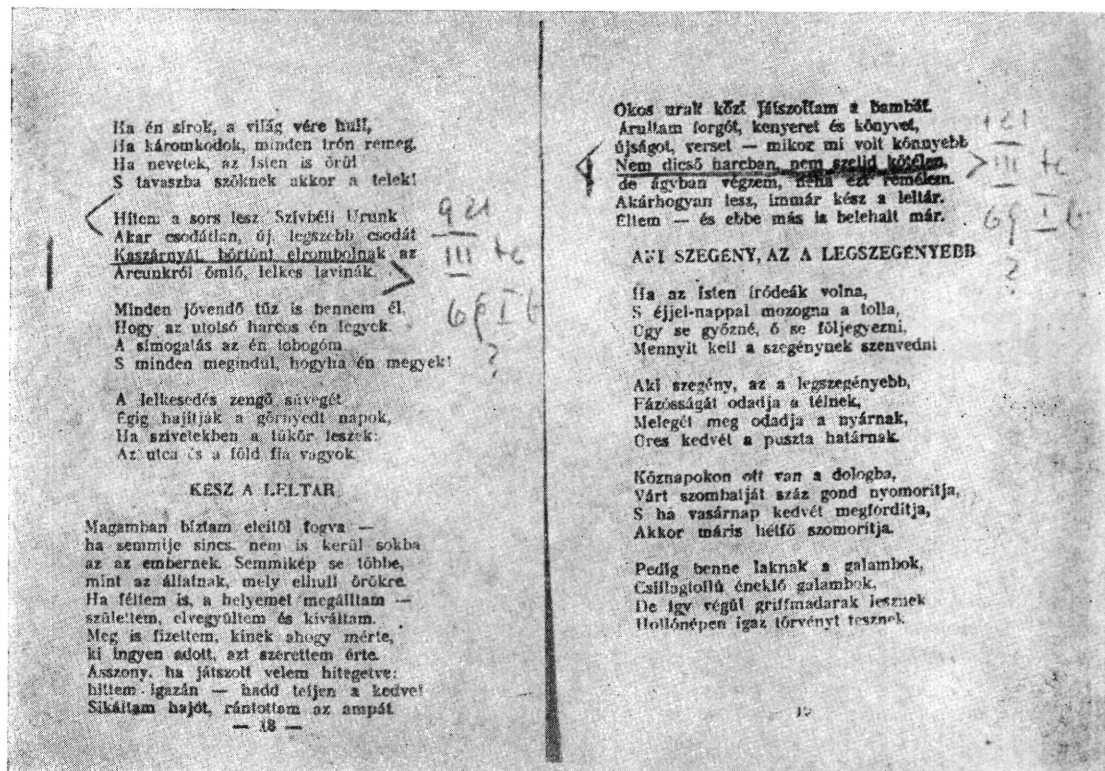
JÓZSEF Attilának minden második költeményét szegélyezi a cenzori ceruza. A nyolc érintetlen között van azonban a *Mondd, mit érlel*... is, amelynek kimaradása csak a cenzor korlátoltságát bizonyítja. Egyéb bejegyzéseiben viszont kárpótolni látszik ezt a „feledékenységet”. A *legutolsó harcos* és a *Kész a leltár* széljegyzete alapján öt évi fogháztól öt évi fegyházig terjedhető büntetéssel sújtható az akkor már öt éve halott költő. (2. kép) A kékceruzás széljegyzet az 1921. III. tc. 6. §-ára utal. (1921. III. t. c. „Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelme.”) A 6. § szövege: „Aki a katonaság intézménye, a magyar fegyveres erő, a m. kir. csendőrség, vagy a m. kir. államrendőrség ellen gyűlöletre, vagy ezeknek szolgálati fegyelme ellen izgat, vagy alakilag és tartalmilag egyaránt törvényes rendelkezésük ellen engedetlenségre hív fel, vét-

² A példányok legnagyobb része falura került, s ronggyá olvasva el is kallódott. Ez részben magyarázat arra, miért maradt Pesten az irodalomkutatás számára is ismeretlen, olyannyira, hogy a Petőfi Irodalmi Múzeum, amely hivatott őrzője az irodalmi dokumentumoknak, sem tudott létezéséről.

³ A példányszámokra vonatkozó adatokat az Országos Széchényi Könyvtár irattárában őrzött nyomdai kimutatásokból merítettem. „Nyomdai kimutatás a köteles példányokról” 39 400/1942. I. negyedév. 91. sz. tétel. FARAGÓ Imre nyomdája Kispeszt.

séget követ el, és *öt évig terjedhető fogházzal* büntetendő. A büntetés *öt évig terjedhető börtön*, ha a cselekményt azzal a céllal követték el, hogy a szolgálati fegyelem megbontassék; ha pedig ennek következtében a szolgálati fegyelembe ütköző büntettet követték el, a büntetés *öt évig terjedhető fegyház.*" (Az én kiemelésem. M. É.)

A pécset tanúsága szerint mindez a március 15-i tüntetés *után* történt. Csak ügyési fantázián múltott, hogy vádirat esetén a három változat közül melyiket válassza.

2. kép

Kövessük tovább az ügyési ceruzát. A *Vigasz* című vers szinte kéklük a vastag vonalaktól:

„... Fázol. Hát mondd, hihetsz-e annak,
ki fütve lakik öt szobát,
falain havas tájak vannak,
meztelen nők, meg almafák?
Hihetsz-e? Szagos kis dorong
édes szivarja s mig mi morgunk,

ó langyos vízben ül és borong,

hogy oh, mi mennyire nyomorgunk!

Ha pincéjébe szenet hordunk,

egy pakli „balkán”-t is kibont!

Szívére veszi terhünk, gondunk,

vállára venni nem bolond . . . (Ügyészégi aláhúzások)

Az itt megjelölt részek a Büntető Törvénykönyv szabályaiba ütköznek. A B. T. K. 1878: V. 172. §-a szerint két évig terjedhető államfogházzal és 1000 Ft-ig terjedhető pénzbüntetéssel sújtható az, aki valamely osztályt más osztály ellen gyűlöletre izgat.

Úgy véljük, ezekhez az idézetekhez és törvényekhez további kommentár nem is szükséges. Elég, ha mérleget készítünk: minimális összbüntetés öt év fogház, két év államfogház. Összesen hét év. A bátor tettet, a ponyvakiadást csak így tudjuk kellőképp értékelni: a felelős kiadó neve és címe nem üres szóvirág volt csupán.

Amennyiben az ügyészégi feljegyzés alapján vádirat készül, a nyomdának mint másodfokú felelősnek értesülnie kell róla. De érinti a kötet összeállítóját is. Sem KOVALOVSKY Miklós, sem FARAGÓ Imre vádiratról nem tud.

Ha törvényes következménye nem is volt az ügynök, *A nép nevében* igen jellemző kordokumentum, amely bepillantást enged az uralkodó osztály gondolkozásmódjába is.

Az Országos Széchényi Könyvtár állományában található egy másik példánya is, amely az 1942. évi növedéknapló 8201 sz. bejegyzése szerint kötelespéldányként került könyvtárunkba. Az elemzett példány az ügyészégtől származik. Az ügyészség régi könyvanyagát 1949-ben átadták az Országos Széchényi Könyvtárnak.

Azonban nem található a kötet sem a Szabó Ervin, sem az Országgyűlési Könyvtár állományában, de nincs meg az Akadémiai és a Központi Statisztikai Hivatal könyvtárában sem. Így a kiadványt ritka irodalomtörténeti kuriózumnak tekinthetjük. Az Országos Széchényi Könyvtár ügyészégi példánya rendkívül értékes könyvtörténeti emlék, a magyar függetlenségi mozgalom harcainak értékes nyomtatott dokumentuma.

MAROSI ÉVA

FIGYELŐ

A Magyar Könyvtárosok Szabó Ervin Köre. A magyar könyvtárosok általános kívánsága volt, hogy meg kell őrizni és a mai, megújult magyar könyvtárügy számára is hasznosítani kell a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének évtizedes hagyományait, meg kell találni a lehetőséget arra, hogy az egyesületi élet a mai formák között is fellendüljön.

A Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat keretében működő Könyv-, Könyvtár- és Sajtótörténeti Munkabizottság a múlt év őszén kezdte meg az új magyar könyvtáros egyesület szervezését, melyet a magyar könyvtáros múlt egyik legkiemelkedőbb alakjáról, SZABÓ ERVINRŐL neveztek el. Az egyesület működési szabályzatának kidolgozása és jóváhagyása után július 6-án egy könyvtáros klubest keretében VARJAS BÉLA, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója, a Munkabizottság elnöke bejelentette a Magyar Könyvtárosok Szabó Ervin Körének megalakulását, és ismertette a Kör működési szabályzatát. A szabályzatot, mivel az valamennyi magyar könyvtáros érdeklődésére számot tarthat, teljes egészében közöljük.

A Magyar Könyvtárosok Szabó Ervin Körének működési szabályzata.

1. §.

A Szabó Ervin Kör a Könyvtárosok Egyesülete hagyományainak ápolására mint a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Irodalmi és Nyelvi szakosztályának szerve az egyesületi élet keretén belül társadalmi úton fogja össze a magyar könyvtárosokat. A Kör tagjainak tevékenységére a TIT alapszabályai érvényesek.

2. §.

A Kör célja :

a) tudományos viták, anketók, könyv-, könyvtár- és sajtótörténeti ismeretterjesztő előadások, konferenciák és klubestek rendezése ; a továbbképzés előmozdítása ; általában a könyvtárosok társadalmi élete magasabbfokú szerveztségének biztosítása ;

b) a magyar könyvtárosok, a könyvtárak és a könyvtárügy társadalmi jellegű nemzetközi kapcsolatainak kiépítése és ápolása, a nemzetközi könyvtáros egyesületekben való részvétel és a magyar könyvtárak külföldi propagandája ;

c) a könyvtárak és könyvtárügy nemzetközi tapasztalatainak ismertetése ;

d) a szocializmus építésének könyvtári eszközökkel való segítése.

3. §.

A Kör tagjai :

- a) a TIT könyvtárosi foglalkozású tagjai ;
- b) azok a könyvtári dolgozók, akik a TIT-nek egyébként nem tagjai, de a Kör tagjai sorába való felvételüket kérik, és jelentkezésüket a választmány elfogadja.

4. §.

A tagok jogai :

- a) résztvehetnek a Kör valamennyi rendezvényén ;
- b) részvételi és szavazati joggal bírnak a Kör vezetőségének megválasztásában ; választók és tisztségre választhatók ;
- c) részvételi és szavazati joggal rendelkeznek a Kör gyűlésein ;
- d) élhetnek a Kör tagjai részére biztosított valamennyi kulturális és egyéb kedvezménnyel.

5. §.

A tagok kötelességei :

- a) a TIT tagjai az előírt társulati tagsági díjat, a Kör más tagjai pedig évenként 20,- Ft-os tagsági díjat fizetnek ;
- b) támogatják a Társulat, illetve a Kör célkitűzéseit és erejükhez mérten tevékeny részt vesznek azok megvalósításában.

6. §.

A tagság megszűnésére vonatkozóan a TIT alapszabályának 6. §-ában foglaltak az irányadók.

7. §.

A Kör vezetősége :

- a) A Kör tagjainak gyűlése 25 tagú választmányt választ, amely a Társulat keretei között mint a Társulat Budapesti Szervezete Nyelv- és Irodalomtudományi Szakosztályának könyvtári munkabizottsága működik.
- b) A Kör választmánya saját soraiból vezetőséget : elnököt, elnökhelyetteseket és titkárt választ a Kör ügyeinek operatív intézésére. A Kör elnöke tagja a TIT Budapesti Szervezete Nyelv- és Irodalomtudományi Szakosztálya elnökségének.

8. §.

A vezetőség feladatai a Kör ügyeinek folyamatos intézése, a Kör gyűléseinek összehívása, a tervek és beszámolók előkészítése, a Kör társadalmi és ismeretterjesztő munkájának irányítása, a viták, ankétok, konferenciák, kongresszusok, tapasztalatcserék, előadások, klubestek szervezése és lobonyoltása, a nemzetközi kapcsolatok fenntartása, általában a Kör aktív működésének biztosítása.

9. §.

A Kört a külföldi kapcsolatokban a vezetőség képviseli. A Kör elnöke a Társulat országos vezetősége előtt általában is felelős a Kör működéséért. Az elnökhelyettesek az elnök közvetlen munkatársai.

A titkár a Kör adminisztrációs tevékenységének felelős vezetője, gondoskodik a közgyűlésnek, a rendezvényeknek megfelelő előkészítéséről, és nyilvántartást vezet a tagokról, elkészíti az évi terveket és beszámolókat, és a Kör gazdasági ügyeiről tájékoztatja az elnökséget.

A Kör vagyont és értékeket nem kezel. Kiadásainak fedezéséről a TIT költségvetésében történik gondoskodás.

10. §.

A Kör mint a magyar könyvtárosok egyesülése részt vesz a Könyvtáros Egyesületek Nemzetközi Szövetségének munkájában.

11. §.

A Kör gyűlést és vezetőségi ülést a szükség szerint, de az előbbit legalább évente egyszer, az utóbbit pedig legalább évente négyszer kell megtartani.

12. §.

A Társulat Budapesti Szervezete Nyelv- és Irodalomtudományi Szakosztályának titkársága a Kossuth-klub helyiségeit a Kör számára havi egy alkalommal biztosítja.

13. §.

Azokon a megyei székhelyeken, ahol a könyvtárosok érdeklődése kívánatosá teszi, a TIT megyei szervezeteinek irodalmi és nyelvi szakosztálya keretében megalakíthatók a Kör helyi csoportjai is. Működésük a jelen szabályzat alapján a helyi szervezet vezetőségének irányítása alatt történik.

A könyvtári jog a könyvtári munka szolgálatában. A könyv és a könyvtár fejlődését alapvetően mindenkor és mindenhol a társadalom szükségletei határozzák meg. Ezeket a szükségleteket, hatékonyabb kielégítésük érdekében jogi formába lehet önteni, s a fejlettebb jogrendszerek élnek is ezzel a lehetőséggel.

A jog bármennyire is differenciálódik, sohasem veszíti el azt a hivatását, hogy normákba öntse és szankciókkal biztosítsa a társadalmi érdekek érvényesítését. Ezért a könyvtári jog tudományának indokoltságát s a vonatkozó jogszabályokat csak a társadalom igényei és hatásuk szempontjából vizsgálhatjuk, s nem indulhatunk ki magából a könyvtárból, mert az mechanikus, öncélú szemlélethez vezetne.

A könyvtártudomány definíciójaként elfogadjuk azt, hogy „a könyv társadalmi funkciójának vizsgálatával, e funkció betöltésére vonatkozó ismeretek rendszerezésével, törvényszerűségeinek megállapításával és azoknak a gyakorlatra támaszkodó elvi-elméleti továbbfejlesztésével foglalkozik”.¹ Így a könyvtári jog elemzésében, történetében, hatásában és megnyilatkozási formáiban, hivatásának megjelölésében és magában a jogszabályalkotásban kutatnunk, illetőleg alkalmaznunk kell a társadalmi igények

¹ VARJAS Béla: *A könyvtártudomány elvi alapja és rendszere*. Magy. Könyvszle 1955. 14. l.

megnyilvánulásút, s az így megállapítható törvényszerű jelenségeket fel kell használnunk, és megfelelő rendszerezésben a jogszabályalkotás útján a társadalom szolgálatába kell állítanunk.

A jogszabályalkotás legjellemzőbb eleme a szervezési funkció: a könyvtárak és a könyvtári szolgáltatások társadalmi hatékonyságának céltudatos és tervszerű biztosítása. Így a könyvtári jog a könyvtárszervezés tudományává válik.

A jog a PREDEEK-féle beosztásban² a könyvtári segédtudományok között kapott helyet számos más szaktudomány között. A jog egészén kívül azonban más szerep vár magára a könyvtári jogra, amely minden könyvtári funkcióval szoros kapcsolatba kerül, amint annak szervezetté tételéről és eredményességének szankciókkal való biztosításáról van szó.

A könyvtári jog jelentőségét emeli annak aktív, segítő lehetősége és szerepe. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a társadalom igényeit a jogi szabályozás útján gyorsabban és fokozottabban lehet kielégíteni, s a kulturális szolgáltatások szabályozottsága és tervszerűsége előrelendíti az általános társadalmi fejlődést.

A polgári jogtudománynak az államhatalmi főtevékenységek elválasztására vonatkozó s különösen MONTESQUIEU óta közismert elmélete a törvényhozás, bíraskodás és közigazgatás hármias felosztása alapján bizonyos fokig kívülrekeszti a köznek kulturális szolgáltatásokra irányuló tevékenységét. Ezért a közigazgatási tevékenységet tágabban kell értelmezni, és helyet kell biztosítani a tudományos intézmények, közöttük a könyvtárak funkcióinak is. De túlmenve a közigazgatás szorosan értelmezett tevékenységén, fokozottan kell értékelnünk a kulturális-nevelő tevékenységet. Bár a könyvtáraknak általában nincsenek államigazgatási jogosítványaik, tehát nem hatóságok, tekintélyük és megbecsülésük minden kultúrállamban egyre nő. A közfeladatok köre tágul, s ennek következtében a jogi rendezés is nagyobb területeket fog át.

A könyvtári jog elemzése keretében vizsgálatunk három csoportba foglalható össze: 1. a jog viszonya a könyvtártudományhoz, mint elméleti kérdés, 2. a könyvtári jog története és 3. a könyvtári jog mint a könyvtári munka gyakorlati segítője. Az első két kérdés tanulmányunk célkitűzésétől távolabb esik, s ezért rövid tárgyalásuk után bővebben a harmadik kérdéssel fogunk foglalkozni.

A könyvtári jog a könyvtártudomány szervezési tudománya. A modern könyvtárszervezés finom elemzést, megalapozást, pontos méréseket, a törvényszerűségek megállapításait, rendszerezést, tervszerű célkitűzést, a hatóságok és hatások felmérését mint a normalizálás előfeltételeit hasznosítja, és a szabályozás eredményességét a társadalom szervezett erejével biztosítja.

A könyvtári jog története leíró tudomány. Összefoglalás valamely térben és időben kialakult jogrendszer speciális területéről.

Mind a könyvtárszervezés, mind a könyvtári jog története viszonylag rövid multra tekinthet vissza, mint ahogyan maga a könyvtártudomány is fiatal tudományág. Fejlődésük azonban felfelé ívelő, s a könyvtárak dolgozóira művelésük érdekében nagy kötelezettségeket ró. A vizsgálatokból eredő tapasztalatok leszűrése már ahhoz a kérdéshez vezet: hogyan válhat a könyvtári jog a könyvtári munka segítőjévé?

A könyvtári jogot tágabb és szűkebb értelemben használhatjuk, mint ahogyan tágabb és szűkebb értelemben érdekelték maguk a könyvtárak a társadalom termelési viszonyaiban és kulturális igényeinek közvetlen kielégítésében. A könyvtári munkát feltétlenül érinti a papírgyártásnak, a nyomtatásnak, a könyvkiadásnak, a könyv-

² PREDEEK, Albert: *Die Bibliothekswissenschaft als Disziplin und Universitätslehrfach*. Aus der Welt des Buches. Festgabe zum 70. Geburtstag von Georg Leyh. Leipzig, 1950.

kereskedelemnek, a sajtórendészetnek, a szerzői jognak és a könyvtárosképzésnek jogi szabályozása is, de közvetlenül és közelebbről a könyvtári szervezet kialakításának, a könyvtárigazgatásnak, ezen belül a személyzeti és gazdasági kérdések rendezésének, a könyvtárak gyarapodásának, a könyvtári feldolgozó munkának, az olvasószolgálatnak, a módszertani és könyvtártudományi munkának, a könyvtári dokumentációnak, a könyvtárak közötti érintkezésnek és a könyvtári állomány védelmének jogi rendezése.

Rendkívül változatos és érdekes a könyvtári jog tételes rendelkezéseinek összehasonlító nemzetközi vizsgálata. A fentiekben felvetett kérdésekre vonatkozóan virtualisan szinte teljes kódexet állíthatnánk össze. Egy-egy állam jogrendszerén belül azonban jelentős eltérések tapasztalhatók. Látunk olyan államokat, ahol átfogó könyvtári törvény van, máshol pedig szétszórt rendelkezéseket találunk csak a könyvtári munka egyes részterületein. Ugyanakkor néhol a „könyvtári törvény” csak szervezeti kérdéseket tárgyal, vagy a könyvtári munkának csak egyes vonatkozásait szabályozza, máshol pedig a törvénytől alacsonyabb rendű jogszabály teljes részletességgel szabályozza a könyvtári munka egyes feladatainak elvégzését.

Így pl. átfogó jellegű és törvényerejű jogszabályokat hoztak Dániában, Olaszországban, Lengyelországban, ezek azonban tartalmukban, tárgyukban és rendezési formáikban is eltérnek egymástól. Ezzel szemben nincs pl. könyvtári törvény a Német Demokratikus Köztársaságban, de a könyvtárakat érintő jogszabályok száma mégis jelentős, ezeket a jogszabályokat a könyvtárosok szemmel kísérik, és gondoskodnak arról, hogy szaklapjukban rendszeresen ismertessék. Összefoglaló műben ismertették Lengyelországban is a könyvtárügyi jogszabályokat.

Változatos a könyvtári jogi szabályozás világszerte a második világháború befejezése óta. Franciaországban pl. szervezeti változások történtek, de nem változott meg a Bibliothèque Nationale szervezeti szabályzata. Olaszországban nem történt lényeges módosítás a régi *Codice*-n. Izraelben 1953-ban törvényt hoztak a kötelespéldány-szolgáltatásról. Japánban törvényt hoztak az új nemzeti könyvtár megalakításáról, és központi szervezetben foglalták össze a hatósági könyvtárakat. Egységesítették a szerzeményezés elveit, könyvtárosképző tanfolyamokat indítottak, és központi címgjegyzéket állítottak fel. New Zealand-ban a nemzeti könyvtári szolgáltatásokat kiterjesztették, és a könyvforgalmat szabályozták. A National Library Service könyvtárosképzési feladatokkal is foglalkozik, azonkívül bibliográfiai központ és központi címgjegyzék is. A népi demokráciák könyvtári jogának szabályozása is igen változatos képet mutat. A könyvtári munka megjavítását célzó jogszabályokat Lengyelországban, Csehszlovákiában és a Német Demokratikus Köztársaságban egyaránt találunk. A különböző könyvtár típusok kialakítását Bulgáriában, a Német Demokratikus Köztársaságban és Csehszlovákiában jogszabályi rendezéssel biztosították. Ugyancsak több népi demokrácia szabályozta a könyvtári szervezetet és a könyvtárak működésének felügyeletét, a könyvtárak igazgatását segítő tudományos tanácsok felállítását, valamint az átfogó könyvtárügyi tanácsok létesítését, a könyvtári statisztikát, a könyvtári belső munkát, a könyvállomány védelmét és a könyvtári propagandamunkát. Nagy jelentőséget tulajdonítanak a népi demokráciák a bibliográfiai munkának és e munka koordinálásának, a könyvtárak közötti érintkezésnek és különösen a nemzetközi cserének. A népi demokráciák nemzeti könyvtárai szorosan értelmezett könyvtári munkájukon kívül általában fokozott szerepet kaptak a könyvtártudományi munka irányításában és a könyvtárak módszertani és bibliográfiai munkájának segítésében.

A nemzetközi viszonylatban végzett összehasonlító tanulmányok – mint mondtuk, – arra mutatnak, hogy a könyvtári jog erős mozgásban van, s rendkívül nagy nehézséget jelent minden közös nevező megtalálása. Önkéntelenül is felmerül a kérdés, hogy mi az oka ennek a jelenségnek?

A könyvtártudomány fiatal tudományág. A társadalom fejlődésében mutatkozó törvényszerűségek kutatása és felismerése izgalmas kutatóterület, ahol a végzett munka eredményeinek leszűrése és jogi formába öntése ma még nagyon egyenlőtlenül történik. Ez az oka annak, hogy a könyvtári jog elméleti területén ma sokkal inkább a probléma felvetésének szükségénél és javaslatok megtételénél tartunk, de nem következett még be, legalábbis nemzetközi viszonylatban nem, olyan tipikusnak nevezhető kódextervek reális elképzelése, amely egységes mintának lenne tekinthető a nemzeti sajátosságoknak megfelelő kodifikáláshoz.

Általánosságban jelenleg még csak a következők állapíthatók meg: A szocialista típusú államok könyvtári jogának arculata a könyvtárszervezés kialakítása, valamint a könyvtári munka szervezettsége, koordinálása felé irányul, a polgári berendezkedésű államokban pedig sokkal nagyobb helyet foglalnak el azok a szabályozások, amelyek a könyvtáraknak a társadalmi szervezetekkel való kapcsolatát, az egyes könyvtárak igazgatását, szubvencionálását stb. határozzák meg. A két, egymástól eltérő tendencia nyilvánvaló oka abban rejlik, hogy a szocialista típusú államokban a könyvtári munka szorosabban értelmezett közfeladatnak tekinthető, míg a polgári berendezkedésű államokban lassabb léptekkel lehet csak a könyvtáraknak a közösséggel szemben való kötelezettségét megállapítani. Mindkét tendenciát végső fokon az határozza meg, s ez lényegében az összekötő kapcsolat, hogy a társadalom korunkban már határozott igényekkel fordul a tudomány és művelődés letéteményesei és feltárái: a könyvtárak felé.

A szellemi kincsestár gyűjtésének társadalmi szükséglete a gyakorlatban a kötelező-példányszolgáltatás tekintetében nyilvánkozik meg. Ez az a terület, ahol a közös nevezőt már ma is világszerte megtalálhatjuk.

Vizsont éppen annak felismeréséből, hogy a könyvtári jogban egyenlőtlenségek vannak, s hogy a jognak ez a területe még meglehetősen kidolgozatlan, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a végső fokon közös cél: a kultúra terjesztése érdekében nemzetközi viszonylatban is minden nemzet kulturális munkásainak feladata saját vonatkozó anyaguk feltárása, s a problematika felvetése után a szabályozás legcélszerűbb módozatainak kidolgozása, ezen belül pedig az átvett tapasztalatok felhasználása.

A magyar könyvtári jog — különösen az utóbbi időben — hasznos segítője volt a könyvtári munkának. A minisztertanács 1952. évi határozata fokozott lendületet adott a fejlődésnek, és megindította a könyvtári hálózatok kialakulásának folyamatát. A közművelődési könyvtárak létesítése terén előírt kötelezettségek nagy mértékben járultak hozzá országszerte az új közművelődési könyvtárak létesítéséhez, a módszertani irányítás emelte a könyvtári munka színvonalát. A bibliográfiai munka koordinálása révén lehetővé vált a bibliográfiák tartalmi és formai színvonalának emelése és a feleslegesen végzett munka kiküszöbölése. A különböző könyvtártípusok működési szabályzatai az egységesen jobb szintű könyvtári munkát és olvasószolgálatot tették lehetővé. A könyvtárosok magasabb elméleti képzettségének előírásáról szóló jogszabály a könyvtári szolgáltatások színvonalát emelte. Az állomány védelmére vonatkozó és a leltározások előírását tartalmazó rendelkezések a kultúrjavak gondosabb kezelését eredményezik. A könyvkereskedelem szabályozása és a Könyvtárellátó megszervezése az állománygyarapodás szervezettségét biztosítja, és az általa központilag kiadott címléírások a feldolgozó munkát könnyítik meg. A könyvtárügy szabályozásáról szóló 1956. évi 5. sz. törvényerejű rendelet és annak végrehajtási utasítása (1018/1956. (III. 9.) Mt. sz. határozat) a közkönyvtárak gyűjtőkörének és feladatainak meghatározásával, a könyvtári hálózatok kijelölésével, a dokumentáció célkitűzéseinek és szervezeti hovatartozásának szabályozásával s néhány más alapvető kérdés megoldásával a további fejlődés szervezettségét biztosítja.

A társadalom szükségletei rendszerint megelőzik a jogi szabályzást. Ez az oka

annak, hogy minden társadalomban előljárnak az igények, és azt követik az igények kielégítésére vonatkozó jogszabályok. Minél gondosabb, minél előrelátóbb és tudományosabb azonban az igények kutatása, annál közelebbi a jogszabályi segítség. A tervezett és megfontolt fejlesztés meggyorsítja a jogszabályalkotás ütemét is, és lehetővé teszi, hogy az állami hatalom már a fejlődés és kibontakozás során is teljes erejével, jogi szabályozással támogassa a kulturális célkitűzések megvalósítását.

Ha tekintetünket a könyvtári jog nemzetközi szabályozására vetjük, már ez idő szerint is megjelölhetünk néhány olyan területet, amelynek rendezése, részben az átvett példák és tapasztalatok nyomán, a nemzetek közötti kulturális együttműködést hatékonyan vinné előre.

Általában minden államban maguknak a könyvtárosoknak és a könyvtárak felügyeletével foglalkozó állami szervezeteknek kellene szorgalmazniuk, hogy olyan törvényerejű jogszabályt alkossanak, amely a könyvtári szervezet, a könyvtári munka és a könyvtári szolgáltatások, valamint a könyvtárak közötti együttműködés alapvető kérdéseit összefoglalja. Részleteiben — ezen belül — országonként és a nemzeti sajátosságoknak megfelelően ki kell jelölni azokat a szerveket, amelyek az egyes könyvtár-típusok központi irányítására hivatottak, s szabályozni kell az egész könyvtári szervezet együttműködését és a legfelsőbb vezetést. A könyvvállományok védelme érdekében hathatós jogszabályi intézkedéseket kell tenni. Meg kell szervezni a könyvek, folyóiratok, kéziratok, mikrofilmek, hanglemezek, térképek, zeneművek központi nyilvánítását, a bibliográfiai tevékenység koordinálását. Jogszabállyal kell biztosítani a könyvtárak állományának olyan módon való hozzáférhetőségét, hogy emellett az állomány ne legyen veszélyeztetve. Magas fokra kell emelni a könyvtárosképzést, és lehetővé tenni a szervezett továbbképzést. Szélesíteni kell a könyvtárak közötti érintkezést, a könyvkölcsönzést és könyvcsere-t és így tovább.

Nemzetközi viszonylatban — elsősorban a könyvtárosok összefogásával és együttműködésével — már ez idő szerint is szabályozni kellene a következő kérdéseket: A külföldi kölcsönzés és csere. A könyvtárstatisztika egységes szempontjainak meghatározása. A szerzői jog merev szabályainak feloldása a kultúrértékek széles körben való terjesztése érdekében. A könyvtárak külfölddel szembeni képviselőjének kijelölése az egyes államokon belül. A nemzeti könyvtárak működési körének lehető egyszintrehozatala, a nemzetközi érintkezés megkönnyítése érdekében.

Ez a rövid tanulmány korántsem tart számot a teljességre. Célja nem is több, mint felhívni a figyelmet a jogi szabályozásban rejlő előnyökre és lehetőségekre.

TAKÁCS JÓZSEF

A földrajzi katalógus a könyvtár katalógusrendszerében. Kevés könyvtári kérdésnek van olyan nagy irodalma, mint a katalógizálásnak. A szakirodalomban lép-ten-nyomon találkozunk a címfelvétel, osztályozás, tárgyszóalkotás, központi katalógizálás, szabványosítás, cédulaszorosítás és sok más hasonló kérdés megvitatásával. Régibb és újabb könyvtár-tanok jelentős fejezeteket szentelnek a katalógusproblémáknak, sőt kitűnő kézikönyvek is vannak, amelyeknek speciálisan ez a tárgyuk.¹ Világos,

¹ LÖFFLER, Karl: *Einführung in die Katalogkunde*. Leipzig 1935. SHARP, Henry A.: *Cataloguing*. London 1948. VORSTIUS, Joris: *Die Sachkatalogisierung in den wissenschaftlichen Allgemeinbibliotheken Deutschlands*. Leipzig 1948. MAN, Margaret: *Introduction to the cataloguing and the classification of books*. 2. ed. Chicago 1943. AMBARCUMJAN: *Könyvtári osztályozás*. 1–2. k. (Az Orsz. Dokumentációs Központ magyar nyelvű kiadásában. 1950.) ROLOFF, Heinrich: *Lehrbuch der Sachkatalogisierung*. 2. verarb. u. verm. Aufl. Leipzig 1954.

tömör meghatározások szólnak a könyvtári katalógus három alaptípusáról (betűrendes, szak, ill. tárgyi és helyrajzi), ezeknek egymáshoz való viszonyáról, megemlítve más, különleges katalógusokat is.

Már az első magyar könyvtárban szerzője, KUDORA Károly így ír 1893-ban: „Minden jól rendezett könyvtárnak . . három címtárral kell bírnia, úm.: 1. Betűsoros névcímtár. 2. Szakcímtár. 3. Helyrajzi címtár . . . Ezzel nem azt akarom mondani, mintha e háromféle címtárral a címtárak sorozata ki lenne merítve. Ellenkezőleg egész sorozata létezik még, melyek a könyvtárak helyesebb és célszerűbb kihasználását előmozdítják.”² FERENCZI Zoltán hasonló tagolásban tárgyalja a könyvtári katalógusokat,³ KÁPLÁNY Géza már – igen helyesen – a helyrajzi katalógust a könyvtár adminisztratív eszközei közé utasítja a két tulajdonképpeni katalógussal, a betűrendessel és szakkatalógussal szemben.⁴ SEBESTYÉN Géza pedig egyetemi tankönyvében gondos analizisét adja a különböző katalógusfajták sokszoros rétegzettségének, alapvető jellemvonásainak.⁵

Ezen az alapon ma már minden könyvtáros és gyakorlottabb könyvtárlátogató tisztában lehet azzal, mi a feladata a betűrendes katalógusnak, mi a szakkatalógusé, hogy melyikből milyen esetben lehet tájékozódást szerezni, hogy a két katalógustípus szervesen kiegészíti egymást. Meglepő azonban, hogy nemcsak a hazai, de a külföldi szakirodalomban is milyen mellékes szerepe jut annak a kérdésnek, hogy a két alaptípuson túlmenően a különböző katalógusfajták milyen kapcsolatban vannak egymással; hogy nem lehet véletlennek, pillanatnyi szükségletnek, egyéni könyvtárosi véleménynek az eredménye egy-egy tárgyi katalógustípus alkalmazása, léte vagy nemléte, hanem a könyvtár tárgyi katalógusait is egymáshoz szervesen kapcsolódó, egymást pontosan kiegészítő katalógusok rendszeréből kell kialakítani, természetesen mindig figyelembe véve a helyi szükségletet.⁶

A szakirodalom ilyen hiányosságát, a könyvtárak elvszerűtlen állásfoglalását csak részben magyarázza meg az a régebbi – főleg régi német – könyvtári felfogás és gyakorlat, amely a katalógust kizárólag a könyvtáros segédeszközének tekintette, és az olvasó elől elzárta,⁷ s amely a fõlvilágosító szolgálatot nem tekintette könyvtárosi feladatnak. A fõokot abban kereshetjük, hogy a különböző típusú tárgyi katalógusokat nem összefüggésükben vizsgálták, hanem külön-külön mint önálló katalógusfajtákat. Erre vezethető vissza az a több évtizedes és meglehetősen meddő vita is, amely a szak- (szisztematikus)

² KUDORA Károly: *Könyvtárban*. Budapest 1893. 145–146. l.

³ FERENCZI Zoltán: *A könyvtárban alapvonalai*. Budapest 1903. 147. l.

⁴ KÁPLÁNY Géza: *Könyvtárak korszerű rendezése és fejlesztése*. Budapest 1943.

76. l.

⁵ SEBESTYÉN Géza: *Könyvtárban*. 3. rész. Könyvtári feldolgozás. Budapest 1955. 19–48. l.

⁶ A legnagyobb terjedelmű könyvtárban, MILKAU *Bibliotheksverwaltungja* nem szól erről. Csak az utóbbi néhány év irodalmában történnek utalások a katalógusok összefüggésére: SHARP: *i. m.* 21. l. KLJONOV: *A könyvtáros vezérkönyve*. Ford. és átdolg. SEBESTYÉN Géza. (Budapest 1949.) 64–65. l. AMBARGUMJAN: *i. m.* 4. l. UA.: *A katalógusok szerepe és jelentősége a szovjet könyvtárban* („a katalógusokat ne úgy tekintsük, mint egymástól elszigetelt és ötletszerűen összeállított könyvtári segédeszközök összességét, hanem mint egy szigorúan összekapcsolt, belső kapcsolattal bíró rendszert.” Könyvtárügyi Szle 1951. 3–4. sz. 26. l.) A magyar irodalomban legutóbb VEREDY Gyula mutatott rá arra, hogy „nincs külön betűrendes, sorozati, szerzői, földrajzi, szak- stb. katalógus-probléma, hanem minden nyilvántartásnak az a célja, hogy az olvasót tájékoztassa, a kutató munkáját könnyítse meg”. Ez pedig „jó katalógushálózat segítségével” érhető el. (*Osztályozó munkánk 1954-ben és munkaközösségi feladataink*. Magy. Könyvszle 1955. 263–264. l.)

⁷ Az ún. „Signierdienst” a német könyvtárban. – A század elején még az Országos Széchényi Könyvtár olvasótermi szabályzata is külön engedélyhez kötötte a katalógus használatát, egyébként az olvasó a kívánt könyvnek csak címét adta meg.

és a tárgyszó-katalógus hívei közt meg-megújuló hevességgel folyt. A tárgyi katalógusnak ezt a két főtípusát mindig a „vagy-vagy”, nem pedig az „is-is” nézőpontjából vizsgálták, esetleg futólag megemlítve mint jelentéktelen kiegészítőket a földrajzi, címszó, időrendi és más katalógusokat a többi speciális különkatalógus mellett.⁸

A vitatkozók az érvek és főleg az ellenérvek olyan tömegét hozták föl egymás ellenében, hogy ezek alapján szinte már hajlandók lehetnénk azt hinni, hogy a tárgyi katalógus elvben hiányos és kivihetetlen valami. Pedig ez a kétféle tárgyi katalógus, a szakkatalógus és a tárgyszó-katalógus nem egymást kizáró ellentétek, hanem egymás kiegészítői. Sőt talán azt is mondhatjuk, hogy a kétféle katalógus elfajulásainak és a bennük helyenként alkalmazott idegen elvek alkalmazásának — (a szakkatalógus végtelenségig kifinomított tagolása, benne helyenként a betűrend alkalmazása egyrészt, az ún. szisztematikus tárgyszó-katalógus másrészt)⁹ — ez az egymást kizáró szemlélet és gyakorlat volt az oka. Ha a kétféle katalógust nem egymás helyett alkalmazták, a két típus hívei nem egymás ellenében dolgoztak volna, hanem a katalógusokat egymás kiegészítőjeként tekintették volna, valószínűleg mind a kétfajta katalógus egészségesebb irányban fejlődik: *aránylag nagyobb csoportokkal dolgozó szakkatalógus azok számára, akik nagyobb tárgykörök irodalmát keresik, és mellette egy, a legszűkebb fogalmakra fölépített tárgyszó-katalógus a részletkérdések keresőinek.* Mindkét típus áttekinthetőbb és kezelhetőbb lenne, és sok meddő vitát meg lehetett volna takarítani.

Van azért olyan szempont is, amely egyik katalógustípusba sem illeszthető bele megfelelően, olyan kérdések az olvasók részéről, amelyekre sem a szakkatalógus, sem a tárgyszó-katalógus nem tud igazán pontos feleletet adni. Ez a földrajzi hely szempontja, ami annyi gondot okozott mindig a katalogizálásnak. A szakkatalógusnak lényegétől idegen az a probléma, hogy az irodalmat a „hol” kérdése szerint hozza össze. A földrajzi szakcsoporton vagy csoportokon kívül az egyes földrajzi helyekre vonatkozó egyéb irodalmat nem tudja föltárni, hiszen az egész rendszer a tárgyi csoportok, nem pedig a helyek rendszerére van fölépítve. A hely szempontja csak alosztályozási, másodlagos vagy még többedik szempont lehet az egyes osztályokon belül. Az a megoldás, amit ROLOFF ajánl,¹⁰ hogy ti. az egyes helyekre vonatkozó, de tárgyuk szerint a szakkatalógusban szétszórt anyagot a szakkatalógus tárgyszóindexe hozza össze, kivihetetlen. Gondoljunk csak arra, hogy például Magyarországra vagy a Szovjetunióra, de sok más államra vagy városra vonatkozólag hány száz szakcsoportban lehet anyagot találni. Ha az olvasó a tárgyszóindex egy-egy ilyen helyén az utalások százait találja, nemigen lehet elképzelni, hogy ezt a rengeteg helyet mind visszakeresse a szakkatalógusban. De meg sem találná, mert a szakrendszer ránézve érthetetlen, bonyolult jelzet- és alosztástömkelegében sohasem bukkanna rájuk. Az olvasó csak azokat a csoportokat találja meg, amelyekben annyi anyag gyűlt össze, hogy a földrajzilag összetartozó könyvek céduláit már külön

⁸ LÖFFLER még kivihetetlen luxusnak mondja (*i. m.* 126. 1.) azt, hogy könyvtárakban szakkatalógus és tárgyszó-katalógus is legyen. VORSTIUS ellenben már kimondja, hogy mindkét katalógusnak megvan egymás mellett a létjogosultsága, „egymástól függetlenül”. Szerinte lehetőleg minden könyvtárnak legyen meg mind a két katalógusa, az egyik a tudományos kutatók, a másik a nagyközönség számára. Nem látja tehát még világosan, hogy a két katalógusnak nem egymástól függetlenül, hanem éppen szoros összefüggésben kell fönnállnia, s nem okvetlenül két különböző típusú kutató, hanem bárki részéről jövő, adott, kétféle kérdés megválaszolására. (*I. m.* 55. 1.) — Hogy kis létszámú szakosító csoport tud egyidejűleg decimális szakkatalógust és tárgyszó-katalógust készíteni, azt megmutatta a budapesti Egyetemi Könyvtár.

⁹ Nem is említve a „betűrendes-szisztematikus” katalógus nevű torzszülöttet, amelyet SHARP mutat be (*i. m.* 27–28. 1.), ahol a fő szakcsoportok betűrendben követik egymást és az egyes csoportok továbbtagolása megint betűrendben történik.

¹⁰ *I. m.* 71. 1.

osztólap választja el a többitől. Ilyen pedig aránylag kevés helyen lehetséges. Nem is említve azt a nehézséget, hogy a szakozónak vagy a szakkatalógus beosztójának minden egyes földrajzi alosztással ellátott cédula elhelyezése előtt ellenőriznie kellene, hogy van-e már mutatólap erről a tárgyszóindexben, és ha nincs, ilyent készíteni s beosztani.

Nem sokkal jobban áll a helyzet a tárgyszókatalógus esetében sem, ahogyan azt LÖFFLER beismeri: ¹¹ „Minden szakkatalogizálás fő nehézsége ti. az a kérdés, hogyan kell számbavenni a fogalmak földrajzi oldalát, bizonyos nehézség marad a tárgyszókatalógus számára is. Ezen a szírtén szenved hajótörést az összetartozók együttartása tekintetében a szisztematikus katalógus is, amelynek egyébként éppen az a nagy előnye a tárgyszókatalógussal szemben, hogy a belső összefüggéseket elvileg nemcsak követheti, hanem követnie is kell. Alig lehet komolyan vitatni, hogy a tárgyszókatalógus alapelve szerint egy könyvet, amely az olasz festészetről szól, tartalmilag éppen az különböztet meg egy másiktól, amely általában a festészetről szól, hogy *olasz*, tehát a fent kifejezett alapelv szerint az *olasz festészet* alá tartozik. De hogy milyen végtelenül sok könyvet kellene akkor a népnevek jelzője alá besorolni, talán akkor lesz világos, ha átgondoljuk, hogy majdnem minden második könyv, amely Németországban bármilyen tárgyról megjelenik, hallgatólagosan ezt a tárgyat éppen német viszonylatban tárgyalja. Tehát sok ezer, sőt tízezer vagy százezer cédula lesz a »német« szó alatt valamilyen következő osztályozószóval. Ez gyakorlatilag szinte elviselhetetlen lenne.” Pedig szerinte a tárgyszókatalógus két alapelvének megfelelően — hogy ti. minden munka csak egy helyen szerepelhet a katalógusban és minden a legszűkebb fogalom alatt, — helytelen lenne „olasz festészet” helyett a „festészet, Olaszország” tárgyszó megadása. Mégis, — mondja — mivel az elvszerű megoldás esetén a földrajzi nevek és népnevek valósággal szétrobbantanák a tárgyszókatalógust óriási, közbeékelődő tömegükkel, a tárgyszóelvvel ellentétes megoldást kell elfogadni: „festészet, Olaszország”.

ROLOFF szintén elismeri, hogy „a tárgyszóalkotás egyik legnehezebb kérdése a helyfogalom és tárgyi fogalom összetalálkozása . . . Az a követelmény, hogy a tárgyszó konkrét legyen, itt egyedül nem mindig vezet tiszta döntésekre, így itt valóban komplikált szabályozások szükségesei”. Közölt szabályzata valóban elég komplikált: népnév főnévi alakban csak akkor lehet tárgyszó, ha kihalt népről van szó (gótok), jelzős alakban csak akkor szerepelhet, ha az ország és nép nyelve azonos (pl. *francia történelem* és nem *Franciaország, történelem* vagy *történelem, Franciaország*), ami viszont egy helyre vonatkozik, lehetőleg ne a tárgy, hanem a hely neve alá kerüljön: pl. az Észak Amerikában talált dinoszaurusz-maradványok nem *dinoszaurusz, Északamerika*, hanem *Északamerika dinoszaurusz*, [!] az utóbbi helyen: „*Északamerika is*” utalás legyen; de viszont az orvosi hivatás Németországban: *orvosi hivatás* alatt, Németországnál csak utalás. GOETHE Lauchstädtben GOETHE alatt, de a stuttgarti HÖLDERLIN-kéziratok *Stuttgart* tárgyszó alatt, HÖLDERLIN-re utalással.¹²

Mindennek a sok nehézségnek és ferde, erőltetett megoldásnak az a kulcsa, hogy olyan kérdéseket törekszenek beleerőszakolni egy katalógustípusba, amelyeknek ott nincsen helye. Minden tárgyi katalógus, akár szakkatalógus, akár tárgyszókatalógus, arra a kérdésre felel meg: „*mi?*” nem pedig arra: „*hol?*” Az utóbbi kérdésre *egy másik tárgyi katalógusnak* kell válaszolnia, ez pedig a *földrajzi katalógus*.¹³

¹¹ I. m. 119—120. l.

¹² I. m. 95, 111—112. l.

¹³ A magyar könyvtartani irodalomban SEBESTYÉN Géza említett munkája az egyetlen, amely a földrajzi katalógus lényegét és különböző fajtáit ismerteti. SEBESTYÉN kétféle földrajzi katalógusról ír itt. Az egyik az, amelyek a nyomtatványokat megjelenésük helye szerint csoportosítja (ilyen PROCTOR és a British Museum ősnymtatványkatalógusa), a másik az, amelyről itt most szólnunk, ti. az, amely az egyes földrajzi

A földrajzi katalógus tekintetében a gyakorlati szükséglet jóval előtte járt az elméletnek, mert míg az irodalomban igen gyéren találkozunk vele,¹⁴ ténylegesen több magyar nagy könyvtár is állított fel ilyen a közönség használatára, de csak kevés helyen úgy, hogy a többi tárgyi katalógussal szorosabb kapcsolata lett volna.

A földrajzi katalógus legegyszerűbb formáját az Országos Széchényi Könyvtár vezette be. Nem külön katalógus ez, hanem abból áll, hogy minden olyan katalóguscédulából, amelyen a könyv címében földrajzi név fordul elő, annyival több levonatot készítenek, ahány földrajzi név van rajta, és az illető szó aláhúzásával beosztják ezeket a cédulákat a szerzői katalógus betűrendjébe. (A betűrendes, szerzői katalógus tehát ezáltal átmeneti formává vált a szótárkatalógus felé.) A földrajzi név olyan nyelvi alakban kerül beosztásra, ahogyan a címben előfordul (*Magyarország, magyarországi*), a különböző nyelvű alakokról utalás készül (tehát *Pozsony, Pressburg, Bratislava* a Po, Pr, Br helyeken beosztva, ugyanitt utalás: „*l. még...*”). Csak régies alakok és körülírt nevek átírása történik meg szögletes zárójelben: „*Colosvar [Kolozsvár]*”, „*Ezer tó országa [Finnország]*”. Ennek a megoldásnak kétségtelen előnye, hogy elvben úgyszólván semmi többletmunkába nem kerül, a földrajzi helyekre vonatkozó irodalom nyilvántartása így csak többletcédula, aláhúzás és beosztás kérdése. Hátrányai viszont a következők: 1. Teljesen esetleges, hogy valamely munka, amely bizonyos országról vagy helyről szól, kap-e földrajzi nyilvántartást, vagy sem. Mert ha a földrajzi név mint ilyen nem fordul elő a címben, általában nem kerül nyilvántartásra. Pl. Albánia mezőgazdasága megtalálható Albánia alatt, de már az albán ipar vagy albán néprajz nem, mert ez népnévként van a címben és nem földrajzi névként. 2. A földrajzi nevek nincsenek egy helyen egyesítve, hanem annyi helyről kell összekeresni ahány nyelven fordulnak elő a címekben. 3. A földrajzi helyeket egyenként meg lehet ugyan találni, de területi egységben nem. Ha tehát valaki nagyobb terület földrajzi anyagára (megye, országrész, ország) kíváncsi, azt éppen úgy nem találhatja meg, mint egy tárgyszó-katalógusban, s itt még utalólapokat se képzélhetünk el. 4. Egyes földrajzi címszavak, főleg az egyes országok nevei alatt olyan mérhetetlenül földuzzad az anyag, hogy a katalógus ezekre nézve teljesen hasznavehetlenné válik. Ez a módszer ugyanis a földrajzi néven belül további tagolásra nem ad módot, a cédulák pusztán a szerző betűrendjében sorakoznak egymás után. (Jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár betűrendes katalógusában 6 fiókot tesznek ki a *Budapest* és ugyanennyit a *Magyarország* címszavak.)

Más megoldáshoz folyamodott a budapesti Egyetemi Könyvtár. Itt 1927-től 1949-ig külön földrajzi katalógus készült. Ez a katalógus nem ragaszkodott a könyveim

helyekről szóló könyvanyagot gyűjti össze. Félreértések elkerülése céljából jobb lenne, ha ezt a kétféle katalógust más és más névvel jelölnénk (megjelenési hely katalógusa, esetleg nyomdászati katalógus és földrajzi katalógus.) Ugyanúgy, ahogy más az időrendi katalógus, amely a könyveket megjelenési idejük sorrendjében adja és más a történelmi katalógus, a történelem egyes korszakaira vonatkozó anyag összegyűjtésére. Természetesen van még minden szakrendszernek is külön földrajzi katalógus-részlete, a földrajzi szak, ahol a kifejezetten földrajzi munkák találhatók meg, s így lehet egy tisztán földrajzi jellegű gyűjteménynek saját, pusztán földrajzi anyagáról olyan szakkatalógusa, amely csak földrajzi anyagot tartalmaz. L. VAGÁCS András nagy gondnal kidolgozott földrajzi szakrendszerét: *Földrajzi szakrendszer könyvtári és dokumentációs célokra.* (Földr. Ért. 1955. 349–383. l. Kny. is.)

¹⁴ Az utóbbi időben két cikk jelent meg a földrajzi katalógusról a szovjet irodalomban. Az egyik VLASZOV: *Földrajzi katalógusok a tudományos könyvtárakban.* (Szov. Bibliogr. 1955. 38. számból lefordítva közli a Könyvt. Tájékozt. 1955. 9. sz.) Ismerteti 17 moszkvai könyvtár különböző fajta földrajzi katalógusait, és hangsúlyozza ennek a katalógusnak fontosságát egyes szakkönyvtárakban. A másik cikk GOLOUHOVA: *Az Össz-szövetségi Könyvkamara földrajzi katalógusa.* (Szov. Bibliogr. 1955. 35. sz.-ből a Könyvt. Tájékozt. 1955. 9. sz.) Minden könyvtárnak ajánlja a földrajzi katalógust.

esetlegességeihez, hanem minden olyan könyv címét tartalmazta, amely valamilyen földrajzi helyre vonatkozik, s a helynevet egységes, a magyarban használt alakban tüntette föl. Ezt a nevet rágépték a cédula felső sorára. A földrajzi nevek a név betűrendjében követték egymást, tehát: *Bártfa, Borsod megye, Budafok, Budapest, Bulgária* stb. A helyneveken belül tárgyi csoportosítást alkalmaztak. 22 ilyen csoportnév volt megállapítva (pl. közgazdaság és statisztika; orvostudomány; természettudomány és technika; filozófia és pedagógia; irodalom és nyelvészet; földrajz és néprajz stb.), a tárgyi csoport neve is rákerült a cédulára a földrajzi név mellé. Az Egyetemi Könyvtár megoldásának az előzővel szemben előnye, hogy 1. teljesebb anyagot ölel föl, 2. az egy helyre vonatkozó anyagot együtt tartalmazza, és nem kell a betűrend különböző helyeiről összekeresgélmi a különböző nyelvű alakok közt, 3. tárgyilag tagolt, tehát gyorsabb tájékozódást ad. Hátrányai azonban, hogy 1. ez sem ad területi csoportosítást, 2. nem számolt az anyag későbbi nagyméretű gyarapodásával. A 22 csoport elegendő volt addig, amíg a katalógusban még csak kevés anyag volt, de mihelyt a cédulák száma erősen gyarapodni kezdett, sok, igen lényeges helyen ugyanoda jutott, mint az Országos Széchényi Könyvtár katalógusa. (Pl. egyetlen, tagolatlan csoportban a magyar történelem és néprajz vagy művészet és régészet.) Az ilyen csoportok továbbtagolása csak maguknak a könyveknek újra kézbevételeivel és átnézésével történhetett volna meg, mert hiszen semmiféle megbízható osztályozás nem képzelhető el pusztán a címek alapján. S ezt az újraszakozó műveletet mindannyiszor újra és újra el kellett volna végezni, ahányszor valamelyik helyen az anyag a használhatóság határán túl megszaporodik. Az Egyetemi Könyvtár tehát 1949-ben lemondott a katalógus további vezetéséről, s e helyett a földrajzi nevek ezentúl az új tárgyszó-katalógusban kapnak helyet.

A régebbi földrajzi katalógusok közül a Szabó Ervin Könyvtár választotta a legszerencsésebb megoldást. Mint decimális szakkatalógussal rendelkező könyvtár először lépett arra a helyes útra, amely a földrajzi katalógust a szakkatalógussal közös rendszerbe vonja össze. Minden olyan munka, amelynek szakjelzeteiben földrajzi alosztások fordulnak elő, a földrajzi alosztások számának megfelelően több levonatot kapott, és ezek a cédulák adták a földrajzi katalógus anyagát. A földrajzi neveket ugyanúgy betűrendben sorakoztatták egymás után, mint ahogyan az Egyetemi Könyvtár rendszerében láttuk, de egy néven belül decimális sorrendben következett az anyag. A cédulák továbbtagolása tehát bármikor megtörténhetett újraszakozás nélkül, nagyobb cédulamennyiségek is mindig gyorsan áttekinthetők voltak, és ami a legfőbb, a földrajzi katalógus pusztán sokszorosítás és beosztás kérdésévé vált, külön munkát nem okozott. Egyetlen hátránya az volt, hogy nem alkalmazta a területi egységek elvét.

A Szabó Ervin Könyvtár földrajzi katalógusától már csak egy lépés kellett ahhoz, hogy az adott körülmények közt a legjobb megoldást meg lehessen találni. Az a megoldás ez, amelynek lehetőségére az egyetemes tizedes osztályozás 1927–28-i kiadása fölhívja a figyelmet:¹⁵ önálló földrajzi katalógus készíthető úgy, hogy a szakkatalógus minden olyan jelzetét, amelyben földrajzi alosztás fordul elő, úgy alakítunk át, hogy a földrajzi alosztást előrehozzuk a fő táblázati szám elé. Ezeket a cédulákat elsősorban a földrajzi szakjelzetek pontos decimális sorrendjében osztjuk szét és állítjuk fel, azonos földrajzi jelzetek esetén a cédulák további besorolása ugyanúgy történik, mint a decimális szakkatalógusban, először a fő táblázati számok, azután az alosztások (most már természetesen az előre hozott földrajzi alosztás kivételével) sorrendjében.

Ha mármost összegezzük ennek a megoldásnak előnyeit, a következő pontokba foglalhatjuk: 1. Külön szakozói munkaerő lefoglalása nélkül a könyvtár egy jól használható újabb katalógussal gyarapszik. 2. A szakkatalógus és a földrajzi katalógus azonos

¹⁵ *Classification décimale universelle*. 1927–1928. I. k. 12. l.

rendszere könnyebbség az olvasó számára. 3. A földrajzi helyek területi csoportokon belül sorakoznak egymás után. Tehát a kutató együtt találja egy-egy ország, országrész vagy megye anyagát, de ugyanakkor az egységen belül a legkisebb helyet is megkapja. (A községek neve névalosztásként csatlakozik a megyei számokhoz, városoknak gyakran külön földrajzi jelzetük van). 4. Az anyag bármilyen méretű gyarapodás esetén is rendezetten áll, és osztólapok segítségével bármikor továbbtagolható, hogy az olvasó könnyen áttekinthesse. 5. Az egész földrajzi anyagot magában foglalja, nemcsak azt, amelynek nevét a cím megadja. 6. Független a nevek sokféle nyelvi alakjától, változásaitól. 7. Egy helyre vonatkozólag együtt adja az anyagot, és nem kell számtalan utalás segítségével összekeresésgélni.

Az eddig felsoroltakon túlmenően még két nagy előnye van ennek a katalógustípusnak: olyan előnyök, amelyek átvezetnek a tárgyi katalógusok egységes, egymást kiegészítő rendszerének kérdésébe. Az egyik az, hogy segít a decimális szakkatalógusnak és minden más szisztematikus katalógusnak azon a nehézségén, hogy a tárgy szerinti osztályozás folytán menthetetlenül százfelé szórják szét a földrajzilag összetartozó anyagot. Így például ki tudná összeszedni az olasz művészetre, a magyar közgazdaságra vagy a római jogra vonatkozó címeket egy decimális katalógusban anélkül, hogy át ne böngészne ehhez az összes 7/76, illetőleg 33 és 38, vagy a 34 jelzeteket tartalmazó fiókokat. A decimális rendszerű földrajzi katalógus ezeket a szétszört kapcsolatokat állítja helyre. Összehozza az anyagot, de mégis megtartja az új csoportokon belül az eredeti tárgyi tagolás sorrendjét is. A földrajzi alosztások viszonyított alakjainak előrevetésével pedig az országok közti kapcsolatokról szóló anyagot is össze tudja hozni (pl. (439 : 44) 008 magyar—francia kulturális kapcsolatok).

Lássunk néhány példát a fenti három tárgycsoportból:

szakkatalógusban		földrajzi katalógusban	
7(45)	olasz művészet ált.	(42)757	Anglia. Arcképfestészet
7(47)	szovjet művészet ált.	(43)72	Németország. Építészet
7.034.1(44)	francia reneszánsz műv.	(44)7.034.1	Franciaország. Reneszánsz
7.034.1(45)	olasz reneszánsz műv.	(44)728.82	„ Kastélyok
72(43)	német építészet	(45)7	Olaszország. Művészet
726(45)	olasz egyházi építészet	(45)7.034.1	„ Reneszánsz
728.82(44)	francia kastélyok	(45)726	„ Egyh. műv.
73.023.2(45)	olasz bronzszobrok	(45)73.023.2	„ Bronzszobrok
757(42)	angol arcképfestészet	(45)758.1.034.1	„ Ren. tájképek
758.1.034.1(45)	olasz reneszánsz tájképek	(47)7	Szovjetunió. Művészet.
332.4(438)	Lengyel pénzrendszer	(438)332.4	Lengyelország. Pénzrendszer
332.5(439)	Magyar papírpénz	(438)338	„ Gazdaságföldr.
338(438)	Lengyel gazdaságföldrajz	(438)338.42	„ Háziipar
338.4(439)	Magyar ipar	(438)338.455	„ Tömegtermelés
338.42(438)	Lengyel háziipar	(438)338.532	„ Árszabályozás
338.45(439)	Magyar gyáripar	(439)332.5	Magyarország. Papírpénz
338.455(438)	Tömegtermelés Lengyelorsz.	(439)338.4	„ Ipar
338.5(439)	Árak Magyarországon	(439)338.45	„ Gyáripar
338.532(438)	Árszabályozás Lengyelorsz.	(439)338.5	„ Árak
338.98(439)	Termelés állami irányítása Magyarországon	(439)338.98	„ Termelés állami irányítása
34(37)	Római jog általában	(37)34	Ókori Róma. Jog általában
343(439)	Magyar büntetőjog	(37)343.13	„ „ Bűnügyi vizsg.

szakkatalógusban		földrajzi katalógusban	
343.13(37)	Bűnügyi vizsg. a római jogb.	(37)347	Ókori Róma, Polgári jog
343.2(439)	Magyar anyagi büntetőjog	(37)347.2	„ „ Dologi jog
347(37)	Római polgári jog	(37)347.62	„ „ Házassági jog
347.19(439)	Jogi személyek a m. jogb.	(439)343	Magyarország Büntetőjog
347.2(37)	Római dologi jog	(439)343.2	„ Anyagi bj.
347.6(439)	Magyar családijog	(439)343.19	„ Jogi személyek
347.62(37)	Római házassági jog	(439)347.6	„ Családi jog
347.65(439)	Öröklés a m. jogban.	(439)347.65	„ Öröklési jog

A másik előnye ennek a földrajzi katalógusnak, hogy tehermentesíti a másik két tárgyi katalógust. Megszabadítja a szakkatalógus tárgyszóindexét a földrajzi nevek nyilvántartásának nehézségeitől, és főleg a tárgyszó-katalógust mentesíti a földrajzi szempont okozta problémáktól, amelyekről az előzőkben olvashattunk. A tárgyszó-katalógus bonyolult szabályozások nélkül megmaradhat annak, ami a lényege: a tárgyi csoportok nyilvántartása. Meg kell még jegyezni azt is, hogy ugyanilyen rendszerű földrajzi katalógus illeszthető bármely más rendszerű olyan szakkatalógus mellé is, amely főtáblázati számok és alosztások kettősségére épül fel, léte tehát nincs a decimális rendszerhez kötve.

A földrajzi katalógusnak ezt a formáját használja a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára 1950 óta és a Debreceni Egyetemi Könyvtár ugyancsak 1950-től kezdve, bár az utóbbi némileg korlátozottabb mértékben, amennyiben csak a hangsúlyozottan földrajzi jellegű anyagot helyezi el itt, teljességre csak a debreceni és Hajdú megyei anyag esetében törekszik.¹⁶ A Szabó Ervin Könyvtár is újabban ilyen módon dolgozta át földrajzi katalógusát.

A megfelelően kidolgozott földrajzi katalógus tehát nem segédkatalógus, hanem a könyvtár tárgykatalógus-rendszerének, tárgykatalógus-hálózatának szerves darabja. Nemcsak a szisztematikus szakkatalógus és a tárgyszó-katalógus egészítik ki egymást, hanem hozzájuk tartozik harmadikként a földrajzi katalógus is. Természetes, hogy a földrajzi katalógus nem tartalmazza a könyvtár egész anyagát, csak a földrajzi, helyi vonatkozásút, de a másik két tárgyi katalógusnak sem kell okvetlenül egyedül teljességre törekednie. Csak egy könyvtári katalógusnak, a szolgálati betűrendes, szerzői katalógusnak kell a teljes nyomtatványállományt tartalmaznia. A tárgyi katalógusok közül a legnagyobb állományról a szakkatalógus számol be. De nagyon kérdéses, hogy vajon ebben a katalógusban kell-e egyesíteni a modern, élő anyag címeit és a régi, csak tudománytörténeti forrásként szolgáló vagy a muzeális anyagét. Nézetünk szerint az olvasót csak zavarja, ha valamilyen tudományos kérdésre vonatkozó anyagot keres, és az újabb irodalom mellett, amire kíváncsi, ösnyomtatványok, XVI – XVII. századi disszertációk, libelli graduales, kétszázéves tankönyvek tömegével találkozik. Olyan könyvtárak, amelyek a régi könyvanyagot külön kezelik, helyesebben járnak el, ha az ilyen régi anyag katalóguscéduláit a decimális katalógusban nem helyezik el, hanem egy sokkal egyszerűbb, a tudománytörténeti kutató számára is alkalmasabb csoportkatalógusban tartják nyilván. Ez nagymértékben tehermentesíti és áttekinthetőbbé teszi a decimális katalógust. Hogy a régi könyvek határát hol húzzák meg, az az illető könyvtár funkciójától, állományától függ. Könnyen el lehet képzelni, hogy egy technikai vagy orvostudományi könyvtár

¹⁶ VARGA László: *Könyvtárunk szakozási rendszere a szakkatalógus tükrében.* (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve. 1954. 189–225. 1.)

napjainkhoz sokkal közelebb vonja meg a történetivé vált korszak határát, mint egy irodalomtudományi vagy általános tudományos könyvtár.

Mindenképpen jóval kevesebb anyagot tartalmaz a szakkatalógusnál a tárgyszó-katalógus, mert ez a szépirodalmat nem közli, ugyancsak nincs értelme tárgyszó-katalógusban ilyen csoportoknak: gyűjteményes munkák, szerzők összes művei stb.

Szakkatalógus, tárgyszó-katalógus és földrajzi katalógus: ezzel a hárommal még korántstul lezárva a tárgyi katalógusok hálózatának lehetséges köre. A szépirodalom nyilvántartására nagyon jó szolgálatot tesz az az eljárás, ha az ilyen munkákat a cím első szava alatt is megtalálhatóvá tesszük (címszó-katalógus). Az Országos Széchényi Könyvtár a betűrendes katalógusba osztja be ezeket a cédlákat, de ez tulajdonképpen szintén egyike lenne a tárgyi katalógusoknak egy bizonyos területen. Történelmi könyvtárban nagyon hasznos lehet a *történelmi katalógus*, amely korszakok szerint gyűjti össze a könyvek címeit. Ebben az esetben azonban nem az a helyes eljárás, amelyet a decimális említett kiadása ajánl, hogy ti. ugyanúgy, ahogyan a földrajzi katalógus a földrajzi alosztás előrevetésével készül, a történelmi katalógust az időalosztás előrehelyezésével alakítsuk ki.¹⁷ Ugyanis nem nagyon gyakran akad olyan kutató, aki pl. a XI. vagy akár a XIX. századra vonatkozó anyagot általában keresné, tekintet nélkül, hogy melyik országról van szó; a történetkutatók túlnyomóan nagy része egy ország bizonyos korszakára vonatkozólag keres irodalmat. Nagy segítségére lehet tehát olyan katalógus, amely erre vonatkozólag ad fölvilágosítást. Gondoljunk például arra, hogy a szakkatalógusnak milyen mérhetetlenül sok helyét kell átkutatnia annak, aki a XVII. századi magyar mezőgazdaságtörténetet keres benne (agrárpolitika, nagybirtok, jobbágyság, parasztság mint társadalmi osztály, mezőgazdasági technika, állattenyésztés, pásztorkodás stb.), vagy általában egy kor művelődéstörténetét, amely nem más, mint az élet mindenestől a múltban, tehát elvben szinte minden szakban fordulhat elő erre vonatkozó anyag. A leghelyesebb eljárás az lenne, ha az előrevetett földrajzi alosztás után állna közvetlenül az előrehozott időalosztás, és azután következne a főtáblázati és alosztás-jelzetek. Így egy történelmi könyvtárnak nem kell külön földrajzi és történelmi katalógus, hanem a kettő egyesítéséből keletkező *földrajzi-történelmi katalógus*.

Természetesen minden könyvtár a maga szükségleteinek és lehetőségeinek mértékében fogja megállapítani, hogy az ő számára a tárgyi katalógusoknak milyen rendszere szükséges. Lehet, hogy megelégszik egyetlen ilyennel vagy csak a szakkatalógussal és a tárgyszó-katalógussal. (Mi szüksége volna egy matematikai könyvtárnak földrajzi vagy szépirodalmi-címszó-katalógusra?) De az is lehet, hogy a felsoroltakon túlmenőleg is még számos katalógus fogja teljessé tenni az olvasók számára vagy szolgálati célból készült katalógusainak hálózatát. A lényeges csak az, hogy a katalógusokat sohase önmagukban, egymástól elszigetelten állítsuk föl, hanem a *tárgyi katalógusok is egymáshoz szorosan kapcsolódó szerves rendszerben épüljenek ki*.

CSAPODI CSABA

A megyei könyvtárak cikk-katalógusairól. Figyelembevétel a magyar könyvtárügy jelenlegi helyzetét, már több megyei könyvtárunk alkalmas lenne tudományos és kutató feladatok ellátására. Pillanatnyilag még az anyagi kötöttségek (szűk beszerzési keret), a kis személyzet és sok esetben a raktározási problémák megnehezítik a feladat megvalósítását. A megyei könyvtárak munkatársainak szakmai felkészültsége egyre erősödik, a többéves gyakorlat, a szakmai továbbképzés egyre közelebb hozza a megyei könyvtárak dolgozóit a tudományos könyvtárakéhoz.

¹⁷ Ezt a megoldást alkalmazza a Debreceni Egyetemi Könyvtár. L. VARGA: *i. m.*

A tudományos tevékenység megindításáról — egyelőre bármily kis keretek között is — egy megyei könyvtárnak sem szabad lemondania, mert ezt megköveteli tőlük a nemzeti kultúra. „A tájismereti anyag gyűjtésének és feltárásának hivatott intézményei a megyei könyvtárak... *Ez a munka egyben a megyei könyvtárak tudományos igényű munkájának kezdete is.*”¹ A magyar könyvtárosok II. Országos Konferenciája (1955. május 26–27) a tudományos könyvtárak legfontosabb teendői között jelölte meg a folyóiratok tartalmi feltárását. Véleményem szerint ez a munka nem csupán a nagy tudományos könyvtárak feladata, hanem elsőrendű kötelessége a megyei könyvtáraknak is.

A cikk-katalógusok kérdése a tájismereti anyag feldolgozása során kerül előtérbe. A tájismereti gyűjtemény katalógusában feltétlenül szerepelniök kell a különböző periodikákban megjelent cikkeket, értekezéseket, tanulmányok címléírásainak is. Ez igen nagy segítséget jelent mind a könyvtár, mind a kutatók számára. A megyei könyvtárak táj-katalógusának alapja elsősorban a *Magyar Folyóiratok Repertórium*a. A repertórium-ból minden közleményt szükséges felvenni katalógusunkba, melynek helyi vonatkozása jelentős, függetlenül attól, hogy jár-e a folyóirat a megyei könyvtárba, vagy nem. Ez esetben vagy eltérő színű cédulákon készítjük a címléírásokat, vagy külön jelzéssel hívjuk fel az olvasók figyelmét. Az országos és a helyi lapokban megjelent — a *Magyar Folyóiratok Repertórium*ában nem szereplő — cikkek kiválasztása a tájismereti anyaggal foglalkozó könyvtáros döntésére van bízva. Itt az anyag válogatásához fontos a helytörténeti ismeret és a politikai és szakmai felkészültség.

Helyesnek látнам, ha a tájanyag katalógusa az alábbiakat tükrözné :

1. A megyei pártbizottság határozatai, jelentős közéleti vezetők által a megyében tartott beszédek.
2. Megyei szempontból jelentős beruházások, új ipari és egyéb létesítmények, tervteljesítések.
3. A helyi periodikákban megjelent irodalmi kritikák, könyvismertetések helyi szerzőkről.
4. A terület jelentősebb kulturális létesítményeiről írt közlemények. (Színház, mozi, kultúrház, múzeum, sport.)
5. A megyei könyvtárról írt hírek, újságcikkek.
6. Kiemelkedő kulturális események. (Pl. színházi ősbemutató, helyi szerzők színdarabjai.)
7. Műemlékekkel kapcsolatos hírek. (Pl. restaurálás, jelentősebb régészeti leletek, ásatások.)

A tájismereti anyagra vonatkozó cikkek katalógusa egybeolvad a tájjellegű könyvek vagy egyéb kiadványok címléírásaival ; helyes, ha a könyvek katalóguskartonjaitól elütő színű kartonon készítjük a címfelvélt.

A cikk-katalógusnak a megyei könyvtárakban teljesen külön katalógust kell képeznie, melynek célja a könyvtárba járó periodikák tartalmi feltárása. Amíg a tájismereti katalógus elsősorban a kutatók igényeit elégíti ki, addig a cikk-katalógus a bel- és külpolitikai események, a szocialista termelés, a műszaki és technikai újítások, az irodalom és a történelem legújabb problémáiról — általában az új tudományos eredményekről — tájékoztatja az olvasókat.

A megyei könyvtárak cikk-katalógusának alapja ugyancsak a *Repertórium*, melyet helyesnek tartok kiegészíteni a *Könyvtáros* c. folyóiratban közölt *Könyvismertetések és irodalmi cikkek jegyzéké*-vel. A *Könyvtáros*-ból természetesen csak azokat a címeket emeljük ki, melyeket a *Repertórium* nem közöl, így a napilapok irodalmi híryanagát és

¹ RÁCZ Aranka: *A megyei könyvtárak tájismereti anyaga*. Magy. Könyvszle. 1955. 3. sz.

esetleg a könyvismertetések. A cikk-katalógusba címléírások csak olyan periodikákról készülnek, melyek rendszeresen járnak a könyvtárnak. A cikk-katalógus természetesen válogatott anyagot tartalmaz, és csak a jelentősebb közérdekű és időszerű kérdésekről tájékoztatja az olvasókat, figyelemmel a könyvtár adottságaira (pl. műszaki irodalom vagy mezőgazdaság).

A cikk-katalógusunk számára az alábbi tudományágakból válogathatjuk az anyagot:

- 1 Filozófia
- 3 Társadalomtudományok
- 3K Marxizmus--leninizmus
- 3KP Kommunista párt
- 31 Statisztika
- 32 Politika
- 33 Politikai gazdaságtan
- 39 Néprajz
- 621 Gépgyártás
- 7 Művészetek
- 8 Irodalom
- 92 Életrajzok
- 93/99 Történelem

(Természetesen a fenti szakok bővíthetnek vagy szűkülhetnek a könyvtár profiljának megfelelően.)

A cikk-katalógus kétféle: betűrendes és szakkatalógus. A betűrendes katalógusban a címrendszó szerint csoportosítjuk az anyagot, és a kartonokat is ennek alapján rendezzük. A szerző nevét mint rendszót csak ismertnevű szerzők esetében használjuk, mivel az olvasók a legritkább esetben keresnek szerző szerint folyóirateikket. A szakkatalógus címléírásait az ETO magyar kiadása alapján helyezzük el a katalógusban, és a szakozásnál az Országos Széchényi Könyvtár által használt szakozást követjük.

Felmerülhet a kérdés, hogy a 62-es szakból kiemeljük a 621 általános géptant vagy a 621.3 elektrotechnikát, továbbá hogy a bányászat vagy a mezőgazdasági szakból mit dolgozzanak fel a megyei könyvtárak. Ez minden esetben függ a könyvtár adottságaitól, a terület mezőgazdasági vagy ipari jellegétől és főleg attól, hogy milyen tudományág iránt érdeklődnek legjobban az olvasóterem látogatói. (Így pl. a miskolci Megyei Könyvtár feldolgozza az elektrotechnikai és rádiótechnikai cikkeket is).

A miskolci Megyei Könyvtár a cikk-katalógus-kartonokat stencyl sokszorosítás útján készíti. A címléírásokat akár a *Repertóriumból*, akár más forrásból rögtön stencylre írjuk. Egyidejűleg ceruzával feltüntetjük, hogy cikk-katalógusaink számára hány darab kartont kell sokszorosítani. A sokszorosítás elkészülte után a rendszavak kiemelése és a szakjelezetek kijelölése piros aláhúzással történik.

Ha a megyei könyvtár hálózatához tartozó járási könyvtárak járatják a jelentősebb irodalmi lapokat, akkor a sokszorosításnál levonatokat készítettünk részükre is, mivel a járási könyvtárakban, különösen ott, ahol középiskola van, legkeresettebbek az irodalmi és irodalomtörténeti vonatkozású folyóirat- és hírlapcikkek. Több ízben foglalkoztak már könyvtárosaink a nyomtatott cikk-katalógus-kartonok kérdésével. Legutóbb *A Könyv* 1955. októberi számában a *Szerkesztői üzenetek* között PARÁNYI Györgyné könyvtáros javaslatára válaszol a szerkesztőség, aki az *Irodalmi Tájékoztató* c. mellékletkartonokra való kinyomatását kérte. Ez kétségtelenül nehézségekbe ütközik, főleg az annotációk miatt. Bár számos külföldi műszaki folyóirat perforált kartonokra nyomtatott cikk-katalógus-karton mellékletet ad olvasóinak.

Indokoltnak tartom, hogy a Könyvtárellátó már a közeljövőben készítsen nyomdai úton előállított szabvány katalóguskartonokat a könyvtárak cikk-katalógusai számára. Kísérletképpen egyelőre elegendőnek tartanám itt is a 8-as szak feldolgozását. Az állami könyvtárhálózatba tartozó intézmények egészen bizonyosan örömmel üdvözölnék ezt, és számos könyvtár beszerezné a nyomtatott katalógus-kartonokat.

SZÓLÓSSY TIBOR

A szerzők nevének egységes feltüntetése folyóiratcikkek címében. A könyvtári címfelvételeknek a világ minden táján régi problémája az utónevek megállapítása és feloldása. A *Magyar Folyóiratok Repertórium*a címfelvételezésének tízéves tapasztalatai egyre jobban sürgetik annak szükségét, hogy az utónevek kérdésében rendet teremtsünk. Hiszen a tudomány egyre gyorsabb ütemű fejlődése és a tudományágaknak egyre szélesebb tagozódása mindinkább indokolják a cikk-bibliográfiák és cikk-katalógusok készítését és fejlesztését. Annál is inkább, mivel a legfrissebb tudományos eredményeket rendszerint először a folyóiratok közlik. Márpedig a szerzők azonosítása az utónevek terén jelenleg uralkodó rendezetlenség következtében sokszor majdnem lehetetlen. De a nemzetközi együttműködés előrehaladása is azt kívánja, hogy minden ország kiadványai egységesen magukéva tegyék ezt a problémát.

A *Journal of Cataloging & Classification* 1956. január 1-i száma (Vol. XII.) beszámol S. R. RANGANATHANNak egy a könyvek címlapjának szabványosítására vonatkozó s a címfelvételezést megkönnyítő határozattervezetéről. Ezt az 1955 szeptemberében megtartott brüsszeli nemzetközi könyvtárosi konferencia magáéva tette. A határozat értelmében a könyvek címlapjának versojára kerülnek majd: a vezetéknev, az utónév vagy nevek, az ázsiai és afrikai szerzők esetében az egyéb melléknevek, a születési évszám, elhalt irónál pedig a születési évszám után a halálozás, valamint mindazon különféle nevek, amelyek alatt az illető író már publikált. A szabvány azt is előírja, hogy a vezetéknevet, tehát ami a katalógusban rendsző lesz, más betűtípussal szedjék, és az emelkedjék ki a legjobban. Minthogy pedig a címlap művészi munka, s a művész szabadságát a szabványnak nem szabad befolyásolnia, az első lapra a szabvány nem vonatkozik.

RANGANATHAN javaslata bizonyára megkönnyíti majd a könyvek címfelvévőinek munkáját. Nem terjeszkedik ki azonban a folyóiratcikkek címfelvévőinek előbb említett régi problémájára. De folyóiratokban különben sem lehetne ilyen sok adatból álló információt alkalmazni. Holott az utónevek meghatározásának és feloldásának kérdése a folyóiratoknál még inkább gondot okoz, hiszen a cikkek szerzőinek nevével még nagyobb az anarchia, mint a könyvekénél, ahol az a ritkábbik eset, ha utónevet nem tüntetnek fel. Vannak nyelvterületek, ahol kiteszik az utóneveket; másutt csak kezdőbetűjét vagy betűit. De vannak olyan folyóiratok is, amelyek egyáltalán nem törődnek az utónevekkel, s ez — gyakran előforduló vezetéknevek esetén (mint pl. GROSS, KLEIN, BLACK, SMITH, BIANCHI, ROSSI, KISS, NAGY stb.) — úgyszólván lehetlenné teszi az azonosítást. Némely országban az utónév a vezetéknev elé kerül; másutt mögéje. Egyes folyóiratok a vezetéknevet csupa verzállal szedik, ismét mások a teljes nevet vagy pedig csak a két (esetleg több) név kezdőbetűit nyomják nagy betűvel.

Ki igazodhatik el mármost ezeken az útvesztőkön? Ki ismerheti a világ minden nyelvét és azok utóneveit? Hogyan tájékozódhatik egy európai az ázsiai vagy afrikai nevek között és fordítva? RANGANATHANNak a *Guide to the Treatment of Asian Names in Cataloging and Bibliography* c. műve értékes segítség lesz e tekintetben a világ minden címfelvévője számára. Megoldatlan marad azonban a RANGANATHAN-féle cikkben is említett nehézség a spanyol vagy a magyar, valamint számos más nyelvterületen. Sokszor

a magyar katalogizáló számára is nagyon nehéz, a külföldiek számára pedig megoldhatatlan feladatot jelentenek azok a magyar vezetéknevek, amelyek tulajdonképpen utónevek. Példa erre a *Magyar Textiltechnika* 1956. évi 5. számában megjelent egyik cikk (162–163. l.) két szerzője DEZSŐ István–JÓZAN Dezső. (Az első névnel Dezső: vezetéknev, a másodiknál ugyanaz: utónév.) Vajon egy külföldi címfeltevő hogyan tud ezen eligazodni? – Vagy vegyük például ÖRÖSI PÁL Zoltán nevét. ÖRÖSI PÁL: kettős név, Zoltán utónév. Viszont SZILÁGYI György Jánosnál kettős keresztnévvel van dolgunk. De tovább mehetünk: a *Matematika Tanítása* 1956. 3. kötetében (5. sz.) pl. ezzel a névvel találkozunk: PÁL László György. Ezek közül Pál a vezetéknev, a másik kettős: utónév. A következő két példa még a magyar címfeltevőt is próbára teszi, külföldi pedig hiába kutatja végig hozzá bármilyen jó magyar szótár vagy akár naptár utónév-összeállítását. TERSÁNSZKY Józsi Jenő esetében a második név becézett utónév, viszont TÓTH ZSIGA István nevénel a második név már nem becézett utónév, hanem vezetéknev.

Hasonlóan gondot okoz a címfeltevőknek az azonosításnál az idegen nyelvű magyar folyóiratokban szereplő utónevek különböző nyelveken való írása. Pl. HORVÁTH István neve a következő variációkban fordul elő: – néha ugyanabban a folyóirat-számban is! – HORVÁTH I[stván], HORVÁTH S[tefan vagy Steven], HORVÁTH St[efan vagy Steven], HORVÁTH E[tienne]. Viszont HORVÁTH E. jelenthet még Emerich-et, Ernst-et, Edmund-ot, ENID-et stb., vagy magyar néven Elemér-t, Ernő-t, Edömér-t, Erzsébet-et, Elvirá-t, Enikő-t stb. Amellett HORVÁTH Edmund így is előfordul: HORVÁTH Ö[dön]; HORVÁTH I. pedig jelenthet Imré-t, Ignác-ot, Izidor-t, Irén-t, Ilmá-t stb. HORVÁTH S. jelölhet Sebestyén-t, Sándor-t, Sámuel-t, Simon-t stb. És ezt a sort még számtalan példával folytathatnánk.

Ugyanígy helytelen az ilyen névmegadás: KELENHEGYI M[árton]–UZVÖLGYI F[erenc]–GURDON J. (*Magyar Sebészet*, 1956. 9. köt. 3. sz. 198–200. l.) Az orosz nyelvű kivonat ui. GURDON E.-t tüntet fel. Ez jelenthet Evgenij-t, vagyis Jenőt. A cikk viszont németül jelent meg. Jenő pedig németül Eugen, és semmilyen E-vel kezdődő oros utónév nem felel meg J-vel kezdődő német utónévnek. Ha feltételezzük, hogy Jenőnek hívják az illető szerzőt, miért adják meg magyarul az utónév kezdőbetűjét, s miért nem németül? Kiegészítheti-e nyugodt lelkiismerettel a címfeltevő a fentiek alapján azt a nevet Jenő-nek? Hogyha minden magyar szerzőnél következetesen magyarul írnák ki az utónevet, mégpedig teljes névvel, akkor ilyen problémák fel sem merülhetnének.

Gyakran előforduló külföldi, pl. orosz vezetéknevek esetében is nemegyszer megtörténik, hogy utónév nélkül, vagy pedig háromféle utónévjelzéssel is találkozunk ugyanannak a szerzőnek a nevénel. Pl. NIKITIN Vaszilij Petrovics előfordul egyszerűen így: NYIKITYIN (*Műszaki Élet*, 1956. 10. évf. 3. sz. 6. l.), majd: NYIKITYIN V. (*Akad. Ért.* 1954. 61. köt. 505. sz. 217–220. l.) és NYIKITYIN V. P. (uo. 1955. 60. köt. 502. sz. 319–324. l.), sőt volt olyan folyóirat is, amely mindkét utónevét teljesen kiírta.

Éppígy problémát okoz a címfeltevőknek, ha egyazon magyarországi folyóiratban külföldi szerzők utónevét hol a vezetéknev elé teszik, hol pedig mögéje. Ilyen esetekben egy nem közismert utónév megakadályozhatja a helyes címfelvételt. Vagy ha magyar nyelvű folyóiratban olyan külföldi szerzőtől közölnek cikket, akinek az utóneve szokatlan (pl. a *Bőrgyógyászati és Venerológiai Szemle* 1956. 10. évf. 3. számában, 125–127. l. KERCIKU S. Kadri-tól jelent meg cikk), a címfeltevő a legnagyobb tájékozatlanságban marad.

Hasonlóképpem megoldatlan az asszonynevek kérdése. Magyarországon a gyakorlat az, hogy a házasságban élő nők férjük nevét viselik, a férj utóneve mellé tett *-né* raggal. De írhatják nevüket úgy is, hogy csak férjük vezetéknevét (természetesen *-né* raggal ellátva) vagy csak annak kezdőbetűjét teszik ki a leánynevük elé. Sokan mind-

kettőjük nevét használják, ismét a *-né* szócskát alkalmazva a férj utóneve után, mint szerzői nevet. Pl. FODOR Józsefné, FODORNÉ CSÁNYI Piroška, F. CSÁNYI Piroška vagy FODOR Józsefné CSÁNYI Piroška. Kérdés mármost, hogy a magyarországi idegen nyelvű folyóiratokban — és azok különlenyomataiban — hogyan lehetne ezt a címfelvételi problémát megnyugtatóan és egységesen megoldani? Ujabban egyes magyar folyóiratok ilyen formában is közlik az asszonyneveket: J. FODOR (vö. *Acta Geologica Academiae Scientiarum Hungaricae*. 1956. 4. tom. 2. fasc. 131 — 142. l.) Ebből azonban egyetlen magyar címfelvevő sem derítheti ki, hogy ez azonos FODOR Józsefné CSÁNYI Piroškával, holott ez volna a helyes címfelvétel, — s ennek következtében fel sem tudja oldani. Ily módon aztán a magyar nyelvű folyóiratokban megjelent s a magyar névirás szabályai szerint készült eddigi katalóguscédulák mellé természetesen J. FODOR nem juthat oda. Ha pedig P. FODOR—CSÁNYI néven szerepel valamelyik idegen nyelvű folyóiratunkban, akkor esetleg kettősnévknek tekintük majd, s így megint csak nem kerülnek egymás mellé az azonos szerzők katalóguscédulái, illetve a bibliográfiák adatai. És hány ilyen példát tudnánk felsorolni!

Hogy milyen következményei lehetnek annak, ha valamelyik női szerzőnek a folyóiratokban különbözőképpen adják meg a nevét, arra csak egy példát idézünk. KRÁMER Mihályné ilyen neveken található még: M. KRÁMER és Magdalene KRÁMER. Ha történetesen a címfelvevőnek nem sikerül kiegészítenie (KRÁMER Mihályné FALUS Magdolna a teljes neve!) és azonosítania a háromféle nevet, úgy a katalóguscédulák nem kerülnek össze, talán még egy katalógusfiókba sem. Ui. KRÁMER M., illetve KRÁMER Magdalene és KRÁMER Mihályné között legalább 50 féle M-mel kezdődő tulajdonnév képzelhető el. (Magdolna, Malakiás, Manuel, Marcell, Margit stb. és a különböző nyelvű változataik.) De ugyanez állhat férfinevek azonosítására is, ha az utónév kezdőbetűjét nem sikerül feloldani. És ugyancsak alaposan igénybeveszik a címfelvevőnek a találékonyságát, főként pedig idejét az ilyenfajta névjelölések: Á. Cs. Sós (= CSEMICZKYNÉ Sós Ágnes, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*. 1954. 4. tom. 1—4. fasc. 267—274. l.), vagy K. B. MIKES (= BÁLINTNÉ MIKES Katalin, *uo.* 275—280. l.) stb.

Másik ilyen megoldatlan, de úgy véljük nem megoldhatatlan kérdés a nem latinbetűs nevek kérdése. Ezeket a neveket a különböző, latinbetűt használó nyelvek mind a maguk fonetikájával írják át. Ennek következtében ugyanegy szerzőnek a neve — aszerint, hogy milyen nyelven jelent meg könyve, illetőleg cikke —, más-más helyre kerülhet az ábécé-sorrendben. Pl. Az *Acta Agronomica Academiae Scientiarum Hungaricae*-ben (1956. 6. tom. 1—2. fasc. 27. l.) német nyelven jelent meg egy cikk: szerzőjének nevét így írták: Tschin Schan-pao. Az angol nyelvű kivonatnál így szerepel: TSHIN Shan Pao. Ha legközelebb oroszul közölnének tőle cikket, így írnák Чин Шан Пао, amit viszont magyarra Csín San-paonak kellene átírni. Esetleges francia kivonatát pedig TCHIN Chan Pao névvel látnák el.

Meg vagyunk győződve arról, hogy a világ minden táján dolgozó kartársaink még sok hasonló problémáról tudnának beszámolni. Minthogy azonban a mi munkaterületünkön ezek a kérdések okozzák a legtöbb fejtörést, nagyon hasznosnak tartanánk, ha a kiadók, illetve a szerkesztők intézményesen kötelezhetnék a szerzőket arra, hogy teljes nevüket adják meg a folyóiratok számára, s jelöljék meg sajátmaguk a vezetéknevüket. Utónevüket pedig — az azonosítás már vázolt problémáinak elkerülése végett — mindig saját anyanyelvükön használják. A folyóiratok a megadott adatok alapján, a megfelelő helyen s az előbb leírt módon írják ki a teljes nevet. A vezetéknevet, tehát azt, ami a katalógusban rendszó lesz, minden esetben nyomják verzállal, hiszen nagybetűje minden nyomdának van. Más kiemelés esetleg bizonyos betűtípusok hiánya miatt nem volna lehetséges. A nem latinbetűs nevek átírása pedig — az eredeti írású név

mellett — történjék egy nemzetközi fonetikus átírás szerint. Hasznos lenne azonkívül az asszonynevek kiírására valamilyen nemzetközileg egybehangolt megoldást találni.

Az ismertetett problémákkal már régóta küszködünk. A vázolt megoldások a *Magyar Folyóiratok Repertórium*a szerkesztésében végzett tízéves munkánk folyamán nagyjából már megérelelődtek. RANGANATHANNAK a könyvekre vonatkozó javaslata indított arra, hogy e problémák megoldásának sürgősségére cikkünkben rámutassunk, és rendezésükre gondolatainkat a nyilvánosság elé bocsássuk.

SZEKERES MARGIT

A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) új könyvtári vonatkozású ajánlásai. Az ISO/TC 46 — a Nemzetközi Szabványügyi Szervezet könyvtári és dokumentációs kérdésekkel foglalkozó bizottsága — a következő nemzetközi szabványajánlásokat dolgozta ki:

ISO Recommendation 4 Code International pour l'Abréviation des Titres de Périodiques, 1954. Az ajánlás tartalmazza a folyóiratcím-rövidítés legfontosabb szabályait, pl. a cím egyes szavaiból csak annyi szótagot kell leírni, amennyi a szavak felismeréséhez szükséges, — a szavak sorrendjét megváltoztatni nem szabad, — a névelők, kötőszók stb. általában elmaradhatnak, — az egy szóból álló címet nem rövidítjük stb. — Nálunk az *MNOSZ 3404—51 Folyóiratcím-rövidítések* tárgyú szabvány lényegében azonos módon rendezte a címrövidítések kérdését.

ISO R 8 Présentation des Périodiques, 1955. Az ajánlást az ISO Tanácsa még 1954-ben jóváhagyta, miután azt a tagok többsége, köztük Magyarország is, elfogadta. Az ajánlás — bár ez címében és szövegében nem jut kifejezésre — a tudományos és tudományos jellegű ismeretterjesztő folyóiratokra vonatkozik, és olyan előírásokat tartalmaz, amelyek a folyóiratok cikkeinek könyvtári és dokumentációs feldolgozását és nyilvántartását elősegítik. Az ajánlás elsősorban a szerkesztők és kiadók számára készült, az ő munkájukat is megkönnyíti azért, hogy rendszerbe foglalja azokat a szabályokat, amelyek a folyóiratok számozását, a címadatokat, a címszegélyt, a lap-számozást stb. írják elő. Ilyen előírás pl. hogy a folyóirat minden lapján fel kell tüntetni a cikk szerzőjének nevét, a cikk címét és a folyóirat megjelenésének időpontját. A folyóirat egyes lapjainak fényképezésekor ugyanis ily módon a cikkel együtt az összes szükséges adatok a fényképen is megtalálhatók lesznek. — Az *MNOSZ 3405—51 Folyóiratok fedőlapja, belső elrendezése* tárgyú szabvány lényegében megfelel az *ISO R 8* előírásainak.

ISO R 9 Système International pour la Translittération des Caractères Cyrilliques, 1955. Az ajánlás a cirill-betűs szövegek latin betűkkel való átírásának módját szabályozza. Alapul a betű szerinti átírást választja, amely független az egyes betűknek a különböző nyelvekben ismert eltérő hangzásától. Az átírási táblázat több a magyarban nem használatos mellékjeles betűt is tartalmaz:

ж = ž,   ч = c,   ш = šč,   э = é,   и = š.

Ezeknek átírása a nálunk használatos írógépeken nem is lehetséges. Az *ISO R 9* szerinti átírás nem teljesen azonos az *MNOSZ 3394—51 Cirillbetűs címek átírása könyvtári és dokumentációs célokra* tárgyú szabvány előírásaival, amely szintén a betű szerinti átírást vette alapul, de figyelemmel volt a magyar nyelv sajátosságaira és az írógéppel való átírás követelményeire. Az *ISO R 9* szerinti átírás alkalmazása indokolt minden olyan kiadványban, amely nemzetközi érdeklődésre tart igényt.

BARTA GÁBOR

SZEMLE

Bibliothek, Bibliothekar, Bibliothekswissenschaft. Festschrift Joris VORSTIUS, zum 60. Geburtstag dargebracht. (Hrsg. v. Heinrich ROLOFF.) Leipzig, 1954. Harrassowitz. VII, 440 l.

A német könyvtártudománynak és könyvtárosképzésnek kimagasló alakja Joris VORSTIUS. Kitűnő könyvtárosi képességei és erényei — érzék a nagy összefüggések és elméleti alapok iránt, gondos, körültekintő munka, rendkívüli alaposág, nem mindennapi munkabírás — a kezdő könyvtárosnak már néhány év alatt olyan jó nevet szereztek, hogy őt kérték fel az akkori idők egyik legjelentékenyebb nemzetközi bibliográfiai kiadványához, az 1925-ben M. GODET szerkesztésében megjelent *Index bibliographicus*-hoz a német anyag összeállítására. Ettől kezdve töretlen lendülettel és munkakedvvel folytatta könyvtártudományi munkásságát, főleg három területen: mint a könyvtártudományi bibliográfia világhírre emelkedett művelője,¹ mint a bibliográfia- és katalógus-elmélet és a könyvtártörténet fontos kérdéseinek feldolgozója önálló monográfiákban,² számos nagylekzetű és 100-at meghaladó kisebb cikkekben,³ s végül a berlini egyetemen a könyvtártudománynak és bibliográfiának immár több mint egy negyedszázadon át előadó tanáraként, ahol a német könyvtáraknak számos kitűnő munkatársat nevelt.

Nem csoda, hogy az az emlékkönyv, amelyet 60. születésnapja megünneplésére tisztelői és tanítványai, a német könyvtárosok nesztorával, Georg LEYH-jel élükön, a kitűnő katalógus elméleti író, Heinrich ROLOFF szerkesztésében kiadtak, magas igényeket támasztott társszerzőivel szemben. Ennek következtében a harmincegynéhány tanulmány — amelynek szerzői közt németeken kívül osztrákokat és néhány más nemzetiségű közép- és délkelet-európai könyvtárost is találunk, magyart, sajnos nem — összességében rendkívül tartalmas, sokoldalú, bár elsősorban VORSTIUS érdeklődési irányában mozgó, igen színvonalas kiadvány hármasságban (I.: *bibliográfia és tudománytörténet*, II.: *könyvtári igazgatás és könyvtári gyakorlat*, III.: *könyv- és könyvtártörténet*).

Sajnos, terünk nem engedi, hogy a könyv minden közleményét egyenként és behatóbban ismertessük, s így — anélkül, hogy ezzel bármiféle értékkülönbséget akarnánk kifejezni — csak azokat emeljük ki, amelyek tárgyuk miatt a magyar könyvtárosok szempontjából különleges érdeklődésre számíthatnak.

¹ Főleg az *Internationale Bibliographie des Buch- und Bibliothekswesens* c. 1928-tól 1941-ig és az *Internationaler Jahresbericht der Bibliographie* c. 1930-tól 1940-ig évente megjelent szelektív kiadványaival és az *Index bibliographicus*-nak 1931-ben most már az ő és GODET társszerkesztésében megjelent 2. kiadásával.

² Ezek közül legfontosabbak: *Übungsbeispiele zu den preussischen Katalogisierungsvorschriften*. 1—2. T. Stettin, 1927., 1929. — *Der gegenwärtige Stand der primären Nationalbibliographie in den Kulturländern*. Leipzig, 1930. — *Die Katalogprobleme im Spiegel der ausländischen Fachliteratur seit 1930*. Leipzig, 1933. — *Grundzüge der Bibliotheksgeschichte*. Leipzig, 1935. — *Neuere Bibliotheksgeschichte des Auslandes*. Leipzig, 1940. — *Die Sachkatalogisierung in den wissenschaftlichen Allgemeinbibliotheken Deutschlands*. Leipzig, 1948. — *Ergebnisse und Fortschritte der Bibliographie in Deutschland seit dem ersten Weltkrieg*. Leipzig, 1948.

³ Főleg a nagytekintélyű *Zentralblatt für Bibliothekswesen* hasábjain, amelyek 1936 óta állandó munkatársa, 1947 óta pedig szerkesztője.

T. BOROV *Bulgária primér nemzeti bibliográfiája* c. terjedelmes tanulmányából megtudjuk többek közt, hogy a bolgár könyv- és periodikaanyagról a legújabb időkig van már teljes retrospektív bibliográfia; hogy 1949 óta egy gyorsan és jól referáló havi folyóirat, a *Bölgarszki Knigopisz* tájékoztat az új megjelenésekről, és hogy ezt már nem a szófiai nemzeti könyvtár, hanem 1953 óta az állami könyvkamara szerepét betöltő Bulgár Bibliográfiai Intézet szerkeszti. — O. FEYL (*A Szovjetunió Könyvkamarája bibliográfiáinak szakbeosztása*) összehasonlítva a nyugat- és keletnémet nemzeti bibliográfiák szakbeosztását a Könyvkamaráéval arra a következtetésre jut, hogy az előbbiek még az idealizmus világnézetét tükrözik, és hogy a Német Demokratikus Köztársaság minden társadalomtudományi bibliográfiájának a szovjet szakbeosztási példa alapjára kell helyezkednie. — W. FUCHS *A tudományok rendszerezéséhez és ügynevezett egységéhez* címen hatalmas tudományos apparátussal száll vitába SPRANGER *A tudományok egysége, egy probléma* c. tanulmányával. — G. REICHARDT (*Az annotáció jelentősége a bibliográfia és katalógus szempontjából*) az egész bel- és külföldi anyag szuverén ismeretében arra figyelmeztet, hogy a német könyvtárak elmaradtak a bibliográfiák és katalógusok annotálása terén, és „a muzeális könyvtár passzivitásában és anonimitásában” leledzenek, szemben a nyugati és keleti könyvtárak erőteljes olvasószolgálati szellemével. Ennek egyik jelentős okát abban látja, hogy a könyvtárosok között elsősorban többségben vannak a filológusok. — H. ALKER (*A tárgyi katalógizálás története a bécsi Egyetemi Könyvtárban, 1774–1954*) arra a következtetésre jut, hogy „az évtizedek óta a legjobban bevált „mechanikus felállítás (numerus currens) — Schlagwortkatalogus” kapcsolattól többé egy osztrák könyvtár sem fog eltérni”. — W. BAUHUIS sajnálatosan rövidre szabott, nagy tárgyi tudásról tanuskodó cikkében (*Egyszerűsítések a könyv könyvtári menetében*) különösen a külföldi könyvtárak gyakorlati újításairól számol be. — C. FLEISCHHACK (*Deutsche Bücherei és központi katalógizálás*) tanulmányából megtudjuk, hogy a lipcei nagy könyvtár kitűnő nyomtatott címkartonjainak 1953-ban már ismét annyi rendelője volt, mint 1937-ben, a címkartonnyomtatás megindulásának évében. — W. GÖBER (*Egy egyetem könyvtárügye, mint egység*) a berlini Humboldt Egyetemnek még mindenestre eléggé korlátozott körű hálózati szerepét ismerteti. — H. GRUNWALD *A szakkönyvtáros* a természettudományi és technikai szakkönyvtáros különleges feladataival és kiképzésével foglalkozik. — F. HORÁK a valójában csak most kifejlődésben levő cseh-szlovák tudományos akadémiai könyvtár feladatait vázolja fel. — H. KUNZE *Megjegyzések a tudományos könyvtárak és a dokumentáció témájához* c. cikkében megállapítja, hogy annak idején a német nagykönyvtárak nem vállalták a természettudományos-technikai dokumentációt, azt tehát maga a német ipar szervezte meg. Ha most ezt az idők sürgetése ellenére a szellemtörténet területén sem valósítják meg, annak végzetes következményei lehetnek a könyvtárakra, mert azt bizonyítanak be, hogy a könyvtárak nem élő intézmények és nem szolgálgják az életet. — H. MOCK (*Szisztema és Schlagwort*) a tárgyi katalógus leghelyesebb megoldásának a szisztematikus katalógust tartja, bő Schlagwortmutató-kiegészítéssel. De azért — mint a lipcei Egyetemi Könyvtár igazgatója — a „Schlagwort”-elvet és -gyakorlatot az alapot képező szisztematikus katalóguson belül is alkalmazza ott, ahol az célszerűbbnek és gyakorlatibbnak látszik. — H. ROLOFF (*A központi katalógus elméletéhez*) nagy apparátussal és minden fontos részlet alapos fejtegetésével adja meg az elméleti alapvetést elhez az oly gyakran vitatott és ma sokhelyütt időszerű kérdéshez. — E. RÜCKERT⁴ *A tájékoztatás, a Deutsche Bücherei főfeladatainak egyike* c. tanulmánya érdekesen és jól dokumentálva ismerteti a csaknem

⁴ A nemrég elhunyt UHLENDAHL főigazgató előrelátását és korérzékét dicséri, hogy a nemzeti könyvtárnak tekinthető Deutsche Bücherei-nél a 20-as évek óta állandóan voltak mérnök-könyvtárosok; ezek közül került ki a fenti cikk írója, a tájékoztatás jelenlegi kitűnő vezetője.

teljesen épen maradt, leghatékonyabb nagy német könyvtár tájékoztatási osztályának munkáját. (Ez az osztály nem azonos a bibliográfiai osztállyal, amely a nemzeti és kiegészítő bibliográfiákat dolgozza fel, ill. adja ki.) Érdekes, hogy az 1950/52. évek írásbeli (30 731) és telefonon történt (6765) felvilágosításai összesen még csak az 1929/31-i állapotokat érik el, amiben alighanem nagy része van annak, hogy a német természettudományi-technikai dokumentáció jól működik, és a könyvtárakat erősen tehermentesíti.

Összefoglalólag megállapíthatjuk, hogy a mind elvi és gyakorlati, mind történeti cikkeiben igen gazdag és változatos kiadvány — amelyet egy VORSTIUS-bibliográfia tesz teljessé — méltóképpen képviseli a német könyvtártudományt, és azokhoz a standardművekhez fog tartozni, amelyeket kutatók és gyakorlati könyvtárosok gyakran fognak még problémáik megoldásához kezükbe venni.

MORAVEK ENDRE

Drobná, Zoroslava : Janíček Zmílelý z Písku a Jenský kodex. (Janíček Zmílelý z Písku és a Jénai-kódex). Különlenyomat az *Umění* III. évfolyamából. 1955. 181—204. l. 18 kép. 4°.

A csehszlovák Akadémia művészettörténeti folyóiratának e különnyomata bennünket, magyarokat közelebből érdeklő művészettörténeti kérdést tárgyal: egy kiváló cseh miniátor, Janíček ZMÍLELÝ z Písku munkásságával foglalkozva. Janíček ZMÍLELÝ a XVI. századi cseh miniaturaművészet kimagasló egyénisége volt, akinek munkásságával még a múlt század végén, 1896-ban megjelent összefoglaló művében K. CHYTIL foglalkozott. (CHYTIL, K.: *Vývoj miniaturního malířství českého za doby králu rodu Jagellonského*. Praha, 1896. 324—329 l.) De jelentőségének és művészetének vizsgálata ezentúl, alaposabban mindezekig nem foglalkoztatta a cseh műtörténészeket. Mintegy fél évszázaddal K. CHYTIL közlései után e sorok írója részletesen foglalkozott Janíček ZMÍLELÝ z Písku művészetével, egy Esztergomban őrzött pompás díszítésű *Graduáléval* kapcsolatosan. A rendkívül gazdagon díszített kódex II. ULÁSZLÓ számára készült, s díszítéseiben Janíček ZMÍLELÝ z Písku kezemunkáját ismertük fel. Együttal foglalkoztunk Janíček ZMÍLELÝnek egy másik, addig ismeretlen művével is, a zittai *Graduáléval*, amely a tudományos irodalomban mint német munka szerepelt. (*Az Esztergomi Ulászló-Graduálé*. Magy. Könyvszle. 1941. 342—353. l. Klny. is. — *Dictionnaires des Miniaturistes*. 2. kiad. Szerk. P. D'ANCONA—E. AESCHLIMANN. Milano, 1949. 217—218. l. — A kódex részletes leírását lásd ugyancsak tőlem: *A főszékesegyházi könyvtár*. Magyarország Műemléki Topográfiaja. I. köt. Esztergom. Szerk: GEREVICH Tibor. Bp. 1948. 356—369. l.). A kódex miniaturáinak két SCHONGAUER metszettel való kapcsolatát felismerte VAYER LAJOS (*Bemerkungen zu einer Schongauer Zeichnung*. Acta Historiae Artium. 1953. Tom. I. Fasc. 1—2. 130. l.).

Újabbban a cseh művészettörténészek is felfigyeltek e kiváló miniátor munkásságára, Zoroslava DROBNÁ tanulmánya foglalkozik alaposabban a kiváló művésszel, s érdekes és fontos új megállapításokkal gazdagítja művészetének megismerését. A tanulmány szerzője teljes egészében elfogadta ama megállapításainkat, hogy a cseh irodalomban mindezekig ismeretlen esztergomi *Graduálé* és a zittai *Graduálé* miniaturáit Janíček ZMÍLELÝ z Písku festette. Ama feltevésünkkel azonban, hogy II. ULÁSZLÓnak 1509 szeptemberében Prágában MURONYI WEÉR Andrásnak adományozott címereslevelét is Janíček ZMÍLELÝ festette volna, a cseh műtörténész nem ért egyet. Ennek ellenére e feltevésünket továbbra is fenntartjuk.

Zoroslava DROBNÁ Janíček ZMÍLELÝ művészetének részletesebb tanulmányozásával, az esztergomi és a zittai *Graduálé* ismeretében is, a művésznek egy újabb művét fedezte fel, egy olyan művet, aminek különleges érdekessége az, hogy nem megrendelésre készült egyházi szertartás-kódexet díszít és illusztrál, hanem a híres huszita kódexet,

az ún. *Jénai-kódexet*. A *Jénai-kódex* 1526-ban még Prágában volt, majd később a jénai könyvtár tulajdonába került. A kódexet már a XVIII. század elején említik a német irodalomban, a cseh irodalomban pedig a XVIII. század végén szerepel első ízben. Érdeklődött a rendkívül érdekes kódex iránt GOETHE is, aki egyes miniaturák rajzmásolatait el is küldte egy cseh barátjának, Kaspar v. STERNBERGnek. (E rajzok ma is a prágai Csehszlovák Nemzeti Múzeum tulajdonába vannak.) A *Jénai-kódex* 1951-ben Wilhelm PIECK ajándékaaként visszakerült Prágába, hol a Csehszlovák Nemzeti Múzeumban őrzik. A *Jénai-kódex* keletkezési idejét a szövegben előforduló dátumok alapján régebben 1480 köré, majd később 1490–1505 közé helyezték. A szövegben két ízben szereplő BOHUSLAV z ČECHIC-ről pedig úgy vélték, hogy ő a kódex írója és egyben festője is. DROBNÁ meggyőző stílusvizsgálattal, a *Jénai-kódex* miniaturáinak a zittai *Graduáléval* és Janíček ZMLELÝ más munkáival való egybevetése alapján arra az eredményre jutott, hogy a *Jénai-kódex* 28 illusztrációját Janíček ZMLELÝ festette, s a kódex így a XVI. század első évtizedében, 1500–1510 között készült.

Janíček ZMLELÝ eddig ismert munkái mind egyházi szertartáskönyvek, óriás méretű díszes *Graduálék* voltak. De e vallásos jellegű kódexek díszítéseiben jelentkezett a művésznak egy olyan ritka jellegzetessége, amire annakidején felhívtuk a figyelmet. A konzervatívabb jellegű, vallásos tárgyú miniaturák mellett, a szövegtől függetlenül tobzódó jókedvvel, csillogó humorral festett a lapszélekre népi jeleneteket és ábrázolásokat. Így az esztergomi *Graduáléban* egy falusi búcsú verekedőinek jelenetét s mulatózó tekejátékosokat, a zittai *Graduáléban* ugyancsak táncoló parasztokat, dudásokat stb. — A vallásos tárgyú miniaturák mellett kedvtelve, szellemesen alkalmazta a reális népi elemek éles ellentétét. A *Jénai-kódex* díszítéseinek felfogása más. Itt a huszita történeti események s szertartások ábrázolása mellett nem jókedvvel teli, humoros népi jeleneteket festett, hanem éles gúnnyal a pápa és a főpapok bűneit mutatja, azokat ostorozza. Különleges ikonográfiai érdekessége a *Jénai-kódexnek*, hogy Janíček ZMLELÝ a miniaturákon a vak ZISKA Jánost nemcsak mint a kelyheszászló alatt vonuló husziták harcoss vezérét festette meg. A mennyországban, az atyaisten jobbán, a szentek társaságában is ott találjuk ZISKÁT, mint PÉTER apostol utódját, kezében tartva a mennyország kapujának kulcsát.

Zoroslava DROBNÁ értékes tanulmányának ismertetésekor le kell rögzítenünk, mennyire érdekes és fontos az a tény, hogy a XVI. század első évtizedében az egyházi szerkönyvek egy miniátora, — akinek az urak s gazdag kereskedő megrendelői mellett királya II. ULÁSZLÓ is megbízója volt — nem buzgó katolikus, hanem huszita. A miniátor ezt nem is leplezte, ellenkezőleg, öntudattal írta neve mellé szülővárosa Pisek nevét, amely a huszita mozgalom egyik középpontja, az öt híres huszita város egyike volt. A XVI. századi feudális társadalom viszonyainak feltárásában, amint a kódexfestészet történetében sem kis horderejű az a tény, hogy az egyházi szertartáskönyvek festője huszita forradalmi gondolkozású volt. Mint említettük, ezt kifejezésre juttatta művészetében is, nemcsak azáltal, hogy egy huszita kódex forradalmi felfogású miniaturáit festette. De kifejezésre juttatta a *Graduálékban* is, amidőn vallásos témájú miniaturák mellett a lapszéleken népi jellegű motívumokat, népe fiait ábrázolta: festett angyalokat, de muzsikusokat, dudásokat, pásztorlegényeket is.

A *Jénai-kódex* miniátora művészetének megismerése és huszita volta nemcsak a XVI. század társadalmának megismeréséhez és a kódexfestészet történetéhez szolgál értékes adalékkal. Érdekes dokumentumot jelent a magyar és a cseh huszita kapcsolatok megismeréséhez is. A *Jénai-kódex* már nem ismeretlen a magyar irodalomban. A közelmúltban KARDOS Tibor *A magyarországi humanizmus kora* című művében a *Jénai-kódex* két miniaturájának képét közölte. A miniaturákkal kapcsolatosan idéznünk kell KARDOS Tibornak azt a megállapítását, hogy e „gúnyképek megalkotói a hagyományos

huszita propaganda irodalmi jelszavait illusztrálják ugyancsak hagyományos huszita ikonográfia szerint" (405. l.). KARDOS Tibor azonban e műve megírásakor még nem ismerhette az újabb művészettörténeti eredményeket, a *Jénai-kódex* miniatúráinak Janíček ZMILELÝvel való összefüggéseit, — így tehát a korábbi feltevések alapján a közölt képek magyarázatában azt írta, hogy a miniatúrák túlnyomó részét 1478-ban egy nagy művészi érzékkel rendelkező kelyhes pap készítette (405. l.).

Janíček ZMILELÝ z Piskunak, az esztergomi *Ulászló-Graduále* és a *Jénai-kódex* miniatúráinak közelebbi megismerése nyomán esetleg messzebbmenő következtetések is levonhatók majd a II. ULÁSZLÓ-kori magyar—huszita kapcsolatok vizsgálatakor.

BERKOVITS ILONA

Wäschler, Hermann: Das deutsche illustrierte Flugblatt. Bd. 1. Von den Anfängen bis zu den Befreiungskriegen. Dresden, 1955. Verlag der Kunst, 33 l. 56 t.

WÄSCHER könyve az illusztrált német és német vonatkozású rölapokkal foglalkozik. Nem ezek történetét, hanem csak a hallei Staatliche Galerie grafikai gyűjteményének mintegy ezer rölapja közül a legszebbeket akarja velünk megismertetni. Célja, hogy azok, akik mindeddig a rölapokról semmit vagy keveset tudtak, ezen a válogatáson keresztül ismerjék meg a német illusztrált rölapok néhány szép és tipikus darabját.

Rövid bevezetés után, melyben a rölapok jelentőségét méltatja, közli a kiválogatott lapok reprodukcióit. Ezeket jegyzetekkel látja el, de korántsem tudományos alapossggal. Röviden közli a metsző, illetve rajzoló nevét, korát, működési helyét; a szöveg írójának ugyanezen adatait, majd — amennyiben az eddigi feldolgozásokból ismeretes — a rölap impresszumát.

Válogatási elve: „Elsősorban azokat a lapokat válogattuk ki, melyek az első politikai rölap megjelenésétől máig terjedő 450 év társadalmi és politikai helyzetét tükrözik.” Ebben az első kötetben csak a napoleoni háborúig megjelent ilyen jellegű rölapokat közli. A politikai vonatkozású rölapokon kívül még erkölcsi vagy egyéb nevelő célzatúak is helyet kapnak a reprodukciók között. (*Der Zuchtwagen, Ein Tisch-zucht, Pestblatt* stb.)

A metszeteket SOLIS, STIMMER, MERIAN és más neves művészek mellett ismeretlenek sora készítette. Azonban ezek alkotásai is mindig a kor színvonalán állanak. — Nem közömbös WÄSCHER számára a szöveg írója sem. Igyekszik mindig ismertnevi szövegírókat vagy költőket szerepeltetni. Ennek köszönhető, hogy Hans SACHS és Sebastian BRANT neve többször előfordul a válogatásban.

Programját a könyv beváltotta. Megismertük belőle a német illusztrált rölapok gazdag tárházát. Ezért hasznos segédkönyv azok számára, akik tanulmányozni akarják a történelem legaktuálisabb dokumentumait. Érdeklődéssel várjuk a második kötet megjelenését.

LÉCES KÁROLY

K. Zarodov: Leninszkaja gazeta Proletarij. Moszkva 1955. Goszpolitizdat. 165 l.

Ma még nem áll rendelkezésünkre olyan tudományos, összefoglaló munka, mely minden részletében feltárná a szovjet szocialista sajtó fejlődésének útját a Harci Szövetség 1894-ben kiadott, kézírással sokszorosított rölapjaitól a jelenlegi *Pravdáig*, és érdeméhez mért megvilágításba helyezné a párt sajtójának a szocialista forradalom megvívásában betöltött szerepét. Éppen ezért fontosak számunkra azok a részlettanulmányok,

melyek megismertetnek a szocialista sajtó fejlődésének egy-egy állomásával. E tanulmányok közül ZVÁVICSnak magyar nyelven is megjelent könyve inkább a szovjet sajtó jelenlegi állapotával foglalkozik (ZVÁVICS: *Szovjetsajtó és könyvkiadás*. Bp. 1948, Új Magyar Könyvkiadó), de annak múltjáról, az új típusú sajtó alapjának tekintett *Iszkráról*, valamint a későbbi *Pravdáról* is ma már több cikk és tanulmány tájékoztat. Azonban a *Vpered* (KOSZTIN: *Bol'sevisztszkaja gazeta Vpered*. Moszkva 1952, Goszpolitizdat) és a *Novaja Zsizn'* (KARELINA: *Bol'sevisztszkaja gazeta Novaja Zsizn'*. Moszkva 1955, Goszpolitizdat) életrajzának részletes feldolgozása kivételével kevés fény derült eddig azoknak a kisebb, rövidéletű bolsevik újságoknak a sorsára, melyek a forradalom előkészítő periodusában szolgálták a párt ügyét.

Ebből a szempontból érdemel figyelmet K. ZARODOV könyve, mely a *Proletarij* munkáját és jelentőségét ismerteti. A *Proletarij* az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt III-ik, londoni kongresszusának határozatából született, mint a bolsevik *Vpered* utóda, a régi lenini *Iszakra* irányvonalának folytatója. Mint ilyen, a párttörténet egyik fontos fejezetének tükré, ezért ZARODOV — igen helyesen — a párt politikai és szervezeti fejlődésének történetével párhuzamosan tárja fel az újság életrajzát.

A *Proletarij* első száma 1905. május 27-kén első oldalán LENIN: *Közlemény az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt III. kongresszusáról* című cikkével és a kongresszus főbb határozataival jelent meg, mintegy kifejezve ezzel egész további irányvonalát, célkitűzését. ZARODOV könyve is, akárcsak az általa ismertetett újság, a kongresszus korának politikai és történelmi helyzetéből indul ki (*I. A lenini Proletarij létrejötte* című fejezet), és két főfejezetében (*II. A Proletarij — a bolsevikok hatalmas fegyvere a marxista taktikáért vívott harcban; III. A Proletarij az új típusú párt politikai és szervezeti megerősítéséért vívott harcban*) a taktikai és szervezeti problémák szempontjából csoportosítja anyagát. Legfőbb célja, feltárni: hogyan segítette elő az újság cikkeivel a párt-politika e szakasza feladatainak megoldását.

Mint az idézett cikkekből kitűnik, a *Proletarij* cikkanyaga két csoportra oszlik: 1. Tudósítások az 1905-ös forradalmat megelőző eseményekről (pl. az első híradás a szept. 19-én Moszkvában kitört nyomdászsztrájkáról, mely októberre általános politikai harcra csapott át), és az ezekhez fűzött kommentárok, melyek az események általános értékelését fejtették ki. 2. A párt elvi, elméleti kérdéseinek propagálása, többnyire LENIN tollából.

Itt kell kitérnünk LENIN tevékenységére és jelentőségére a *Proletarij* szerkesztésében. Visszapillantva LENIN írói munkájára, A. V. LUNACARSZKIJ a Szovjetunióban az 1931. márciusi marxizmus-tanfolyamon tartott előadásában (*V. I. Lenin, kak redaktor*) mutat rá arra, hogy a szerkesztőség másik három tagja a *Proletarij* tartalmának csak egyharmadát állította össze, a kétharmad rész LENIN munkájának eredménye volt. Az újság nem egészen héthónapos fennállása alatt tollából több, mint ötven cikk és tanulmány született, valamennyi gondos írói munka eredményeként, melyet N. K. KRUPSZKAJA *Lenin — redaktor i organizator partijnaj peccati* című könyvében vázolt.

De nem kisebb jelentőségű LENIN szerkesztői tevékenysége sem, mely világosan mutatja a sajtóval kapcsolatos elveinek, nézeteinek gyakorlati megvalósulását. M. Sz. OL'MINSZKIJ, a szerkesztőbizottság egyik tagja említi visszaemlékezéseiben, hogy az újság teljes anyagát maga LENIN legalább kétszer átnézte: egyszer kéziratban, majd közvetlenül megjelenés előtt. Nagy gondot fordított a világos fogalmazásra, a nyelv tisztaságára, a stílus szépségére, kerülte az idegen szavak felesleges használatát.

Ez az irodalmi igényesség azonban nem jelentette azt, hogy az újságot pusztán írók, újságírók műveivel kívánta volna megtölteni. LENIN a bolsevik újság egyik legfőbb feladatának a néppel való kapcsolat szorosabbátételét tekintette; a *Proletarij* nemcsak

a néphez kívánt szólni, hanem magának a népnek hangja is helyet kapott benne. A redakció rendszeresen levelezett az egyes pártbizottságokkal és csoportokkal. Több, mint 100 városból érkezett csaknem 400 cikk, feljegyzés és információ a Központi Bizottsághoz, — köztük Pétervárról 33, Moszkvából 31, Odesszából 26 stb. — és legtöbbször a *Proletarij* közölte is. A levelezés legnagyobb részét KRUPSZKAJA asszony intézte; a válaszok láthatatlan tintával írva, Franciaországon, Anglián, Németországon keresztül, több címzett kezén át jutottak vissza rendeltetési helyükre, Oroszországba. A cári kormány üldözése következtében ugyanilyen nehéz kerülőúton folyt a *Proletarij* terjesztése is, amit a Központi Bizottság elsősorban nem technikai, hanem politikai kérdésnek tekintett. A helyi pártszervezetek és a Genfben működő Központi Bizottság kapcsolatának legerősebb biztosítója a központi lap volt. A *Proletarij* terjesztését és kapcsolatait ábrázoló térkép (31. l.) világosan mutatja, hogy az újság ezt az elsődleges feladatát teljesítette.

A *Proletarij* — miután hivatását: a III. pártkongresszus határozatainak propagálását és megvalósításuk elősegítését, betöltötte — 1905 novemberében megszűnt, átadva helyét az első legális bolsevik újságnak, a *Novaja Zsizm'*-nek. A bolsevik sajtó további fejlődésére a szerző a könyv *Befejezésében* vet rövid pillantást; itt tér ki továbbá arra az iránymutatásra, melyet a bolsevik sajtó nyújt más országok kommunista sajtóorgánumai számára.

ZARODOV könyvében legfőbb célkitűzését helyesen valósította meg, megvilágítva a *Proletarij* történetének és a kor politikai harcainak szoros összefüggését. Csakis ennek az összefüggésnek a hangsúlyozása teszi lehetővé az aránylag rövidéletű újság létrejöttét, jelentősége és megszűnése okának megértését. Nem lett volna felesleges, ha a könyvben elszórtan említett cikkekről függelékben összesített táblázatot közöl, mivel az itt megjelent művek legtöbbször történelmi jelentőségű, nemcsak a kor ábrázolása, hanem a párt későbbi politikájára vonatkozó iránymutatás szempontjából is. Mind a sajtótörténész, mind a történész munkáját megkönnyítené, ha összefoglaló képet kapna azokról az írásokról, melyeknek első megjelenési helye a *Proletarij* volt.

Hiánynak kell még azt, hogy az újság politikai jelentőségének helyes kidomborítása mellett a sajtótörténeti szempontból még fontos adatok aránylag kevés helyet kapnak ZARODOV könyvében. Gondolunk itt elsősorban a *Proletarij* formai jellemzésére, egyes rovatainak meghatározására, a kiadással kapcsolatos adatokra és technikai problémákra. Ezekre a kérdésekre ZARODOV csak a *Bevezető*-ben szentel néhány sort: „A *Proletarij* hetenként jelent meg Genfben 1905. május 27 (14)-től november 25 (12)-ig. Összesen 26 számot adtak ki. A *Proletarij* főszerkesztője V. I. Lenin volt. A szerkesztőbizottság tagjai: V. V. Vorovszkij, A. V. Lunacsarszkij és M. Sz. Ol'minszkij” (5. l.). Feljegyzi még a szerző néhány munkatárs és levelező nevét, azt azonban már nem említi, hogy a hetilap utolsó két száma VOROVSKIJ szerkesztésében jelent meg, mivel LENIN ekkor már útban volt Oroszország felé. Ugyancsak keveset foglalkozik LENINnek a *Proletarij*-jal kapcsolatos levelezésével, melynek néhány adata jellemzően világítaná meg a szerkesztőség tevékenységének irányvonalát. LENIN BOGDANOVHOZ, GUSZEVHEZ, GORKIJHOZ írt leveleiben nem egy értékes utalást találhatunk a *Proletarij* szerkesztésének gyakorlati kérdéseire.

ZARODOV könyvének igazi értékét akkor mérhetjük le, ha a bolsevik sajtó történetének egésze szempontjából vizsgáljuk, melynek elvi irányvonalát, szervezési kérdéseit és feladatát tükrözi az alig hét hónapig fennálló *Proletarij* is. A szocialista szovjet sajtó még megírásra váró félévészázados fejlődésének egyik nagyfontosságú fejezetéhez, az 1905-ös év bolsevik sajtójának történetéhez ZARODOV ismertetett műve értékes anyagot és szempontokat szolgáltat.

Gulyás Pál: Magyar írói álnév lexikon. A magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei. Függelék: Néhány száz névtelen munka jegyzéke. Bp. 1956, Akadémiai Kiadó, 706 l.

Régóta vártuk GULYÁS Pál álnévlexikonának a megjelenését, — évtizedek óta sóhajtoztunk, ill. szitkozódunk már amiatt, hogy ennek a rendkívül fontos munkának — amely minden magyar irodalomtörténésznek és minden magyar könyvtárosnak annyira kell, mint a falat kenyér — a megjelenését nem képesek biztosítani az illetékesek. Nagyon jól választott az Akadémia Könyvtártudományi Főbizottsága, amikor mindjárt megalakulása után első teendői között ennek a munkának a kiadását vette programba, és haladéktalanul hozzá is látott e hasznos és hálás feladat megoldásához.

Elmondhatnánk ezt akkor is, ha a munka nem volna olyan nagyszabású, olyan széles bázisra fektetett és olyan jó, amilyen. GULYÁS azonban kitűnő teljesítményt nyújtott.

A lexikon mintegy 20 000 adatot tartalmaz. Bibliográfusoknak nem kell magyarázni, hogy emögött a szám mögött mekkora munka rejlik, hiszen nemcsak összeszedni kellett ezt a hatalmas adattömeget, — ami önmagában is imponáló munka lenne, — hanem az adatok tekintélyes részénél körülményes detektív-munkával kellett megoldani az álnév rejtvenyét. GULYÁS 40 évi kutató munkájának méreteiről, sokrétűségéről fogalmat ad a felhasznált források széles köre, — a kiindulópontul választott SZINNYEI, a szokásos bibliográfiai forrásművek, nagyszámú folyóirat és hírlap (ezeknek a feldolgozása az 1890—1920-as évekre vonatkozólag a legintenzívebb) és az írók saját közlései mellett a váratlan források meglepő tarkasága sorakozik itt a *Színházi Életről* a British Museum katalógusáig és a budapesti ügyészség irattárától az *Égető Testvérek* nyomdájának kötelempéldánykimutatásáig.

A közölt álnevek oroszlánrészét hírlapi cikkek alatt találta a szerző. Ez az oka annak, hogy teljes anyaga elsősorban a történet- és az irodalomtörténetírás számára a legérdekesebb. A könyvtáros szükségletei szűkebbkörűek, GULYÁS adatainak csak egy kisebb hányadára szorítkoznak. A hírlapok feldolgozásából következik, hogy a közölt álnevek zöme az utolsó 100—120 évből való, — ennél régebbi adat minden százra csak egy-kettő esik. A könyvek és a folyóirat- és hírlapi cikkek mellett GULYÁS gyűjtése kiterjed a dalszövegek, fordítások szerzőségére, szerkesztői teljesítményekre stb. is, — szóval a feladat műfaji határainak kiszélesítésében a maximumig megy el. Ilyen széleskörű gyűjtés eredményeit feltáró álnévlexikon alig akad még egy a világirodalomban. Itt is azzal a közismert ténnyel találkozunk, hogy a kis népek nemzeti bibliográfiái általában mélyrehatóbbak, szélesebb kört felölelők, mint a nagy nemzetekéi.

De nemcsak a feldolgozott irodalom műfaji határait vonja meg nagyon tágan a szerző, hanem az álnév fogalmáit is. A bevezetésben adott definíciója szerint: „Álnév minden olyan név, mely egészében vagy részeiben eltér az írók törvényes nevétől, továbbá minden olyan név, kifejezés, egyes betű, betűcsoport vagy jelvény, melyet az írók polgári vezeték- és utónévük helyett írásaik jelzésére felhasználnak”. Vagyis bevonja gyűjtése körébe az állandóan használt írói neveket, a szerzetesi neveket (az utóbbiakat azonban csak szórványosan), a mono- és polygrammokat, sőt a szerző megjelölésére használt számjegyeket és egyéb jeleket és jegyeket is, amelyek nem tartoznak a szorosan vett álnév fogalma alá. A gyűjtés körének ez a kiszélesítése természetesen szintén emeli a munka használhatóságát és értékét. A címléíró könyvtárosnak azonban, amikor GULYÁS-t használja, nem szabad megfélekeznie arról, hogy a mi álnévfogalmunk szűkebb mint GULYÁSÉ; mindenekelőtt nem öleli fel az állandóan használt és az eredeti nevet teljesen elfedő írói neveket. Mi persze nem fogjuk SINAPIUST SENFFTNEK, BAKTAY Ervint GOTTESMANNNAK vagy JÁSZAI Marit KRIPPÉL Máriának katalogizálni.

Az elmondottakból már az is következik, hogy GULYÁS elérte a teljességnek azt a fokát, ami hasonló műnél egyáltalában elérhető. Abszolút teljes bibliográfiát, azt

hiszem, még senki sem látott. Emellett az álnév-gyűjtemények teljességének a szokásos bibliográfiai nehézségeken túlmenően még egy igen súlyos további akadály is van: hiába szerepel egy álnév a szerző gyűjtésében, ha nem sikerült azt feloldania, éppúgy hiányozni fog művéből, mintha nem is akadt volna rá. Az álnév-bibliográfia teljességének méltányos kritériuma valahogy így fogalmazható meg: tartalmazza-e — kedvező hiány-százalékkal — mindazokat az álneveket, amelyeknek feloldása az ilyen bibliográfiai gyűjtőmunka keretei között megoldható.

A munka felépítése a következő. Egy aránylag rövid előszóban GULYÁS először az álnevek „morfológiáját” adja magyar példák alapján, — a kuriózumok kedvelője sok érdekeset és szórakoztatót találhat ebben az összeállításban. Utána röviden beszél módszereiről és forrásairól, — a bibliográfusok bizonyára osalódottan érnek végére GULYÁS idevágó mondanivalóinak, még mielőtt belemelegedtek volna: a GULYÁS által elvégzett nyomozómunkának a szakember számára nagy a varázsa, és szívesen hallana róla többet, részletesebbet.

Az előszó után következik a mű törzse: az álnevek jegyzéke betűrendben. Az egyes adatok az álnév és feloldása, valamint a forrás megjelölése mellett megadják azt is, hogy hol és mikor használta a szerző az illető álnevet: ha önállóan megjelent művön használta, ennek címét, megjelenési helyét és évét, ha folyóirati vagy hírlapi cikkekben, a folyóiratok és hírlapok címét az időpont vagy időtartam feltüntetésével együtt. Ez a minuciozítás, amit kevés más álnévgyűjtemény ér el, nagyon emeli a munka használhatóságát. Kétségtelen persze, hogy az anyag természete meg is követelte ezt a módszert. GULYÁS hatalmas adattömegében nagyon sok az ismétlődő álnév; az ANONYMUS álnévnek például 19 viselőjét ismeri GULYÁS, a KRÓNIKÁS-nak 27 viselőjét, és ezek között elég gyakoriak a kortársak. Ezeket egyszerű időmegjelöléssel pontosan meghatározni és egymástól megkülönböztetni nem lehetett volna. — A görögbetűs álneveket, valamint az álnév helyett használt számjegyeket és egyéb jeleket (háromszög, egyenlőségjel, paragrafusjel stb.) a betűrendes jegyzék után külön jegyzékekben sorolja fel a szerző.

Az álnevek jegyzékét követi a névmutató: az álnevet használó szerzők nevének betűrendes jegyzéke, minden név mellett az illető álneveinek felsorolásával. A kötet végén GULYÁS ráadást ad gazdag bibliográfiai kutatómunkájának terméséből: egy függelék, amely néhány száz névtelen mű és fordítás jegyzékét tartalmazza az író, ill. fordító neveinek feloldásával. Ha a ráadást nem is illik kritizálni, mégsem hallgathatjuk el, hogy ez a függelék csalódást okoz: a Magyarországon megjelent anonym műveknek csak kis töredékét tartalmazza.

Végül van egy kritikai megjegyzésünk is: az álnév-jegyzék betűrendezése nem eléggé átgondolt, gyakran következtelen, ami főleg a kevésbé rutinos használó számára meg fogja nehezíteni a lexikon használatát.

GULYÁS a betűrendezésnél két egymással ellentétes elvet követ: a névszerű, a névhez hasonló és a teljes, értelmes szavakból álló többtagú álneveket az általános gyakorlatnak megfelelően szavanként, a szóhatárok figyelembevételével betűrendezi, vagyis nem olvassa egybe az önálló szavakat, — viszont a rövidítésekből, egyes betűkből és betűcsoportokból álló jegyeket, valamint azokat, amelyeknek első tagja egy rövidítés, betű vagy értelem nélküli betűcsoport, a szóhatárokra való tekintet nélkül, elejétől végéig egybeolvassa betűrendezi. Példák: a W-R Ö-N polygrammot WRÖN-ként sorolja be, az A. V. B. kryptonymot AVB-ként, a Sz . . . I LAJOS kryptonymot SZLAJOS-ként, a W. FARKAS JÓZSEF álnevet WFARKASJÓZSEF-ként.

Bár kétségtelen, hogy első pillantásra természetesebbnek tűnnék, ha vagy az összes, vagy legalább az — akár csak látszólag is — eredeti névből képzett mono- és polygrammokat (a fenti példák mind ilyenek) ugyancsak a szóhatárok figyelembevételével betűrendezné, — magát a GULYÁS által alkalmazott második elvet mégsem tartjuk

kifogásolhatóan, mert mechanikusabbá teszi a betűrendezést, és ha a kétféle betűrendezés elv alkalmazásának határterületén zavarokat okoz is, feltétlenül megvan az az előnye, hogy fölöslegessé teszi a más rendszerek mellett elkerülhetetlen bonyolultabb betűrendezési szabályok kidolgozását, s így a kereső szempontjából komoly előnyei vannak. De azt már semmi esetre sem helyeselhetjük, hogy GULYÁS az előszóban semmi tájékoztatást sem ad a betűrendezés általa követett módjáról, hiszen a két ellentétes elv alkalmazása egymás mellett egyáltalában nem magától értetődő, és a gyakorlatlan számára föltétlenül magyarázatra szorul. Még kevésbé helyeselhetjük, hogy a fent jelzett kettős rendezési elv alkalmazásában nem következetes.

Emellett az említett második rendezési elvnek szerintünk föltétlenül szükséges korrektúrája lett volna az akár valóban, akár csak látszólag személynévből képzett polygrammoknál a valódi vagy fiktív családnevet jelző betű vagy betűk kiutalása, — pl. : BERZEVICZY Albertnek a *Pester Lloyd*-ban használt A. v. B. polygrammjára utalás B., A. v. alatt. Ha másért nem is, legalább azért, mert GULYÁS könyvének külföldi terjesztése tervbe van véve, a külföldi használókra tehát tekintettel kellett volna lennie.

Láttuk, hogy az S. PÁLMAI BÉLA, H. ANDRÁS KÁROLY stb. árneveket egybeolvasva az *S* ill. *H* betűhöz sorolja be. Megfelelő magyarázat és utasítás után ez — mint mondtuk — elfogadható lenne, persze föltétlenül utalóval a vezetéknev-szerű PÁLMAI, ill. ANDRÁS szavakról, mindenképpen helytelen azonban, hogy ez az utaló hol megvan, hol nincs meg. Az idegennyelvű műveken szereplő valódi név benyomását tévő árneveket hol az első, hol a második tagjuk alatt betűrendezi, pl. : ADOLF AUGUST, ABBÉ DE CHAMEAUX, ANGE PITOU, JEAN PREUX, — de : ASTOR, Anthony; AUBORN, Stefan; HÁMORSKY, Ondrej. Az első megoldásra nehéz igazolást találni, — arra viszont egyenesen lehetetlen, hogy ilyenkor a vezetéknev benyomását tevő névről igen gyakran még utalót sem készít.

Az *az* és *egy* névelőkkel kezdődő appellatívumokat az általában követett gyakorlatának megfelelően a szóhatárok figyelembevételével betűrendezi, viszont az *a* névelővel kezdődőket egybeolvassa, — ez az utóbbi megoldás legalább három szempontból minősül következetlenségnek.

A kötet kiállításáért, tipográfiájáért a kiadót dicséret illeti, a korrekturáért viszont kritika : az ilyen természetű kézikönyvben, amelynek szövege úgyszólván egészen nevekből és számokból áll, nem szabad ilyen sok sajtóhibának lennie.

DOMANOVSKY ÁKOS

A magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiája. (A XVIII. századtól az 1954. év végéig.) — Bibliographie der ungarischen kunstgeschichtlichen Literatur. Szerk. BIRÓ Béla. Budapest 1955. 611 l.

A magyar szakbibliográfiák sora az elmúlt év folyamán újabb jelentős művel gazdagodott. BIRÓ Béla és munkatársai elkészítették *A magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiáját*. A hatalmas kötet több, mint 27 000 adatával minden korábbi hasonló vállalkozást fölülmúl az anyag gazdagságában. Mindezideig el nem ért teljességgel körképet ad művészettörténeti irodalmunk majd két és fél évszázados terméséről. A munkát elsősorban a művészettörténész szakemberek várták, de a tájékoztató könyvtárosok és bibliográfusok körében sem volt kisebb az érdeklődés.

A következőkben néhány megjegyzést fűzünk a műhöz. Észrevételeinket elsősorban a bibliográfus szempontjai alapján tesszük.

1. *A gyűjtés köréről.* Az *Előszó* közlése szerint az anyaggyűjtés „nem öleli fel az egyetemes művészettörténetet, hanem címének megfelelően csak a magyar művészet-

történet irodalmát dolgozza fel, ide értve azokat a külföldi vonatkozásokat is, amelyek kapcsolatban vannak a művészet történetével."

A bibliográfia gyűjtőterületének ez a kijelölése nem egyértelmű, nem pontos. Nyilvánvaló, hogy az összeállítás nem a művészettörténet irodalmának egyetemes bibliográfiája. Viszont mit értsünk azon, hogy „nem öleli fel az egyetemes művészet-történetet”? Talán azt, hogy nem regisztrálja pl. a spanyol vagy a kínai művészetre vonatkozó magyar anyagot? Ez nincs így, mert feltárja ezeket a területeket is.

Mit jelent az, hogy „csak a magyar művészettörténet irodalmát dolgozza fel”? Talán azt, hogy csak a magyar művészettörténészek magyar nyelvű cikkeit tartja számon? Nem, mert közli pl. MÜTHER, REINACH, ZSDÁNOV stb. magyarra fordított műveit is.

Mit jelent az, hogy feltárja „azokat a külföldi vonatkozásokat is, amelyek kapcsolatban vannak a művészet történetével”?

Azt gondolnók, hogy a BANNER—JAKABFFY-féle *A Dunamedence régészeti bibliográfiájához* hasonlóan külföldi szerzők idegen nyelvű, magyar vonatkozású művészet-történeti cikkeit, tanulmányait is feltárják. Erről sajnos nincsen szó.

A gyűjtési kör pontosabb és egyértelműbb meghatározását adja a szerkesztő egy másik közleményében. (*A felszabadulás utáni tíz év művészettörténeti irodalma*. Művészet-tört. Értesítő. 1955. 1. sz. 99. l.) Itt azt olvassuk, hogy a bibliográfia „tárgyköre csak a magyar és a vele kapcsolatba hozható külföldi művészetre terjed, tehát nem tartalmazza az idegen szerzőknek, idegen művészeti tárgyú közleményeit”.

Ezt az elvet, mint láttuk, (REINACH, MÜTHER stb.) nem valósították meg következetesen. (MÜTHER esetében a felvételt az indokolja, hogy a könyv függeléke LYKA Károly tanulmánya a magyar képrásról. Itt viszont a címléírás analitikus formájával kellett volna indokolni a besorolást.)

Felmerül ezzel kapcsolatosan a kérdés, hogy vajon a magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiájából kirekeszthetők-e „az idegen szerzők idegen művészeti tárgyú közleményei”?

Az ilyen jellegű anyag nem látszik túlságosan terjedelmesnek. Feldolgozása különösebb fáradságot nem jelentett volna. Elvi szempontból is helyesebbnek tartanók regisztrálásukat, hiszen hogy mit fordítanak magyarra az egyetemes művészettörténeti irodalomból, az is fontos adalék lehet a magyar művészettörténeti gondolkodás fejlődésének történetében.

A gyűjtőkör elvi kijelölésének labilitása a továbbiakban bizonyos formai megkötésekkel némiképpen szilárdulni látszik. A feldolgozás során ugyanis csak az önállóan, valamint folyóiratokban, évkönyvekben és egyéb időszak kiadványokban megjelent anyagot tárják fel, a napilapok cikanyagáról eleve lemondanak. „Mindazonáltal — írja az *Előszó* — a lehető teljességre való törekvés érdekében feldolgoztuk a vezető budapesti napilapokat, különös tekintettel az 1919. évi proletárdiktatúra idején megjelent újságokra és a vezető napilapok ünnepi különszámaira.”

A gyűjtési kör formai szempontjai is meglazulnak tehát: mégis betör, legalább részben, a hírlapi anyag.

A tudományos bibliográfia anyaggazdagsága sohasem baj, inkább erény. De fontos lenne tudni, hogy mi az itt beáramló anyag, honnan kapjuk. Meg kellett volna jelölni, mik a feldolgozott „vezető budapesti napilapok”, továbbá mit tártak fel a gyűjtő munkatársak a proletárdiktatúra sajtójából. S ezzel egy újabb problémához jutottunk el.

Az *Előszó*ban a következőket olvassuk: „A feldolgozott folyóiratok stb. száma mintegy 300, címeik rövidítését külön rövidítési jegyzékben adjuk.” Ha most megnézzük ezt a jegyzéket, itt mindössze 155 tételt találunk. A kutató, a bibliográfus számára pedig fontos lenne tudni, hogy mi az a terület, amit már feltártak, ahol nem kell tovább búvárokodnia, újabb adatok reményében. Hiánynak tartjuk tehát, hogy nem

közölték a feldolgozott folyóiratok stb. teljes jegyzékét, az évkörök feltüntetésével. A nem teljes rövidítési jegyzék ezt a fontos feladatot nem töltheti be.

Már az említett rövidítési jegyzék tanulmányozása során is felmerül a kérdés, vajon a feldolgozott anyag a legfontosabb és legdúsabban fizető forrása-e a magyar művészettörténeti irodalomnak? Nagyjában, egészében igen. De úgy véljük, hogy a *Rádió Élet* és a *Tolnai Világlapja* bizvást elmaradhatott volna, s helyette nagyobb örömmel és haszonnal vennénk pl. *A Hét*, az OSVÁT-féle *Figyelő*, a *Szerda* és az *Élet* teljes anyagát.

Meggondolandó az is, hogy ha már a hírlapanyag egy része bekerült a gyűjtésbe, nem lett volna-e helyes a már eddig, más bibliográfiákban feltárt gazdag anyagot átvenni. Ebben a vonatkozásban a következő lehetőségeket említjük: SZINNYEI *Reper-toriumának* megfelelő köteteit (1731–1880), HELLEBRANT *Reperitoriuma* (1885–1918), az I. TÓTH Zoltán szerkesztésében megjelent *Magyar Történeti Bibliográfia*, SZENDREY–SZENTIVÁNYI: *Magyar képzőművészek lexikonának* nagyon hasznos bibliográfiái.

Helyhiány, papírgondok és kiadási problémák miatt rekesztették ki az összeállításból a hírlapanyagot. A teljesség igénye szempontjából mégis hibának tartjuk ezt, annál is inkább, mert ha e csonkaság vállalására „objektív nehézségek” kényszerítettek is, a munka megfelelő helyén e fontos bibliográfiai segédeszközökre fel kellett volna hívni a kutatók figyelmét.

2. *Címleírások.* A feltárt anyag megrögzítésével, a címleírással kapcsolatosan minden bibliográfia alapkövetelménye az egységesség és a következetesség. Ennek a célnak szolgálatában készült el a *Könyvtári címleírási szabályok* (MNOSZ 3424) című szabvány. Előírásaitól indokolt esetben el lehet térni, pl. ha elegendőnek látszik a rövidített címfelvétel alkalmazása. A leírás, természetesen, ebben az esetben is tartalmazza a könyv felismeréséhez vagy a cikk megtalálásához elengedhetetlenül szükséges adatokat.

Ha most ezekhez a követelményekhez mérjük *A magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiáját*, akkor sok a hiányossága. A címleírások nem egységesek és nem következetesek. Szinte az az érzésünk, hogy az anyaggyűjtő művészettörténész munkatársak valamennyien egyéni elképzeléseik szerint rögzítették az adatokat.

Különösen szembeötlők a hiányok az önállóan megjelent munkák esetében, ahol, nem említve az adatok szabványszerű sorrendjét, sok helyen elhagyták a lapszámot. Pl. RAPAICS Raymund: *A magyarság virágai.* A virágkultusz története. Bp., 1932. (l. 124. l.). Ebből a „felvételből” a kutató nem tudja meg, hogy a mű kis füzet-e vagy pedig egy alapvető terjedelmes monográfia. Az efféle példákat még szaporíthatnók.

A tudományos szakbibliográfiáktól nemcsak a könyv- és folyóiratanyag regisztrálását várjuk, hanem analitikus feltárásukat is. A gyűjteményes munkák esetében a bennük foglalt cikkeket felsorolását, egyszerűs műveknél pedig, ha a cím nem vall a tartalomról, néhány szavas annotációt.

E bibliográfia a gyűjteményes munkáknál analízál. Eljárási módja azonban nem szerencsés és nem következetes. Vegyük például a *Lyka Károly Emlékkönyvet* (Bp., 1944). *A Művészettörténészek. Művészeti írók* szakban meg is találjuk, de nem könnyen. Nem LYKA vagy a könyvet összeállító PETROVICS Elek neve alatt, hanem az N. N. betűjegyek nem megokoltan dús sorozatában (113. l.). Helyes lett volna már itt, a könyv főhelyén, tartalomjegyzékszerűen feltárni az anyagot, az egyes tanulmányokat pedig a megfelelő szakba is beosztani. Csak az utóbbi szempontot valósították meg. Ily módon a gyűjteményes kötetek a beosztás főhelyén elsikkadnak.

Hasonló a helyzet pl. a *Petrovics Elek Emlékkönyvvel* is. Ezt egy szakban (*Művészettörténészek* stb.) két helyen is megtaláljuk, egyszer az N. N. sorozatban, egyszer a *Petrovics Elek Emlékkönyv*nél (114. l.) minden impresszum adat megjelölése nélkül. Ebben az esetben is helyes lett volna már a főhelyen feltárni a kötet tanulmányanyagát.

Ily módon legalább itt szerepelne SOMOGYI József: *A tell-halafi ásatások jelentősége* és ZICHY István: *A Képeskrónika miniatűrjei viselettörténeti szempontból* című tanulmánya, amely nem került be más szakba.

Vannak olyan gyűjteményes kötetek is, amelyeknél nem hajtották végre az analízist. Ebben a vonatkozásban LYKA Károly *Magyar mesterek*, RÉVAI József *Kulturális forradalmunk kérdései* és ZSDÁNOV *A művészet és filozófia kérdéseiről* című munkáját említjük meg. (Az a tény, hogy a gyűjteményben szereplő írás esetleg folyóiratban is megjelent, és ezt az adatot közlik, még nem teszi feleslegessé a gyűjtemények analizálását.)

A tudományos bibliográfia másik analizáló feladata akkor jelentkezik, mikor a mű, a tanulmány címéből nem következtethetünk annak tartalmára is. Különösen fontos ez a munka akkor, ha a teljes gyűjtés anyagát, mint a mi esetünkben, szakrendbe sorolva közlik. Erre vonatkozóan csak két példát említünk.

A *Művészetről általában* című szakban (35. l.) találjuk a következő cikket: THALY Kálmán: *Könyvtári és képzőművészeti adalékok*. Századok 1886. 912–913. l. A szerző itt egy XVII. századi adatot közöl KÉPIRÓ KÉRI Györgyről, aki „funerális zászlót” készít gróf BATHYÁNYI Ádám részére. A címből ez nem derül ki, tehát a cikket analizálni kellett volna. Ha ez megtörténik, akkor nyilvánvaló, hogy a THALY adalékot nem a *Művészetről általában* című szakba sorolják.

A *Művészetek története* című szak G. R. T. S.: *Egynéhány megholt magyar képzőművészről* című cikkét közli (57. l.). Ha beleolvassunk a *Tudományos Gyűjtemény* 1828-as évfolyamába, kiderül, hogy többek között BOGDÁN Jakabról, MÁNYOKI Ádámról van szó, s majd egy ívnyi terjedelmű részlet foglalkozik KUPÉCZKY Jánossal. Természetes, hogy analitikus felvétel esetén a cikket valamennyi művészhez be kellett volna sorolni. Ez sajnos elmaradt, úgyhogy pl. a KUPÉCZKYre vonatkozó anyagból hiányzik ez a korai figyelemre méltó cikk. (Szerzője egyébként gr. TELEKI Sámuel l. SZENDREY–SZENTIVÁNYI *Képzőműv. Lex.* 223. l. bibliográfia).

A teljesértékű analitikus feltárás elmulasztásának káros következményei különösen az anyag elrendezése során mutatkoznak meg.

3. *Az anyag elrendezése.* A magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiája szakrendben sorakoztatja fel anyagát. Egy szakbibliográfia elvi strukturája végső soron az illető tudományág szervezetét, tagoltságát tükrözi. Ez egyik biztosítéka a „szakszerűségnek”, de nem biztosítéka minden esetben és feltétlenül a használhatóságnak is. A művészettörténeti bibliográfiában alkalmazott szakrendnek elemzése, bírálata elsősorban művészettörténeiszeink feladata. Néhány észrevételt azonban meg kell tennünk ezzel kapcsolatban is. Az I. főcsoport (*Egyetemes művészet. Múzeumok. Műemlékek.*) 2. részében gyűjtik össze az esztétika, művészetelmélet és kritika anyagát. a II. főcsoport 2. részébe kerül a marxizmus-leninizmus, szocialista realizmus irodalma. Ez a szétválasztás teljesen indokolatlan és téves. Az anyag elrendezésének átgondolatlanságát itt csak egy példával illusztráljuk. ZSDÁNOV *A művészet és filozófia kérdéseiről* írott tanulmánya az *Esztétika* csoportban található, ezzel szemben Lev TOLSTOJ *Tudomány és művészet* című könyve a marxizmus-leninizmusnál.

Az anyag beosztásában való bizonytalanság és következetlenség valamennyi szakcsoportban kimutatható. A *Múzeumok. Múzeológia* fejezetben ilyen című tanulmányok sorakoznak egymás után: *Leonardo da Vinci festménye a Szépművészeti Múzeumban*, *Jacopo Sansovino műhelyéből való szobor a Szépművészeti Múzeumban*, *Rembrandt rézkarcai*, *Sopron szab. kir. város múzeumának régi bábsütő emlékei* stb. Nyilvánvaló, hogy ezeket a cikkeket nagyon kevesen keresik majd a *Múzeológia* szakban.

A *Gyűjtők. Magángyűjtemények* fejezetében a tanulmányírók betűrendjében közlik az anyagot. A gyakorlat szempontjából hasznosabb lett volna a gyűjtők, ill. gyűjtemények kiemelése.

A *Művészettörténeszek. Művészeti írók* szakban hasonló a helyzet. Itt pl. a ЛУКА Károlyra vonatkozó anyagot hét hasábból kell összeböngészni. Ha a művészettörténeszek betűrendjében sorakoztatták volna fel az adatokat, erre a többletmunkára nem volna szükség.

A III. főcsoport (*Egyéb tárgykörök*) „alosztásainak” sorrendje nem látszik logikusnak. Nyilván tévedésből került a *Miniatura* címszó alá néhány olyan tanulmány is, amely a miniatűr képek problémáival foglalkozik.

A bibliográfia első három szakcsoportja, mely a művészettörténet általános kérdéseivel és néhány részterülettel foglalkozik, megítélésünk szerint az egyik legtamadhatóbb része az egész műnek. Szakbibliográfiáink úgynevezett általános részében, az utóbbi évek termését véve figyelembe, mindig jelentkeztek az anyag sokrétűségéből következő szerkesztési nehézségek. A művészettörténeti bibliográfia nem a legszerencsésebb megoldást választotta ezen a területen, sőt eleve elzárkózott a jobb megoldás lehetőségétől.

Az *Előszó*ban ez áll: „Minden címszó csak egyszer szerepel a könyvben — ott, ahová szakszempontról leginkább tartozik”.

Ez a szerkesztési elv, azt is mondhatjuk, önként vállalt puritánizmus, egyfelől az anyag sokoldalú feltárásának lehetőségét veti el, és túlfeszíti a felállított szakrend teherbírását, másfelől pedig sok vonatkozásban a mutatókra épít.

Az egyszeri beosztás elve nem megnyugtató, mert mint már láttuk, az anyagot nem analitikusan tárták fel, s így a rendezésnél igen jelentős százalékban csak a munkák címeire támaszkodhattak. Így tehát a címszavak gyakran nem oda kerültek, ahová szakszempontról leginkább tartoztak volna. Továbbá, az egyszeri beosztás elve a szakcsoportok részletesebb tagolását követelné. Mindezt a bibliográfia szerkesztői is érezték, s ezért az elvet több esetben sutba vetve, több helyre osztották be céduláikat. (Pl. KÁLLAI Ernő *Magyarország és Európáig* l. 28. l. (*Művészetről általában*), és 44. l. (*Vegyestárgyú publikációk*) stb.)

A IV. és V. fejezet a magyar művészettörténet irodalmát adja időrendben, századonként a XIII. századtól a XX. századig. Ez a megoldás nem szerencsés. A századok mechanikus lezárása számos összefüggő problémát és életművet vág ketté, illetőleg tol időben előbbre vagy későbbre. Megítélésünk szerint, semmiben sem ment volna a szakszerűség rovására, ha a IV. és V. részből minden személyi vonatkozást kiemelték volna, és tekintet nélkül az időrendre, betűrendben követte volna egymást a művészekre vonatkozó teljes anyag. (A művek, kiállítási katalógusok, tárlatismertetések és a rájuk vonatkozó irodalom.) Ez a szerkezet nagyon megkönnyítené a kutató munkáját, akinek most gyakran nyolc-tíz helyről kell összekeresgélnie egy művész irodalmát.

4. *Mutatók*. Mint már korábban megállapítottuk, *A magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiájának* szerkezetéből következők a mutatók szerepének és jelentőségének megnövekedése. A szakrendbe állított teljes anyaghoz helyesen a szerzők és művészek betűrendes névmutatóját készítették el. Mindkét részben hiányoljuk azt, hogy nem tettek tipográfiai különbséget a művészre, illetőleg a szerzőre vonatkozó, valamint a tőlük származó anyag között. Ez a látszólag lényegtelen mozzanat nehézkessé teszi az egyébként gondosan szerkesztett mutatórendszert.

5. *Summa és javaslat*. BIRÓ Béla és munkatársai hatalmas anyagot gyűjtöttek össze. Ezért a legteljesebb elismerés illeti meg őket. Tény azonban, hogy az anyag bibliográfiai feltárása és rendszerezése nem a legszerencsésebben történt meg. Hiányzott a művészettörténetész mellől a bibliográfus munkatárs, a módszertani tanácsadó. Ez hiba volt, de olyan hiba, melyet még időben, a munkálatok átgondoltabb megindításával helyre lehetett volna hozni.

A Könyvtártudományi Főbizottság egyik munkaterülete, hogy a Magyar

Tudományos Akadémia osztályaival együttműködve elősegítse a szakbibliográfiák helyes tervezését, a szerkesztés legjobb módszereinek alkalmazását. Az ismertetett bibliográfia szerkesztési szabályzata sajnos nem került a Főbizottság elé, és az Országos Széchényi Könyvtár központi nyilvántartása is csak akkor kapott róla hírt, mikor már a kézirat elkészült. A Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata ugyan szaklektorokra bízta az ellenőrzést; javaslataikat azonban csak részben hajthatták végre, nyilván mert a nyomda sürgette a kéziratot.

A magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiájának hibái elsősorban ebből a helytelen szervezésből fakadnak. Tanulság ez szakbibliográfiát készítő intézményeink számára, de tanulság a bibliográfiai munkát országos viszonylatban irányító szerveinknek is. A központi nyilvántartó, koordináló és módszertani segítséget nyújtó munkát ismeretessé kell tenni a bibliográfia minden művelője számára, mert jó szakbibliográfia csak a szaktudós és a bibliográfus együttműködéséből születhetik.

A művészettörténeti bibliográfia megjelenése azt a gondolatot is felveti, hogy az egyes szakterületeken már kurrenssé válhat a könyvészeti munka. Javasoljuk, hogy a *Művészettörténeti Értesítő* minden évi utolsó füzetében Brró Béla szerkesztésében továbbra is közölje egy-egy esztendő szakirodalmának termését. Helyesnek látszanék, ha ezek az évi összefoglalások külön füzetben, mellékletként csatlakoznának a folyóirathoz. Ezeknek összegyűjtött példányai erősen kitolnák egy újabb összefoglaló kötet készítésének határidejét.

BÉLLEY PÁL

Rácz Aranka — Kepes Ágnes — Tóth Béla : Gyermek és ifjúsági könyvtárak.

Bp., 1955. Művelt Nép, Egyetemi ny. 103 l.

A magyar könyvtári irodalom legmostohább területe a gyermekekre vonatkozó. A most megjelent kézikönyv bibliográfiai jegyzéke a legjobb bizonyosság erre, hazai szerzőtől legfeljebb cikkek találhatóak benne. Az érdeklődő egy-két közismert mű fordításán kívül jóformán semmilyen forrásmunkát sem olvashat.

A szakirodalom helyzete a könyvtárak való körülményeit tükrözi. A közművelődési könyvtári hálózat olvasóinak nagyon jelentős része gyermekek, de a gyermekolvasók szakszerű ellátása, a gyermekkönyvtárügy nehezen tart lépést a szükséglettel. A felszabadulás után a kulturális munka egészét új vágányokra kellett helyezni, és a szó igaz értelmében véve „tömegkönyvtárról” csak 1945 után beszélhetünk. A roppant arányú fejlődés problémahalmaza közepette a gyermekek könyvtári ellátásának ügye nem kapta meg az őt megillető hangsúlyt. Ez fejeződik ki a szakirodalom elmaradottságában is. A *Gyermek és ifjúsági könyvtárak* tehát töretlen ösvényen indul, és vállalnia kell az alapvetés terheit. Nehézzé teszi feladatát az a tény, hogy hazánkban átalakulóban levő, kezdeti formákkal küzd a gyermekkönyvtári mozgalom. Maga is gyermek módjára gyorsan nővi ki a nemrég még rászabott „öltözéket”.

Mondanunk sem kell, hogy a vállalt munka hálás feladatot is jelent. Ilyen körülményeket leküzdeni nagyobb szó, mint hat használható kézikönyv után egy hetedik, modernebbet írni. A szerzők elégedettek lehetnek a közös munkával, soraikon nem érződik bizonytalanság vagy az önállóság hiánya. Adott körülmények között a legjobb eredményt érték el.

Praktikus művet írtak, mindenütt és mindenben a jelen helyzet szükségleteire ügyelve, hazai talajon állva, az itthoni igények mércéje szerint.

Ez a praktikusság könyvük legjellemzőbb vonása és erőssége, mert minden gyakorlati kérdéssel hasznosan foglalkoznak. A praktikum egyben a kis kötet korlátait is megszabja. Ezen az alapon nincs módjuk az elméleti kérdések tüzetesebb, távolba tekintőbb vizsgálatára, — nem vehetik egybe a gyermekkönyvtárügy nemzetközi síkon elért eredményeit, — nem foglalkozhatnak a klasszikus irodalom olvastatásának metodikájával oly mértékben, mint amennyire ez fontos.

Mindamellett el kell ismerni, hogy a szerzők gyakorlatiassága nem rontja le a fejlődés távlatainak érzékeltetését. A legraktikusabb tanácsok, mint a helyiségek elrendezésére, a bútorok méretére, jellegére, a munkafolyamatok elrendezésére vonatkozó, — hazai intézményeink nagy részénél a jövő programjába tartoznak. Csak örülhetünk annak, hogy a kezdet nyűgeivel bajlódó gyermekrészlegek jövőendő fejlődése ilyen útmutatás irányába halad.

A magyar gyermekkönyvtári részlegek jelenlegi szintjéhez képest pl. magas fokot jelent az a katalógus-rendszer, melyet a kézikönyv ismertet. A gondosan tagolt és a legkülönbözőbb igényekre épült típusok ma még csak néhány nagyvárosi könyvtárban találhatók meg. Mégsem nevezhető maximalistának az az elgondolás, mely azokat népszerűvé, általánossá kívánja tenni. A könyv ismerteti a katalógusok elkészítésének módját, és ebből kitűnik, hogy nem fokozottan munkaigényes feladatról van szó, nem is olyanról, mely sok utánjárásba és költségbe kerül. Itt is, mint a könyv más részleteinél is, érezhető az a nagyon biztató felismerés, hogy a gyermekkönyvtárban nem fárasztóbb és nem bonyolultabb a munka, mint a homogénebb jellegű felnőtt közönség ellátásában. Az egyéni ötletesség a fontos, mely a szűkös viszonyok között is valami újszerűt és vonzót nyújt a könyvtárba lépő gyermeknek.

Még a gyakorlott és jól képzett könyvtárosnak is sok értékes tudnivalót ad a kölcsönzéssel foglalkozó fejezet. Különösen az a rész, mely röviden és szemléletesen összefoglalja az életkori sajátosságokból formált igényeket. Sikerült és jól használható az a módszertani tanács, mely a mesére korlátozott típus lélektanát tárgyalja. Csupán annyit jegyezni meg, hogy FAGYEJEV : *Tizenkilencen-jének* és FURMANOV : *Csapajev-ének* olvastatása (62. l.) kisré merész lépés olyan serdülőknél, akiket most kell kimozdítani a kizárólagos mese-olvasásból.

A ponyva-problémát túlkönnyen intézi el a kézikönyv, és e jól átgondolt munkát forgatva csodálkozik is ezen az olvasó. A könyvtárosi idealizmus reminiscenciáit idézi az a megállapítás, hogy a ponyva népszerűségének oka a kis olvasók hiányos kritikai érzéke, mely az izgalmas, de silány művet nem képes bírálóan megítélni. Méginkább erre vall a következő mondat, mely szerint az egyetlen hatásos ellenszer a művészi irodalomban keresendő.

Mint ismeretes, a ponyvák gyermek és ifjú olvasóinak száma igen jelentős, ez a körülmény minden társadalmi tényezőt felelősségre int, főleg azokat, amelyek közvetlenül részt vesznek a nevelésben. A ponyvaolvasás mint kóros jelenség mindenekelőtt szociális probléma, és ha nem küzdünk elég következetesen azért, hogy a gyermekek szociális körülményei megváltozzanak, a jó irodalom segítségével nem elegendő.

Dicséret illeti a társas foglalkozások, rejtvények, játékok ismertetését, mert ez könnyen átvezethető és széles körben jól megvalósítható példákra utal.

Sajnos a serdülőkkel, a 14 éven felüli olvasókkal foglalkozó rész kevésbé eleven és életszerű, mint az előző fejezetek. Ennek — akárcsak a szakirodalom helyzetének — kulcsát a gyakorlat adja meg. Ez a könyvtártípus még problematikusabb, mint a gyermekrészlegeké, és gyakorlatilag nehéz elkülöníteni a felnőtttektől a jelen állapot alapján. Ezért a kötetnek erről szóló részletében sok a deklaratív és általános jellegű kijelentés, kevés a hasznosítható tapasztalat. Leginkább az olvasótervekről, a serdülők arányos és helyes olvastatásáról szóló rész sikerült, ez — hasonlóan a gyermekek könyvtári nevelésé-

nek módszertanához — megszívlelendő és meggyőző tanulságokat fogalmaz meg. Az egyéni, személyre szabott tervek módszere valóban a legtökéletesebb, a kitzűzöt célt. Mai dologi és személyi ellátottságunk mellett azonban csak a fejlődés irányát, nem napi programját jelenti.

A könyv szerzőit példás szerénység, jó értelmű gyakorlatiasság és az a biztos érzék jellemzi, mellyel a lehetőségeket és a fejlődés vonalát összekötötték. Könyvük írásmódja egyszerű, világos és kedvet ébresztő. Aktuális segédkönyvet adtak azoknak a kartársaiknak kezébe, akik legnagyobb részt magukra hagyva küzdöttek a vonzó munkakör kezdeti nehézségeivel.

A jövő minden bizonnyal nemcsak a gyermekkönyvtári apparátust fogja tökéletesíteni, hozzájárul majd a szakkönyvek gazdagodásához is. Az alapvetés meggyőző arról, hogy a gyermekkönyvtárügy lelkes munkásai a tudományos szintű munka feladataira is alkalmasak.

ARDÓ MÁRIA

A második világháború története (1939–1945). Válogatott művek bibliográfiája. (Összcáll. KÖVES Erzsébet.) Bp. 1955. Főv. Szabó Ervin Könyvtár. 167 l.

A Szabó Ervin Könyvtár új kiadványa érezhető hiányt pótol a magyar bibliográfiák sorában, s mint az első ilyen jellegű kiadvány nemcsak a nagyközönség, hanem a kutatók számára is használható segédkönyv. Az összeállítóknak természetesen az anyag sokrétű és ellentmondásos volta miatt számos nehézséggel kellett megküzdeniük. A legnagyobb nehézség az anyag kiválogatásában mutatkozott. A bibliográfia, mint ahogyan szerkesztői írják, elsősorban azok számára készült, akik „a politikai tisztánlátás, a művelődés céljából érdeklődnek a második világháború története belső mozgatóerőire” — ezért nagyon helyesen, csak magyar nyelvű munkákat vettek bele. A legnagyobb nehézség azonban abban rejlett, hogy kevés igazán tudományos értékű könyv jelent még meg a második világháborúról, és ezért fel kellett venniük hibás, eszmei és tárgyi tévedéseket tartalmazó műveket is. Ezen a téren követtek el kisebb-nagyobb hibákat. Felvették pl. CZEBE Jenő–PETHŐ Tibor: *Magyarország a második világháborúban* c. munkáját — amelyről egyébként megjegyzik, hogy nem minden szempontból tárgyilagos és megbízható mű, ugyanekkor megfeledeztek pl. COMMAGER, Henry: *A második világháború története* c. művéről, pedig ez az egyetlen összefoglaló jellegű mű, amely részletesen tárgyalja az Egyesült Államok és általában a nyugati hatalmak második világháborús szerepét.

A bibliográfia beosztása a következő: az első részben általános, összefoglaló munkákat, beszédeket stb. találunk, amelyeket nem lehetett volna egy-egy ország címszava alá sorolni. Az első főcsoporton belül több alcsoportot találunk (Újabb cikkek, hivatalos dokumentumok, államfők megnyilatkozásai, történelmi áttekintések, elméleti művek, a fasizmus rémtettei, a felelősségre vonás). Véleményem szerint ez a tagolás túlzott, és megnehezíti a tájékozódást. Helyesebb lett volna az egészet — időrendi sorrendben — egy főcím, pl. általános művek alatt felsorolni. Legfeljebb mint egészen speciális témát: a fasizmus rémtetteit és a felelősségre vonást lehetett volna külön csoportosítani.

A második részben a háborúban résztvevő egyes országok szerint rendszerezték az anyagot. Ez a bibliográfia „legtökéletesebb” része. Az összeállítóknak kisebb-nagyobb hiányoktól eltekintve sikerült az egyes országokkal kapcsolatban a leglényegesebb műveket feltüntetniök. Néhány a bibliográfiából kimaradt, de szerintem fontos munkára azonban szeretném felhívni a figyelmet. PARRAGI–HORVÁTH: *Világtörténeti lexikon*. 2. kiad. 2. köt., DEZSÉNYI Miklós: *A szovjetorosz dunai hajóraj harcrai Magyar-*

ország felszabadításáért, DEZSÉNYI M.: *Hősök és árulók. A magyar összeomlás katonai története*, [SALLAI] SALAMON Elemér: *8000 kilométer stb.*, hogy csak néhány fontosabb művet említsék.

A harmadik rész talán az egész mű leghasznosabb fejezete. Az összeállítóknak sikerült a második világháború első magyar nyelvű, pontos és részletes kronológiáját megírni, melynek használhatóságát földrajzi mutató összeállításával is növelték. Nem ártott volna azonban, ha a kronológiát névmutatóval is ellátják.

Külön meg kell dicsérnünk a kötet világos és könnyen áttekinthető nyomását, ami különösen a kronológiai résznél szembetűnő. Általában sikerültnek mondható az anyag összeállítása is. Különösen jó a szépirodalmi rész, melyet a bibliográfia természete, és a rendelkezésre álló használható anyag szűkös volta következtében fel kellett venni a bibliográfiába. Jók az annotációk is, bár gyakran hosszabbak a kelleténél (pl. DURR: *India a második világháborúban* 34 sor, WEINERT: *Memento Sztálingrád* 30 sor, ugyanekkor NEMES: *Magyarország felszabadulása* 12 sor, TÓTH: *A szovjet hadsereg felszabadító hadműveletei* — az első e kérdéssel részletesebben foglalkozó magyar munka — csak három sor.)

Végezetül a bibliográfia két legnagyobb fogyatékoságáról néhány szót. Az egyik az ún. „nem kívánatos” vagy „kritikával kezelendő” művek kérdése. Itt vagy arra az álláspontra kellett volna az összeállítóknak helyezkedniük, hogy egyáltalán nem veszik be a bibliográfiába, vagy pedig valóban felvenni azokat a műveket, amelyek nélkülözhetetlenek egyik vagy másik téma feldolgozásához. Ebben az esetben természetesen nyomatékosan fel kellett volna hívni a figyelmet az annotációban a mű eszmei vagy tartalmi hiányosságaira. A másik hiányosság a hirlap- és folyóiratcikkek felhasználásában mutatkozik. Az összeállítók itt is félmegoldást választottak. Ha egyáltalán felvettek folyóiratcikkeket, akkor nagyobb gonddal kellett volna eljárniuk. A *Had-történeti Közlemények* 1955. évi 1. számának — Magyarország felszabadításának eseményeit tárgyaló — cikkei semmiképpen sem maradhattak volna ki ebből az összeállításból.

Mindezeket a kisebb-nagyobb fogyatékoságokat leszámítva megállapíthatjuk, hogy a bibliográfia összeállítói elérték feladatukat. Sikerült egy használható, jó összeállítású, a körülményekhez és az anyag természetéhez képest tartalmas és minden kérdést felölölő bibliográfiai összeállítást adniuk, melyet nemcsak a nagyközönség, hanem a szakértők is haszonnal forgathatnak. A mű természetesen nem lépett, és nem is léphetett fel tudományos igényvel, ezért sikerült volna ellenére továbbra is fennáll a második világháború politikai és katonai kérdéseivel foglalkozó, valóban tudományos igényű bibliográfia összeállításának szükségessége.

RÁZSÓ GYULA

TARTALOM

<i>Maller Sándor</i> : A nemzetközi kiadványcsere — The International Exchange of Publications	273
<i>Borsa Gedeon</i> : Constitutiones Novae Almae Ecclesiae Strigoniensis	287

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Kumorovitz L. Bernát</i> : II. Ulászló levélváltása Firenzével a Mátyás halála után ott-rekedt Corvinák ügyében	294
<i>Stoll Béla</i> : A Kelecsényi-énekeskönyv :	296
<i>Kostyál István</i> : Festetics György könyvtárosi instrukciója	299
<i>Hankiss Elemér</i> : Don Quijote	304
<i>Marosi Éva</i> : Forradalmi ponyva 1942-ből	313

FIGYELŐ

A Magyar Könyvtárosok Szabó Ervin Köre	318
<i>Takács József</i> : A könyvtári jog a könyvtári munka szolgálatában	320
<i>Csapodi Csaba</i> : A földrajzi katalógus a könyvtár katalógusrendszerében	324
<i>Szöllősy Tibor</i> : A megyei könyvtárak cikk-katalógusairól	332
<i>Szekerés Margit</i> : A szerzők nevének egységes feltüntetése folyóiratcikkek címében	335
<i>Barta Gábor</i> : A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) új könyvtári vonatkozású ajánlásai	338

SZEMLE

Bibliothek, Bibliothekar, Bibliothekswissenschaft, (Ism. <i>Moravék Endre</i>)	339
Drobná, Zoroslava : Janiček Zmílelý z Písku a Jenský kodex. (Ism. <i>Berkovits Ilona</i>)	341
Wäscher, Hermann : Das deutsche illustrierte Flugblatt. (Ism. <i>Léces Károly</i>)	343
K. Zarodov : Leninszkaja gazeta Proletarij. (Ism. <i>Wendelin Lidia</i>)	343
Gulyás Pál : Magyar írói álnév lexikon (Ism. <i>Domanovszky Ákos</i>)	346
A magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiája (Ism. <i>Bélley Pál</i>)	348
Rácz Aranka—Képes Ágnes—Tóth Béla : Gyermek és ifjúsági könyvtárak. (Ism. <i>Ardó Mária</i>)	353
A második világháború története (1939—1945) (Ism. <i>Rázsó Gyula</i>)	355

Ára: 20,- Ft

Előfizetés egy évre 60,- Ft